

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”,
Българска академия на науките*

СЕКЦИЯ ПО КОМПЮТЪРНА ЛИНГВИСТИКА

ТИПОЛОГИЯ И СВОЙСТВА НА УСТОЙЧИВИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК.
ГЛАГОЛНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

Дисертация за присъждане
на образователната и научната степен „доктор”

Автор:

Мария Тодорова

Научен ръководител:

Проф. д-р Светла Коева

София, 2015 г.

Декларация за оригиналност и достоверност

от

Мария Андреева Тодорова

Във връзка с процедурата за получаване на образователната и научната степен „доктор” към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, при Българската академия на науките, декларирам, че:

1) Резултатите и приносите в научната разработка на тема „Типология и свойства на устойчиви словосъчетания в българския език. Глаголни фразеологизми”, които представям, са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които нямам участие.

2) Всички чужди публикации, използвани за разработване на дисертацията, са цитирани в приложената към нея библиография.

3) Цялостната научна разработка, както и нейните отделни части, не са представяни в подкрепа на друга процедура за придобиване на образователна и/или научна степен в Българската академия на науките или друга образователна институция в България и чужбина.

4) Представената от мен информация във вид на документи и публикации, лично съставени справки и други съответства на обективната истина.

04. 11. 2014 г.

гр. София

ДЕКЛАРАТОР:

/Мария Андреева Тодорова/

Благодарности

Бих искала да изразя благодарността си към всички учени и колеги, чиято помощ и съвети съществено допринесоха за написването на тази дисертация.

Изключително благодарна съм на научния си ръководител проф. д-р Светла Коева. От нейните трудове, от разговорите, съветите и критиките, с които ме напътстваше, получих много помощ и вдъхновение за работа.

Благодаря за подкрепата и на колегите от Секцията по компютърна лингвистика. Специални благодарности за разговорите и помощта в работата по текста на дисертацията дължа на д-р Светлозара Лесева, д-р Ивелина Стоянова и Борислав Ризов.

Благодаря ви!

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	5
1. Цели	9
2. Задачи	11
3. Обект на изследване	11
4. Методи	12
5. Организация на изложението	12
Глава I	
Устойчиви словосъчетания – теоретична рамка	15
1. Терминология и дефиниции	15
1.1. Периоди и направления – исторически преглед	16
1.1.1. Класическата руска теория	17
1.1.2. Тенденции в западните фразеологични изследвания	21
1.1.3. Фразеологични изследвания за български	22
1.2. Обобщение	24
2. Дефиниране на категорията	25
3. Подходи и принципи за класифициране	35
3.1. Теоретични подходи	35
3.1.1. Съставността при Ю. Балтова	35
3.1.2. Класификация на Ш. Бали	36
3.1.3. Класификация на В. Виноградов	36
3.1.3. Класификация на Н. Д. Шмельов	37
3.1.4. Класификация на Фразеологичен речник на българския език	38
3.1.5. Класификация на К. Ничева	38
3.1.6. Класификация на В. Кювлиева-Мишайкова	41
3.1.7. Класификация на В. Въртов	42
3.1.8. Класификация на М. Божилова	43
3.2. Приложни подходи	43
3.2.1. Типология на генеративната граматика	43

3.2.2. Подходи при компютърна обработка на естествения език	46
3.2.3. Класификация, приложена в тезаурус	47
3.2.4. Приложно-теоретичен подход	48
3.2.5. Класификация на Ив. Стоянова	50
3.2.6. Типология на теорията Смисъл <=> Текст	51
3.3. Обобщение	53
4. Изводи	54

Глава II

Типология на устойчивите словосъчетания в български	56
1. Признаци на устойчивите словосъчетания	56
1.1. Признаци на формата	57
1.2. Признаци на значението	58
1.3. Признаци на комуникативните функции	63
1.4. Изводи	64
2. Обобщени свойства	65
2.1. Композираност и некомпозираност	65
2.2. Нерегулярност и рестриктивност	65
3. Фразеологизация	66
4. Йерархия на лексикално-фразовите признаци	67
4.1. Максимални признаци	68
4.2. Минимални признаци	68
4.3. Критерии за идентифициране на несвободни словосъчетания	70
4.4. Изводи	71
5. Класификация на устойчивите словосъчетания	71
5.1. Свободни словосъчетания	72
5.2. Устойчиви словосъчетания	72
5.2.1. Граматикализирани словосъчетания	72
5.2.2. Лексикализирани словосъчетания	73
5.2.2.1. Композирани фраземи	74
5.2.2.2. Некомпозирани фраземи	76

5.2.2.3. Полукомпозирани фраземи	77
6. Фокусиране на обхвата на изследването	80
7. Обобщение	82

Глава III

Морфо-синтактични свойства на глаголните фразеологизми в български **83**

1. Парадигматична и синтагматична фразеологизация	84
1.1. Морфо-синтактична композираност на глаголните фразеологизми	85
1.2. Морфо-синтактична некомпозираност на глаголните фразеологизми	86
1.3. Частична некомпозираност	88
1.4. Обобщение	88
2. Колекция от фразеологични данни	89
2.1. Източници и методи	89
2.2. Ексерпирание на списък от глаголни фразеологизми	92
3. Конвенции при създаването на компютърен морфологичен фразеологичен речник	93
3.1. Унифициране на основната форма	93
3.2. Критерии за определяне на основната форма на фразеологизмите	94
3.3. Нормализиране на речниковите единици	99
3.4. Терминологични конвенции	101
3.5. Групиране на парадигматичните характеристики	101
4. Флективни типове	102
4.1. Парадигматични особености на глаголната микрословоформа	103
4.2. Характеристики на неопорните микрословоформи	109
4.3. Структурни флективни характеристики	111
5. Синтагматични особености	117
5.1. Словоредни специфики	117
5.2. Съгласувателни зависимости	121
5.3. Комбинаторни и структурни характеристики	122
6. Изводи	126

Глава IV

Формализиран морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми в български	128
1. Изисквания към формализираното представяне на глаголните фразеологизми	129
1.1. Критерии за пълнота	129
1.2. Критерии за коректност	130
2. Формални подходи към морфо-синтактичното описание на несвободни фрази	130
2.1. Подходи, основани на релационни бази данни	131
2.2. Подходи, основани на унификационните граматика	131
2.3. Подходи, основани на крайни автомати	132
3. Речниковият формат DELA	134
4. Формализиран морфо-синтактичен речник на български глаголни фразеологизми	138
4.1. Съдържание на морфо-синтактичния речник	140
4.2. Флективно описание на микрословоформите	140
4.3. Структурно и компонентно описание	143
4.4. Представяне на трансформационни еквиваленти	146
4.5. Съгласувателни характеристики	147
4.6. Перифразни трансформации	148
5. Разпределение на структурните типове	152
5.1. Структурен клас V+Nk: фразеологизми с имплицитен подлог	153
5.2. Структурен клас V+PP: фразеологизми с имплицитен подлог	163
5.3. Структурен клас NPk+V: фразеологизми с експлицитен подлог	167
6. Обобщение	171
Заключение	172
1. Справка за постиженията в дисертацията	172
2. Приложения	174

Библиография	176
Приложение 1	191
Списък на съкращенията и означенията, използвани в речника	191
1. Означения	191
2. Списък на съкращенията	191
2.1. Таблица за означенията на лексикалните категории	191
2.2. Таблица за означенията на категориалните признаци	192
2.3. Означения на интервалите и типовете словоред	194
Приложение 2	
Списък на електронните ресурси, приложени към дисертацията	194
Приложение 3	
Извадка от DELAC речник	196

УВОД

През последното десетилетие количественото и качествено покритие на устойчивите словосъчетания в системите за компютърна обработка на естествения език е особено актуален проблем, свързан с напредването на езиковите технологии. Според някои изследователи честотата на употребата на устойчивите словосъчетания в корпусите налага необходимостта от тяхното описание и типологизиране. М. Грос и Дж. Сенеларт (1998) посочват, че повече от 40% от всички единици в корпус, съдържащ едногодишното течение на френския вестник „Монд“ (Le Monde), са фрази, чиито конституенти трябва да бъдат анализирани като цялост. А. Савъри (2000) доказва, че около 85% от всички форми на именни устойчиви словосъчетания се срещат по-често от два пъти в корпус на „Хералд Трибюн“ (Herald Tribune). Т. Болдуин и А. Вилавиченцио (2002) провеждат експеримент с две хиляди английски глаголни устойчиви словосъчетания и доказват, че почти две трети от тях се появяват в корпуса „Уол Стрийт Джърнъл“ (Wall Street Journal Corpus) с честота, по-голяма от три. А. Саг и др. (2002) посочват, че броят на устойчивите словосъчетания в езика е равен на броя на свободните лексеми. И. Мелчук (1998) излага тезата, че в речника на всеки език устойчивите словосъчетания надвишават десетократно свободните. От друга страна в литературата често се посочва, че някои типове устойчиви словосъчетания се използват твърде рядко, поради което е трудно да бъдат наблюдавани или да бъдат извеждани статистически обобщения за природата им.

Автоматичното разпознаване на устойчиви словосъчетания и на техните изменения в контекста е свързано с концептуални, методологични и практически проблеми. Широката употреба на някои от устойчивите словосъчетания налага необходимостта от създаване на модели за автоматичното им разпознаване – за български вж. Ив. Стоянова (2012). Други типове устойчиви словосъчетания се срещат твърде рядко в корпусите и в много от случаите са омонимни със свободни фрази, което определя като по-подходящо лексикализираното им описание в речник. От своя страна формализираното речниково описание налага

стриктно дефиниране и типологизиране на единиците, въвеждани в речникови статии.

Въпреки многобройните и разнообразни изследвания за устойчивите словосъчетания въпросът за техните особености и поведение все още остава открит. Типовете и броят на изключенията, които ги характеризират, варират в различните разработки. За да се създадат подходящи модели, идентифициращи даден израз като устойчив, е необходима ясна и класифицирана информация за изключенията, които се проявяват в неговата морфологична и синтактична реализация, както и за особеностите на лексикалните връзки между отделните конституенти. Изследването на парадигматичните и синтагматичните функции на устойчивите словосъчетания е важна задача, чието успешно решаване би допринесло при отстраняването на семантичната многозначност и компютърния превод.

Трудностите при изследването на устойчивите словосъчетания, както за теоретичната, така и за приложната лингвистика, произтичат от факта, че за еднозначното им разпознаване е необходимо наличието на източник на предварително знание – носител на езика или речник, в който са регистрирани устойчивото словосъчетание и възможните му парадигматични форми. Липсата на единен и утвърден подход при дефинирането и класифицирането на устойчивите словосъчетания води до създаването на голям брой таксономии и класификации, чиито подмножества се пресичат и/или припокриват. Явлението е обект на изследване от различни школи, включващи структурни, генеративни и стратификационни подходи, а също така и психолингвистични и когнитивни подходи. Слабостите на много от изследванията се дължат на факта, че изхождат от конкретни, но същевременно твърде ограничени като обхват данни, или от абстрактни глобални описания и разсъждения върху това за какво служат устойчивите словосъчетания, каква е тяхната същност, към кое конкретно ниво на лингвистиката принадлежат и др. Специфичните и общите особености на различните типове устойчиви словосъчетания като вариативност, отвореност и т. н. пораждаат практически проблеми при морфологичната и семантичната анотация на текста и автоматичното им извличане. За формалната лингвистика е

трудно да се конструират логични модели, защото вариантите на устойчивите словосъчетания обхващат много широк кръг от особености – колокативност, съчетаемост, словоредни изменения и т. н.

Дадена формална граматика описва добре оформени фрази в конкретен език, обхващащи регулярни и продуктивни синтактични структури. Устойчивите словосъчетания обхващат много голяма група от единици, които не винаги могат да бъдат описани с регулярните граматични правила. М. Зайлер (2000) и С. Райхеман (2001) посочват основните проблеми, определящи необходимостта от тяхното представяне в модул към граматиката на лексикона:

- обособяването на устойчивите словосъчетания в хомогенни групи с еднотипни характеристики;
- представянето на ограничената вариативност, която не позволява обичайните словообразователни и морфологични правила да бъдат приложени върху отделните им конституенти;
- представянето на ограничена или фиксирана синтактична изменяемост, при частично лексикализирани устойчиви словосъчетания, които са податливи на изменения, като вмъкване на компоненти от контекста, и при устойчиви словосъчетания с напълно фиксиран ред и структура;
- различаването на многозначността, която се поражда при употребата на някои устойчиви словосъчетания и техните буквални съответствия.

Настоящата работа представя концептуален модел за обхватно и непротиворечиво морфологично описание на глаголните фразеологизми, разглеждани като тип устойчиви словосъчетания. Теоретичната мотивировка, изложена в дисертацията, се основава на традиционни и модерни изследвания в областта на фразеологията, като цели да обхване различните езикови нива, на които се проявяват спецификите на устойчивите словосъчетания. Избрана е конвенция за терминология и са изведени признаците, въз основа на които се класифицират и дефинират отделните подтипове устойчиви словосъчетания. Формулирани са критерии за определяне на принадлежност към определен тип.

В дисертацията са изследвани различни практически приложения, които използват теоретични модели при компютърната обработка на естествения език.

Устойчивите словосъчетания се разглеждат с оглед на две основни задачи в обработката на естествения език – автоматичното им идентифициране и описанието на възможните парадигматични и синтагматични варианти. Електронните ресурси, описващи устойчиви словосъчетания, са от особена важност, както за изграждането и разширяването на лексикалното покритие на електронните речници, така и за прецизирането и усъвършенстването на граматиките. Използването им цели подобряването на различни компютърни приложения като парсери, тагери, програми за автоматично съотнасяне на паралелни корпуси, системи за машинен превод. Създаването на електронен езиков ресурс и провеждането на експерименти с него налага ограничаването на обекта на изследване до определен тип устойчиви словосъчетания – глаголните фразеологизми.

Изборът на глаголните фразеологизми е мотивиран от няколко причини. Езиковите ресурси, представящи описание на устойчиви словосъчетания, както за български, така и за други езици, са насочени главно към именните устойчиви словосъчетания. Такива са например системата за разпознаване на български съставни лексикални единици, предложена от Ив. Стоянова (2012); системата за класифициране на именувани същности, представена в Ив. Стоянова (2014); единиците, означени с фразеологичен маркер в БулНет и анотирани като устойчиви словосъчетания в БулСемКор (М.Тодорова и др. 2014б). Другата причина да насочим интереса си към глаголните фразеологизми е широката им употреба и омонимията им със свободни фрази, която поражда трудности при автоматичната им обработка.

Освен за автоматичното разпознаване на устойчиви словосъчетания за целите на изследванията в областта на компютърната обработка на езика, тяхното типологизиране е от особено значение и за целите на лексикографията при определяне на това кои словосъчетания са лексикално устойчиви дотолкова, че да бъдат включени като отделни единици в речниците.

1. Цели

Целта на настоящата работа е да представи устойчивите словосъчетания в

български с оглед на компютърната им обработка. Типологизирането и формализираното описание на морфо-синтактичните характеристики на устойчивите словосъчетания в български е предизвикателство, налагащо разрешаването на поредица от изследователски задачи и създаването на езиково специфични ресурси.

Целите на дисертацията се разделят в три основни насоки. От една страна – да представи текущото състояние на изследванията за устойчивите словосъчетания от гледна точка на традиционната и формалната лингвистика и да намери допирните им точки. От друга страна – да покаже, че независимо от това, колко разнороден е техният клас, типологизирането и формализирането им за нуждите на лексикографията и електронните речници е решима задача. Работата се фокусира върху формализираното дефиниране на термините, използвани за назоваване на различните устойчиви словосъчетания, и разграничаването им от продуктивните комбинации от думи. Целта е да се осигури ясен и изчерпателен модел на признаците, характеризиращи и отличаващи несвободните от свободните фрази, и да се предложат критерии за установяване на „размитите граници” помежду им. Различните видове устойчиви словосъчетания са анализирани с оглед на предлагането на класификация, която взема под внимание характеристиките, различаващи отделните подкласове в йерархична система. Описанието на свойствата на българските устойчиви словосъчетания се фокусира върху парадигматичните и синтагматичните характеристики на един определен подтип – глаголните фразеологизми, и е насочено към представяне на морфо-синтактичните им свойства за целите на автоматичното им разпознаване. Осигуряването на формализирана рамка, която комбинира представянето на структурата на устойчивите словосъчетания и произтичащите от нея парадигматични и синтагматични специфики, е предпоставка за създаването на формализиран морфо-синтактичен речник, приложим в системите за автоматична обработка на езика. Основна цел при създаване на формализиран морфо-синтактичен речник е детайлното и същевременно икономично описание на парадигмите на глаголните фразеологизми.

2. Задачи

Основните задачи на работата са свързани с дефинирането и типологизирането на устойчивите словосъчетания в български и с теоретичното и приложното изследване на формалните им свойства с оглед на създаването на формализиран морфо-синтактичен речник. Целите на дисертацията определят следните подзадачи:

- разглеждане на теоретични и методологически разработки и анализи на явления, свързани с устойчивите словосъчетания;
- дефиниране на устойчивите словосъчетания;
- извеждане на скала от признаци, които описват категорията и определят разделянето ѝ в подтипове;
- класифициране на различни подтипове устойчиви словосъчетания според определени признаци и критерии за формализирано описание;
- представяне на свойствата на конкретен тип устойчиви словосъчетания – глаголни фразеологизми;
- теоретично обобщаване на парадигматичните характеристики на устойчивите словосъчетания;
- разработване на концепция за формализирано речниково представяне на парадигматичните и синтагматичните свойства на конкретен подтип устойчиви словосъчетания в българския език;
- организиране на информацията във формализиран морфо-синтактичен речник, в който глаголните фразеологизми са класифицирани според дефинирано множество от универсални критерии за описание.

3. Обект на изследване

Обект на описание в дисертацията са устойчивите словосъчетания и критериите, необходими за тяхното типологизиране. Задачите, свързани с представянето и обобщаването на свойствата на устойчивите словосъчетания, налагат изследването да се фокусира върху конкретен подтип – глаголните фразеологизми. Обект на описание са конституентната структура, морфологичните, синтактичните и словоредните особености на глаголните

фразеологизми, представени с оглед на компютърната обработка на езика. Формализираното описание на устойчивите словосъчетания поставя въпроса за еднозначното класифициране на отделните типове и определянето на характеристиките на словосъчетанията, които са съществени при описанието на фразеологичните структури. Изследването прилага различни описания и гледни точки, но не се обвързва с конкретна теоретична школа или теория.

4. Методи

Концепцията на дисертацията се основава на изграждането на теоретичен модел и неговото практическо приложение. Работата се опира на различни теоретични изследвания, класификации, методи и критерии за описание, за да отговори на въпроса, кои изрази са устойчиви словосъчетания, и да дефинира техните подтипове. Основният метод на изследване е индуктивен, изводите се извличат от конкретния материал, а теоретичните положения се обосновават и подкрепят с езикови данни. Очертават се основните морфо-синтактични характеристики на глаголните фразеологизми като подтип устойчиви словосъчетания и се предлагат конкретни практически решения. Създаването на формализиран морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми за български е свързано с различни практически задачи. Такива са корпусните изследвания, свързани със създаването на колекция от устойчиви словосъчетания и ексцерпирането на речникови единици по метода, описан в М. Кайл и И. Фишер (1996):

- сканиране и разпознаване на различни фразеологични речници;
- обработка, определяне и редуциране на данните за описание според честота и структура;
- нормализиране на данните според дефинирани критерии;
- извеждането на структурни типове чрез регулярни изрази.

При създаването на морфо-синтактичния речник е следван формализмът на таблиците за лексикално и граматично описание и Multiflex формализма.

5. Организация на изложението

Глава I има теоретичен характер. Тя съдържа обобщен преглед на

славистичните и англоезичните изследвания в областта на фразеологията, за да постави развойните тенденции в българската фразеология в исторически контекст. Определят се спецификите на съществуващите изследвания за български език. Прегледът показва слабото развитие на научно-приложните разработки, посветени на формализираното представяне на българските устойчиви словосъчетания. За да се изгради непротиворечива теоретична рамка за устойчивите словосъчетания, се изясняват основните терминологични различия при дефинирането им. Разглежда се общият термин, назоваващ категорията, изследват се различни походи, основни принципи и класификации и се очертават обхватът и пресечните точки в дефинициите на различните автори.

Глава II изследва основните проблеми на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания с оглед на извеждането на система от признаци, маркери и критерии за тяхното разпознаване, описание и типологизиране. Дефинират се устойчивите словосъчетания в български и се представя класификацията им в отделни подтипове. Разновидностите на устойчивите словосъчетания са дефинирани чрез формалната рамка на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (Мелчук, 1995). По този начин се гарантира логическата структура и теоретичната обосновааност на описанието. Характеризирана е и групата на фразеологизми като устойчиви словосъчетания, чиито свойства се изследват за целите на формализираното речниково представяне в глава IV.

В глава III се изследват морфо-синтактичните особености на фразеологизмите. Разглеждат се флективните особености на глаголни фразеологизми в български и техните словоредни и синтактични прояви. Изследват се парадигматичните и синтагматичните връзки между конституентите. Описанието се основава на анализа на колекция от фразеологични единици, обединяваща извадки от различни фразеологични речници. Въз основа на данните е създаден формализиран морфо-синтактичен речник на фразеологични единици, описан в глава IV. Извеждат се структурни класове с аналогично парадигматично поведение.

В глава IV се разглежда формализъм за речниково описание на морфо-

синтактичните характеристики на глаголните фразеологизми. В него се прилага представената в глава III концепция за обхвата на парадигматичното описание на глаголните фразеологизми в български. Глаголните фразеологизми са класифицирани в групи със сходни характеристики, поведение и с еднотипни конструкции. Представят се някои от съществуващите речниково базирани компютърни подходи за описание на флективната морфология на устойчивите словосъчетания. Обобщават се основните характеристики, необходими при формализираното им описание, и се мотивира изборът на приложената в конкретното изследване формална рамка.

Глава I

УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ – ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

1. Терминология и дефиниции

Теориите за устойчивите словосъчетания¹, за тяхната същност, състав и структура са разнородни – противоречиви или частично припокриващи се в различните изследвания на тази тема. Съществува широк кръг от терминологични употреби за назоваване на лингвистичните единици, които включват повече от една графична дума и се отличават като специфична комбинация с цялостна семантика. Спорни и непоследователни в различните изследвания са и същността, и границите на разглежданото понятие. Това в голяма степен се дължи на дифузния, нееднороден характер на устойчивите словосъчетания и споделените характеристики, както с думите, така и със словосъчетанията. Изследователите отбелязват относителността на посочваните характерни белези при разграничаване на едни групи устойчиви словосъчетания от други и описват съществуването на преходни и междинни типове (Ш. Бали, 1951 (по К. Ничева, 1987:10); В. Кювлиева, 1986:9; Дж. Ербах 1992:2, А. Савъри 2005; Т. Болдуин и др., 2006:2). Изобилието от различни, често синонимни или застъпващи се термини поражда допълнителна многозначност. „Фразеологизмите представляват специфично изразно средство, което не допуска еднозначни решения във всички текстове” (Ем. Недкова, 2004). Във връзка с теоретичното представяне на устойчивите словосъчетания А. Паули (1983:217) посочва, че при някои от тях конкретната систематизация не е възможна. Според него изборът на устойчиво словосъчетание при изразяването на определено значение се определя от познанията на носителя на съответния език. Ако говорещият разпознава определена езикова форма едновременно като лексикална единица и като резултат от действието на синтактични правила,

---

¹ Термините устойчиво словосъчетание и несвободна фраза се употребяват синонимно в дисертацията.

тогава лингвистът трябва да опише и двата типа познание. Р. Джакендоф (1997:156) отбелязва, че обхватът на задачата, свързана с дефинирането и разпознаването на устойчивите словосъчетания, е много по-голям от обичайно представяното в рамките на лингвистиката. Той посочва, че броят на несвободните фрази в речника на говорещия е от същия мащаб като броя на единичните думи.

Формирането на различните теории и хипотези, които назовават, описват и анализират устойчивите словосъчетания като специфични съчетания от две или повече графични думи, изразяващи общо значение с разнотипни референции, са свързани с различни направления, в които се развива фразеологията – източно и западно (А. Коуи, 1998; В. Телия, 1996), и съответстващия им различен терминологичен апарат. Накратко ще бъдат очертани периодите и характеристиките на двете основни направления, за да бъдат определени принадлежността и спецификата на наличните изследвания за български език и да се очертаят параметрите за типологизиране на устойчивите словосъчетания. За да се уточнят термините и техните значения, ще бъдат разгледани някои от използваните в езиковедските изследвания названия и дефиниции. По модела на съпоставителното описание на А. Коуи (1998) ще бъдат показани обхватът и пресечните точки в терминологията, използвана от различните автори. Целта е да се изберат традиционни, широко разпространени и същевременно точни и конкретни термини, така че да се впишат в класификациите и дефинициите в българската лингвистична литература и същевременно да са в съответствие с избраната теоретична рамка.

1.1. Периоди и направления – исторически преглед

През 50-те години на XX в. в бившия Съветски съюз излизат първите изследвания на В. Виноградов (1947), които класифицират типовете фразеологични единици и поставят основите на руската класическа фразеологична школа. Тя има особено влияние за развитието, насоките и терминологията на славистичните фразеологични изследвания. От особено значение е обособяването на фразеологията като отделна лингвистична

дисциплина, свързано с книгата на френския учен Шарл Бали „Френска стилистика” (1951). В нея са изведени признаците на устойчивите словосъчетания и основаната на тях класификация. На Запад в този период не се появява аналогична фразеологична школа. Докато славистичната традиция теоретично и практически се стреми да еманципира фразеологията като лингвистична дисциплина, в англоезичната лингвистика това е периодът на интензивно разработване на различни теории и рамки за описание, които претендират, че са езиково независими. Затова езиковите изследвания на Запад и по-конкретно формалните граматика и описания на езика насочват интереса си към фразеологията от друга перспектива – като подниво в общоезиковото описание на различните лингвистични теории. Насоката на изследване в източната традиция изхожда от идеята за готовото, налично и в голяма степен интуитивно познание на носителя на езика за устойчивите словосъчетания. Противоположен подход се предлага от генеративната теория, според която езиковата дейност може да бъде обяснена чрез система от правила с общо приложение, речник с минимални единици и множество от основни принципи за семантична интерпретация. Тези възгледи са свързани с изследванията на Н. Чомски (1957), за които се приема, че разглеждат езика най-общо като двустранна абстракция от вътрешна (логическа или психологическа) страна и външна (формална или граматическа) страна. Вътрешноезиковата форма е в голяма степен езиково независима, а външната е езиково специфична. Постепенно се достига до идеята за локални граматика (М. Грос, 1997; Е. Рош и И. Шабес, 1995; У. Уудс, 1970), представящи конкретни особености и групиране на еднотипни по някакъв признак езикови единици. Фокусът на западните теоретични и приложни изследвания се концентрира върху фразеологията през последните двадесет години.

1.1.1. Класическата руска теория

Класическата руска теория с нейните по-късни разширения и модификации е вероятно най-разпространената и влиятелна теория. Тя има широко приложение в създаването на специализирани фразеологични речници

както в лексикографиите на славянските езици, така и в англоезичната (А. Коуи и др., 1993а, 1993б), немската (Р. Дормайер, 1998) и френската (М. Сала, 2001) лексикография. Постиженията на руската класическа фразеологична школа и по-късното ѝ развитие са отразени в Машинния фонд на руския език².

Проследявайки развитието на руската фразеология, В. Телия (1996) посочва няколко направления в последната четвърт на XX в. Класическият период се характеризира с идеите на структурализма и школата на В. Виноградов и нейните последователи. Основните задачи на това направление са: а) описанието на устойчивите словосъчетания в езика като система от езикови същности със специфична структура и значение; б) отделянето на фразеологията като самостоятелна лингвистична дисциплина; в) открояването на лексикално-синтактичните особености на фразеологизмите от тези на свободните словосъчетания и различаването на значенията им от тези на думите. Една от основните насоки на класическата школа е дефинирането на структурно-системни критерии, които отразяват специфичния характер на несвободните фрази. Класифицирането на единиците на фразеологията (устойчиво възпроизводими съчетания от думи с установен лексикален и граматичен състав) се базират на структурните и семантичните прилики и разлика с думите и словосъчетанията. Основен принос на школата на В. Виноградов е системното описание на вариативността, полисемията, синонимията и антонимията, както и въвеждането на категорията *свързаност на значението*.

В посткласическия руски период тези възгледи се разделят в две насоки – широко и тясно разбиране за фразеологията (А. Молотоков, 1977). Описанието на фразеологичната съчетаемост навлиза като нова тенденция. Тясното разбиране за обхвата на фразеологията (А. Кунин, 1972; А. Молотоков, 1977; В. Жуков, 1986) категорично отхвърля признаци като свързано значение или фразеологичен контекст. Обхватът на фразеологичността се фокусира единствено върху неизменяемите *фразеологизми – идиоми*. Широкото схващане за фразеологичността, чиито представители са И. Мелчук и А. Жолковски (1970)

---

² <http://ruskiyazik.ru/486/>

и Ю. Апресян (1957), включва в обема ѝ и различни типове устойчиви съчетания, независимо от степента им на изменяемост. Свързаното значение се приема за фразообразуващ конституент на устойчивото словосъчетание, независимо от значението на отделните конституенти.

С името на И. Мелчук (1960б) се свързват първите опити за формализирано представяне на фразеологията. Той разглежда формалните прояви на признаците *устойчивост* и *идиоматична съчетаемост* на думите. Под устойчивост авторът разбира предсказуемостта на реда, в който се появяват елементите на съчетанието по отношение на един от тях. Идиоматичната съчетаемост е свързана с ограничения брой възможни комбинации между конкретни лексеми. Този подход се оказва плодотворен от гледна точка на автоматичното извличане и автоматичния превод на фразеологизми. Тези възгледи се развиват в теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст, въз основа на чието практическо приложение са създадени Тълковно-комбинаторни речници за руски (И. Мелчук и А. Жолковски, 1984), френски (И. Мелчук и др., 1984, 1988, 1992, 1999; А. Полгер, 2000а) и италиански (Ал. Рамос, 2004; И. Боск, 2004). Практическата насоченост на теорията и непротиворечивият формален апарат за различаване на групите несвободни фрази я прави една от най-популярните съвременни фразеологични теории. Моделът се прилага при изграждане на многокомпонентна система за машинен превод в Лабораторията по компютърна лингвистика към Руската академия на науките (Лаборатория компьютерной лингвистики³), така и във френската компютърна лингвистика (Френската лингвистична лаборатория „Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст” в Монреал (Observatoire de linguistique Sens – Texte OLST⁴).

През 70-те и 80-те г. на XX век в търсенето на универсални закономерности за езиково описание възникват нови идеи. Във фразеологията се включват методи, които описват лексикалното и семантичното значение в хода на организиране и съставяне на текста. Фразеологизмите се разглеждат от гледна точка на функционално-речевата употреба и това насочва вниманието към

---

3 <http://proling.iitp.ru/>

4 <http://olst.ling.umontreal.ca/>

конституентния им състав. Посткласическият период се характеризира с нарушаване на противопоставянето между синхронния и диахронния метод при структурния анализ и стремеж към сливане на методите на описание, прилагани в лексикологията и синтаксиса. Центърът на внимание се измества върху лексикално-граматичната организация на изказването. Приема се, че нерегулярността не е свързана с образуването на фразеологичните единици, а се проявява закономерно при тяхното функциониране. Във връзка с тези наблюдения се появява стремежът да се изследват парадигматичните отношения в синтаксиса и синтагматичните отношения в семантиката. В същото време структурализмът изхожда от единното парадигматично и синтагматично представяне на езиковите единици и на тази основа А. Кунин (1970) извежда идеята за фразеологично езиково равнище като езикова подсистема.

Нов етап в описанието на фразеологизмите е концепцията на Н. Д. Шмельов (1973), в която към парадигматичното и синтагматичното отношение се извежда допълнителен критерий – епидигматичното отношение. То представлява асоциативно отношение, базирано на словообразуването. Епидигматичното отношение функционира чрез асоциациите, които мотивират вторичното значение на думите.

Концепцията на Н. Амосова (1963) е когнитивистично насочена. *Фразеологизмите – идиоми* се разглеждат като единици на особен тип неизменяем контекст, характерен за съчетаемостта на дадена дума. Думата встъпва единствено във възможния минимум от лексемни съчетания за осъществяване на фразеологично свързаното значение. Единиците на такъв постоянен контекст са наречени *фраземи*. Въз основа на критерия единична съчетаемост на всяка дума в дадено значение Н. Амосова характеризира групата на *идиомите*. Извън тази концепция остават така наречените *фразеоледи* – глаголно-именни съчетания, фразеологични начини за синонимно перифразиране.

1.1.2. Тенденции в западните фразеологични изследвания

А. Коуи (1998) разглежда някои от съвременните теоретични тенденции и направления в областта на англоезичните фразеологични изследвания. Тя представя различни теоретични подходи за описание или практическо приложение на фразеологизмите и свързаните с тях дисциплини като компютърен анализ, изучаване на езици, стилистика и лексикография. Наред с културните аспекти на фразеологията, представени от В. Телия (1996), А. Коуи (1998) описва и фразеологичните изследвания на фъртанската и неофъртанската школа, представена от М. Халидей (1961, 1966, 1993) и Дж. Синклер (1991, 1998), и техния анализ в електронен корпус на писмен и устен английски. В тази традиция работят и Р. Муун (1996, 1998) и Б. Алтенберг (1993), които изследват фразеологията чрез честотен анализ.

Друг аспект е приложната фразеология и подходът на Р. Гласер (1988). Той прилага речник на несвободните фрази в различни литературни и нелитературни текстове. С. Грангер (1998) и П. Хауърт (1998) предлагат сравнителен анализ на комбинациите от думи в писмени текстове на носители на английски език и изучаващи го чужденци. Изследванията разглеждат представянето на устойчивите словосъчетания като кодиран запис в речниците, обслужващ различни области на изучаване и прилагане на фразеологичните описания.

Голяма част от англоезичните лексикографски изследвания върху устойчивите словосъчетания през 80-те, според А. Коуи, основават методите и класификациите си на постиженията на руската класическа школа. Пример за това е класификацията на структурните и функционални типове в двутомния Оксфордски речник на съвременния идиоматичен английски (*Oxford dictionary of current idiomatic English 1975/1983*), първия широкообхватен фразеологичен речник за английски след Втората Световна война, създаден от носители на езика и основан на писмени текстове.

1.1.3. Фразеологични изследвания за български

Руската фразеологична традиция е в основата и на изследователските подходи в българската фразеология. За назоваване на нейния обект на описание в българското езикознание са се наложили термините *фразеологизъм* и *фразеологична единица*. Въпросът за техните граници и обхват са коментирани подробно в българската езиковедска литература при дефинирането на конкретни явления (Кр. Чолакова, 1968; К. Ничева, 1974, 1978; В. Кювлиева-Мишайкова, 1986; М. Леонидова и А. Кошелев, 1963; Дюлгерова, 1985 и др.); в концепциите за състава на различни речници (К. Ничева и др., 1963; К. Ничева и др., 1974; М. Ничева, 2002; К. Ничева, 1993; К. Попов, 2002 и др.); в рамките на различни класификации (К. Ничева, 1987; В. Въртов, 1998); в академичната фразеология (Ст. Калдиева-Захариева, 2013).

По модела на В. Мокиенко (1975) при определяне на границите и обхвата на изследванията си В. Кювлиева (1986:9), К. Ничева (1987:11) и Ст. Калдиева (2013:20) разделят концепциите за характера и същността на фразеологичните единици в широко и тясно схващане. Широкото схващане за обема на фразеологията е свързано с отнасянето към нея на всички възпроизводими устойчиви словосъчетания, независимо от техния строеж, състав и степен на семантична трансформация на конституентите. Негови привърженици в общи изследвания за български са Л. Андрейчин (1952) и З. Геннадиева-Мутафчиева (1959), в проучвания на фразеологизмите в произведенията на отделни писатели са К. Попов (1959) за лексиката и фразеологията на П. Р. Славейков; В. Попова (1967) за обществено-политическата лексика и фразеология в публицистиката на Л. Каравелов; Р. Мутафчиев (1954) за фразеологизмите в творчеството на Хр. Смирненски; Цв. Македонска (1967) в изследването си за фразеологизмите при П. Р. Славейков и др.

За най-тясна концепция за характера и същността на устойчивите словосъчетания се приема семантичната концепция на В. Виноградов (1947). Той въвежда термина *фразеологична единица*. Описанието на семантичната структура и класификацията, основана на цялостното фразеологично значение

спрямо значенията на фразеологичните конституенти, прави теорията на В. Виноградов една от най-разпространените теории, която се налага в славистичното езикознание. У нас привърженици на тясното схващане за фразеологията са Ив. Дуриданов и Вл. Георгиев (1958); С. Спасова-Михайлова (1970); Кр. Чолакова (1968); К. Ничева (1987); В. Кювлиева (1986).

Направленията от руския класически период намират отражение в българските изследвания. Открояването на лексикалните и синтактични особености на устойчивите словосъчетания от тези на свободните словосъчетания и различаването на значенията им от тези на думите намират приложение в речниците и в теоретичните описания. При по-късното развитие на българската лингвистика в теоретичните рамки на трансформационните, унификационните, функционалните и др. формални граматики фразеологията се отразява частично. В теорията за българския синтаксис от гледна точка на теорията Х-черта, представена от Й. Пенчев, (1998) описанието на устойчивите словосъчетания е слабо застъпено. Подобно на останалите изследвания върху синтаксиса на български (К. Попов, 1998; С. Стоянов, 1983) Й. Пенчев (1998:644) посочва, че отношенията между конституентите в рамките на фразеологичните структури не са предмет на синтаксиса.

Корпусните изследвания на фразеологизми и автоматичният им анализ, обработка и генериране са слабо застъпени у нас. П. Осенова и К. Симов (2007) споменават т. нар. глаголно-именни словосъчетания, наречени *конструкции с поддържащи (леки) глаголи*. В последните години интересът към автоматичната обработка на устойчиви словосъчетания за български се засилва. В тази насока са изследванията на С. Коева (2006а; 2007; 2010а), С. Коева и др. (2006а, 2006б), М. Тодорова (2006, 2010), М. Тодорова и Н. Обрешков (2008); М. Тодорова и Ив. Стоянова (2014); Ив. Стоянова (2008; 2009; 2010; 2012), които ще бъдат разгледани по-подробно в текста. П. Наков (2013) използва материал от български, за да илюстрира обобщенията си за автоматичната обработка на съставни именни фрази.

Основополагащите класификации, извеждането на основните признаци, принципите на описание, конкретните граматични и функционални

характеристики при описанието на устойчивите словосъчетания се очертават в периода от 60-те до 90-те години на XX век, главно във връзка с практическата дейност по съставяне на речници. Изследвания върху граматичните особености на устойчивите словосъчетания в български разработват Кр. Чолакова (1967), М. Леонидова (1986), К. Ничева (1987). По-късните фразеологичните изследвания за български са ориентирани главно към етимологични и етнолингвистични анализи на фразеологизмите (В. Кювлиева-Мишайкова, 2002; Ст. Калдиева-Захариева, 2002), към когнитивистични и културологични изследвания (Карагъзова, 2008), както и към изследването на отделни семантични групи. Активно е съпоставителното изследване на българската и чуждоезикова фразеология – за руски (М. Леонидова, 1986; С. Георгиева, 2008; С. Василева 2008); за словашки (Д. Константинова, 2008); за сръбски (Ем. Недкова, 2008); за немски (Т. Филипченко, 2008); за френски (Ж. Кръстева-Тончева, 2008). Особено мащабно в теоретичен и практически аспект е изследването на Калдиева-Захариева върху българската и румънската фразеология (Ст. Калдиева-Захариева, 2002; 2005).

1.2. Обобщение

Прегледът поставя изследванията на българските устойчиви словосъчетания в историческия контекст на източно- и западноевропейските фразеологични изследвания. Забелязва се слабото развитие на научно-приложните разработки за български устойчиви словосъчетания от гледна точка на формализираното езиково описание. Корпусните изследвания на фразеологизми и автоматичният им анализ, обработка и генериране почти не са разработвани у нас, независимо от популярността им както в руското, така и в англоезичното езикознание. Фразеологичният речник на българския език (ФРБЕ) (1974 – 1975) остава най-мащабният и авторитетен фразеологичен ресурс както за теоретични обобщения, така и като източник на лексикален материал и до наши дни. Българската теория и терминология следват руската традиция. Подобно на руските, българските изследвания се групират според дефинирането на обхвата на фразеологията в тясно и широко разбиране. Посоченият в

заглавието на дисертацията обект на описание – устойчивите словосъчетания, предопределя като изходна точка широкото схващане за обхвата на изследването.

Наличието на широко и тясно схващане за обхвата на фразеологичността, независимо дали е заявено, или не, поражда значително терминологично и понятийно разнообразие при изследването на устойчивите словосъчетания. Както личи от дефинициите по-долу, определянето на принадлежност към една от тези две групи е присъща за всяко описание. Това поражда въпросите: какво поставя границата между широкото и тясното разбиране и ако това разделение се приеме, тогава едно и също ли са фразеологичните и устойчивите словосъчетания.

2. Дефиниране на категорията

Най-често цитираното определение при изследване на устойчивите словосъчетания, независимо от техния тип и обхват е: *словосъчетание, чието значение не може да бъде изведено от значенията на съставлящите го лексикални единици*. А. Крус (1986) определя тази дефиниция като циклична. Тя е приложима за определяне на даден израз като фразеологичен само ако говорещият има предварително знание за неговата фразеологичност. Дж. Наги (2005) отхвърля друга популярна формулировка за устойчивото словосъчетание: *фиксиран израз, чийто буквален превод е различен от значението му*. Според него формулировката изключва значителна част от устойчивите словосъчетания, необходими за доброто владение на даден език – сравнения, конвенционални изрази, поговорки, заучени фрази, устойчиви именни фрази, които нямат преносно значение.

Различните автори определят различни граници и обхват на назоваваното от тях понятие. Означените с различни термини понятия в някои случаи напълно съвпадат, в други само частично се припокриват или напълно се изключват. По-долу ще бъде представено многообразието от термини и дефиниции с оглед на намирането на пресечна и по възможност неутрална гледна точка (виж. таблица 1 и 2). Последователността на посочените по-долу термини може да се разглежда

като скала на прехода в разбирането за близостта на устойчивите словосъчетания с фразите и думите в низходящ ред.

2.1. А. Роткегел (1973) назовава класа на устойчивите словосъчетания *фиксиранни синтагми (fixed syntagms)*.

2.2. Е. Косериу (1967, цитиран в Гр. Ербах, 1992) разглежда *лексикалните единства (lexical solidarities)* като общ клас несвободни фрази.

2.3. Терминът *съставни изрази (multi word expressions)* е дефиниран различно в изследванията:

2.3.1. *Съставните изрази* могат да се декомпонират на отделни думи и са лексикално, синтактично, семантично, прагматично и/или статистически специфични (М. Уосоу и др., 1983; Т. Болдуин, 2006);

2.3.2. *Съставните изрази* са кохезивни, слепени лексеми (*cohesive lexemes*), които пресичат границите на думите (А. Копстейк и др., 2002; А. Саг и др. 2002);

2.3.3. *Съставните изрази* са нереференциални фрази (*nonreferential phrases*), със силно ограничена дистрибуция. Те са частично фиксирани комбинации от думи и изразяват значения, които не се определят по обичайния начин от съставлящите ги елементи (А. Саг и др., 2002);

2.3.4. *Съставните изрази* са неизреченска комбинация (*nonsentential combination*) от словоформи (Фр. Чермак, 1994).

2.4. И. Мелчук (1995:1), Ван дер Линден (1989:134) и А. Роткегел (1989, цитиран в Гр. Ербах, 1992), употребяват термина *полилексемни изрази (multi lexemic expressions; polylexical expressions)* за общия клас на устойчивите словосъчетания.

2.5. Друг особено популярен термин е *устойчиви словосъчетания* и синонимно използвания *устойчиви съчетания*. Обхватът му е дефиниран различно в изследванията:

2.5.1. В предговора на Фразеологичен речник на българския език (1974:13) това са „съчетания с описателно изразено действие”, например *отивам на дъното* ‘потъвам’; съчетания, свързани с мимика, жест, символ, например *кимвам с глава* ‘одобрявам’; фраземи (виж 2.22); фразеологични

словосъчетания (виж 2.7.); устойчиви сравнения, например *бял като сняг* ‘чисто бял’; сложни съюзи, например *за да*; предложно-именни съчетания, например *в резултат от*; фразеологизирани конструкции, например *за добър, добър е* ‘наистина е добър’.

2.5.2. В. Кювлиева (1996:16) определя *устойчивите словосъчетания* като фрази, образувани от две или повече думи, които се възпроизвеждат в процеса на речта в готов вид. Те са образувани от познати, налични в езика думи, но като цяло назовават нови обекти и явления от заобикалящия ни свят. Значението на тези съчетания е съвкупност от значенията на съставлящите ги лексикални единици.

2.5.3. М. Мокиенко (1975) употребява синонимно термините *устойчиви словосъчетания* и *фразеологизми*.

2.5.4. Според К. Попов (1998:39) *устойчивите (фразеологически) словосъчетания* се използват „в изречението в готов материал, като завършена и устойчива фразеологическа единица, равнозначна на една дума и често с преносно значение”.

2.5.4. В Академичния синтаксис (К. Попов, 1983) *устойчиво (фразеологично) словосъчетание* е: „единица, равнозначна на една дума и най-често с преносно значение”, при него „думите изгубват или замъгляват не само конкретните си лексикални значения, но и синтактичните си отношения, затова на тези словосъчетания трябва да се гледа като на неразчленени синтактични цялости”.

2.5.5. Ст. Калдиева (2013) обединява с термина *устойчиво словосъчетание* всички типове фрази, характеризиращи се с три основни признака: споеност, употреба в готов вид и традиционност.

2.6. К. Ничева (1987:20) нарича *устойчиви словесни комплекси* всички устойчиви словосъчетания по смисъла на предговора на ФРБЕ (1974), различни от фразеологизмите.

2.7. К. Ничева (1987), Т. Бояджиев (1998) и В. Въргов (1998) използват термина *фразеологични съчетания* за съчетания, които представят

реализацията на значението на дадена дума, свързано с ограничен семантичен кръг от думи.

2.7.1. Според К. Попов (1998:39) фразеологичните словосъчетания са *идиоматически словосъчетания*, които „не подлежат на синтактичен анализ” и са „равнозначни по значение на една дума ... синтактични цялости”, „сложни части на изречението”.

2.8. К. Ничева и др., (1974:14) посочват, че *устойчивите фрази* обхващат крилатите изрази, пословиците и поговорките.

2.9. Л. Липка (1991) и Р. Муун (1998:79) означават с термина *фразови лексеми (phrasal lexemes)* „целия обхват от фиксирани и полуфиксирани комплексни единици”.

2.10. Терминът *фразеологични обрати* на Ш. Бали (1905) означава свързвания, в които думите, поради това че се употребяват заедно, за да изразят една идея, загубват автономността си, не могат повече да се разделят и имат значение само при свързването. Такива например са: *измивам си ръцете* – ‘оправдавам се с някого или нещо’, *като волна птичка* – ‘свободен’.

2.11. Н. Амосова (1963) нарича *фразеолити* глаголно-именни съчетания, които представляват фразеологични начини за перифразиране и обогатяват синонимните отношения, например *давам отговор* ‘отговарям’, *вземам решение* ‘решавам’.

2.12. А. Коуи (1981) и Ю. Балтова (1971) назовават с термина *композиции (composite)* всички лексикални единици, съставени от две или повече семема (минимални смислови отрязъци).

2.13. С термините *полилексемни* или *съставни единици (multi word units)* се означават фиксирани и повтарящи се особености на лексикалните единици, утвърдени от употребата. В същото значение П. Хауърт (1996) употребява термина *композиционни единици (composite unit)*.

2.13.1. Според А. Савъри (2005) *съставните единици* с оглед на тяхното приложение са последователност от графични единици, които трябва да

бъдат посочени като едно цяло заради факта, че за определени езици понятието за графична дума може да е различно.

2.13.2. Ив. Стоянова (2012:36) посочва, че *съставните лексикални единици* се възприемат като композирани и техните конституенти могат да бъдат идентифицирани. Подобно на сложните думи значението им се формира от значенията на конституентите и е разбираемо. Появяват се със значителна честота в езика, в много случаи се характеризират със синтактични ограничения – *миша дупка, мечка стръвница*.

2.14. Св. Коева (2010б:8) определя *съставните думи* като „две или повече думи, не задължително последователни, обозначаващи уникално и константно понятие, в релация на еквивалентност с (графична) дума от същия език или друг език.”

2.15. М. Меркел и М. Андерсон (2000); И. Саг и др. (2002) наричат *колокация* всяка статистически значима поява на комбинация от думи, като най-общо ги характеризират като специфични езикови интерпретации, които пресичат границите на думата и включват един или повече интервали.

2.16. *Словесните колокации (word collocations)* са дефинирани са от Дж. Наги (2005) в увода на Тезаурус на английските идиоми като изрази с преносно значение, които следват фиксиран модел, конструктивни цялости, включващи комбинации от глаголи, прилагателни и съществителни.

2.17. Терминът *фразеологична единица* е използван от В. Виноградов (1947), К. Ничева (1987:19) и В. Кювлиева (1986:5). К. Ничева (1987:19) я описва по следния начин: „фразеологичната единица е общоизвестна в даден речеви колектив свръхсловна, разделно оформена, относително устойчива, възпроизводима езикова единица с единно значение, съставена от лексикални единици, чието значение е повече или по-малко избледняло или напълно се е десемантизирано, близка, но не равна, семантично и функционално до думата; по структура фразеологичната единица е словосъчетание или отворено (рядко затворено) изречение и по правило има ярка експресивност.”

2.18. Друг особено разпространен термин е *идиом*, чийто обхват също варира в изследванията.

2.18.1. Според Р. Алминд и др. (2006) *идиомът* е семантично трансформиран израз с преносно значение. Той носи цялостно, общо значение, в чието изграждане имат роля и значенията на изграждащите го думи.

2.18.2. Дж. Наги (2005) дефинира *идиома* като конструкция, чието познаване е необходима предпоставка за доброто владене на даден език. Това е фиксиран израз и никой от елементите му не може да бъде заменян или изпускан.

2.18.3. Дж. Нунберг и др. (1983) отбелязват, че при образуването на *идиомите* сумата от значенията на думите – конституенти, не кореспондира със значението на целостта.

2.18.4. В. Вьтов (1998) посочва, че *идиомът* е „фразама с единно неразложимо значение” (синоним на термина фразеологично срастване при В. Виноградов, 1947).

2.18.5. И. Мелчук (1995:1) определя *идиома* като мултилексемен израз Е, чието значение не може да бъде изведено по общите правила на разглеждания език от значенията на конституентните лексеми на Е, от семантиката на техните морфологични характеристики (ако има такива) или от тяхната синтактична конфигурация.

2.18.6. Според Фр. Чермак (1994) *идиомът* е „неизреченска комбинация (*nonsentential combination*) от две или повече словоформи”.

2.18.7. За Е. Ван дер Линден (1989:134) и Гр. Ербах (1992:2) *идиомите* са „полилексемни изрази”, чието значение характеризира целия израз, а не комбинацията от значенията на съставлящите го думи.

2.19. Терминът *фразеологизъм* също има широко разпространение.

2.19.1. К. Ничева (1987) използва този термин като синоним на посоченото от нея тясно специфицирано понятие *фразеологична единица*.

2.19.2. У. Флайхер (1982), В. Кювлиева (1986:5), Р. Русинов (1975) и Ст. Георгиев (1979), Т. Бояджиев (1998), Ст. Калдиева (2005), както и авторите на повечето изследвания на отделни единици или на особености на творчеството на даден автор, включително и в концепцията за

Фразеологичния речник на българския език (1975), използват термина *фразеологизми* като общ категориален термин.

2.19.3. Ст. Калдиева-Захариева (2013:52) подчертава виждането си за тясна и прецизирана употреба на термините *фразеологизъм*, *фразеологична единица*, *фразеологично съчетание*, *фразеологичен израз (обрат)*, *фразема*, които назовават само „немотивирани фразеологизми – фразеологични сраствания (идиоми); мотивирани фразеологизми – фразеологични единства и преходни фразеологични единици”.

2.20. Наименованието *фраземи (phrasemes)* се използва от И. Мелчук (1995:1), Р. Русинов (1975:12), Т. Бояджиев (1998:208) и Въттов (1998:281), за да представи устойчиви езикови единици, които имат лексикална природа.

2.20.1. В предговора на ФРБЕ (1974:12) фраземите са дефинирани като „двукомпонентни устойчиви съчетания, в които едната дума има значение, обусловено само от дадено конкретно съчетание от думи, а другата дума пази значението си. ... Част от фраземите са сложни названия”.

2.20.2. Р. Русинов и Вл. Георгиев (1975:12) и Т. Бояджиев (1998:208) използват термина *фразема* и поддържат тезата, че тя е част от лексикалното равнище на езика и е семантичен и функционален еквивалент на думата, като подчертават способността ѝ да участва в типови семантични групи и да се включва в семантичните редове и системните отношения, в които се групират думите.

2.20.3. Н. Амосова (1996:8) използва термина *фразема*, за да обозначи най-тясното проявление на фразеологичността, синонимен на термините идиоми и „сраствания и единства”. Тя дефинира фраземите като „микротекстове”, в чиято номинативна основа (свързана със ситуативния характер на обозначаемото) се въвеждат (при неговата концептуализация) всички типове информация, представени в „пакет”, готов за употреба, като „текст в текста”.

2.21. Названието *фиксираны фрази (set/fixed/frozen phrases, frozen expressions)* се използва от М. Грос (1986) и Р. Муур (2003).

2.22. В Пражката банка с депendentни дървовидни структури⁵ *идиомите*, *фраземите* (*фразеологичните конструкции*) са посочени като комбинации от две или повече думи с фиксирано лексикално значение, които заедно образуват една лексикална единица с метафорично значение.

2.23. Изводи

Определянето на фразеологията като лингвистична дисциплина, както и производните от *фраза* термини – *фразеологизъм*, *фразеологична единица*, *фразеологичност*, е тясно свързано с източноевропейската езиковедска традиция, докато използването на термините *идиоматология* (Р. Хартман, 1981 (по Р. Гласер, 1988:265); К. Валеро Грацес, 1997), *идиом*, *идиоматичен*, *идиоматичност* (Л. Бауер и др., 2004:2) са присъщи основно на западноевропейската лингвистична традиция. Назоваването на понятието варира в семантичния кръг на термините *фраза*, *лексема* и *единица*, тъй като езиковото ниво на разглежданото явление се приема за междинно между лексемата и фразата: *полилексемен* (*polylexemic expresion*), *мултилексемен израз* (*multylexemic expresion*), *композишна единица*, *идиоматичен израз* в западноевропейското езикознание, а в източното – *устойчиво словосъчетание*, *фразеологичен израз*, *съставен израз*, *фразеологична единица*. В някои анализи съставното название се използва при дефинирането на термина (от 2.19 до 12.22), а в други изпълнява ролята на самия термин (от 2.1 до 2.18).

Терминът *идиом* в източноевропейската лингвистика се употребява като синонимен на *фразеологична единица* или с по-тясно значение за назоваване на подкласа на неизменяемите устойчиви единици (В. Въртов, 1998). В западноевропейската традиция той се използва и за назоваване на общия клас. Подобен е и статутът на термина *фразеологизъм* – неговото значение варира от тясно разбиране (К. Ничева, 1987; В. Виноградов, 1947) до назоваване на общата категория. Терминът *фраза* е свързан с терминологията на формалните теории за описание на езика и означава дума или словосъчетание, което заема дадена

---

5 Prague Dependency Tree Bank <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/en/t-layer/html/ch04s03.html>

синтактична позиция в изречението. От тази гледна точка той е по-широк от термина *словосъчетание*, с който в българската езиковедска традиция се назовават съчетания от думи. В много от изследванията двата термина са използвани като синонимни. В българската лингвистична традиция словосъчетанието се дефинира като „съединение на най-малко две самостоятелни, пълнозначни думи, които образуват смислово и граматично единство, лишено от интонационна завършеност” (К. Попов, 1998:38). Западната и източната традиции се пресичат и в термина *фразема*, чието значение също варира от общо към частно назоваване на клас и подклас.

Таблица 1. обобщава пресечните точки на различните термини и дефиниции.

Автор	Обобщаваща категория	Невъзпроизводима от елементите, неизменяща се единица	Частично мотивирана единица	Фразеологично свързана единица
В. Виноградов	Фразеологични единици	Фразеологично срастване	Фразеологично обединение	Фразеологична комбинация
Ш. Бали	Фразеологични обрати	Фразеологично срастване	Фразеологична серия	Идиом
Н. Амосова	Фразеологични единици	Идиом	Недиференциран идиом	Фразема, Фразеолит
А. Коуи	Композити	Чист идиом	Фигуративен идиом	Ограничена колокация
И. Мелчук	Фраземи	Идиом, Пълна фразема	Псевдоидиом, полуфразама	Колокация, полуфразама
К. Ничева	Устойчиви съчетания	Фразеологична единица	фразеологизми от преходен тип	Аналитично фразеологично съчетание
Ст. Калдиева	Устойчиви словосъчетания	Фразеологизъм, Фразема		
В. Въртов	Фраземи	Идиом	Фразеологично словосъчетание	Фразеологическо единство

Таблица 1. Обобщаващи категории – термини

В рамките на много от изследванията група от широко употребявани термини се използват като синонимни. В. Въртов (1998:281) посочва, че срещаните в езикознанието термини *фразеологизми*, *фразеологични единици*,

фразеологични словосъчетания, устойчиви словесни комплекси са синонимни на използваното от него название на общия клас – *фраземи*. Т. Бояджиев (1998) посочва, че използва термините *фразеологизъм, фразема, фразеологическо словосъчетание* като синоними.

Н. Амосова (1963) използва в своята класификация термина *фраземи* като най-тясното проявление на фразеологичността и посочва, че е синоним на термините *фразеологизъм-идиом, срastване и единство* по терминологията на В. Виноградов (1947). В описанието на И. Мелчук (1995) терминът *фразема* е название на общия клас, но също е посочен като синонимен на общо разпространения термин *идиом*. К. Попов (1998) използва като синонимни широк кръг от термини – *устойчиви, фразеологически, фразеологични, идиоматични словосъчетания*. Общото между тях е, че са „неразчленени фразеологични или синтактични цялости”, които не подлежат на анализ. Макар да посочва наличието на отделни разновидности, авторът не класифицира или диференцира терминологично устойчивите словосъчетания.

Приемливостта и приложимостта на различните интерпретации към езиковото явление се определят от областта на изследване и използваните данни и методологии. Три основни характеристики на описваното явление могат да бъдат открити като определящи в почти всички изредени лингвистични дефиниции:

- графична – съставеност от две или повече графични думи;
- семантична – наличие на уникално и постоянно понятие, към което реферират;
- функционална – наличие на определено ниво на морфологична, синтактична, дистрибуционна или семантична нерегулярност.

Въз основа на тези характеристики и на различните им прояви са изградени класификациите, представени по-долу.

3. Подходи и принципи за класифициране

Представянето на някои класификации на устойчивите словосъчетания в този раздел ще послужи при определянето на признаците, които се проявяват системно и обединяват групата на устойчивите словосъчетания. Съпоставката на различните класификации цели извеждането на ясни критерии и формални белези за различаване на типовете устойчиви словосъчетания и избора на теоретична рамка за описанието им.

Изследванията, класифициращи типовете устойчиви словосъчетания, могат да се обособят в две общи групи – теоретични и приложни, в зависимост от подхода и от изходния материал – речникови единици или текстообработка.

3.1. Теоретични подходи

Теоретичните изследвания на устойчивите словосъчетания са свързани с организирането на наличния лексикален материал в определени групи, основани на някакви критерии. Различни аспекти на класифициране за български обобщават К. Ничева (1978:150) и В. Въртов (1998:281-297). Повечето класификации се основават на специфичната семантика на изследваните единици и изхождат от структурно-семантичния характер на съставността и устойчивостта.

3.1.1. Съставността при Ю. Балтова

Ю. Балтова (1971) разглежда съставните думи като структурно-семантично явление, независимо дали се проявява в рамките на една графична дума, или на словосъчетание. Характерно за общия клас е наличието на композираност между два или повече елемента. Авторката нарича проявите на явлението *сложни думи* – *композиции* и ги разделя на:

3.1.1.1. *Същински сложни думи* – две или повече основи на пълнозначни речникови единици, свързани в морфологична, семантична и акцентна цялост, например *вододел*, *водомер*.

3.1.1.2. *Свободни синтактични съчетания* от две съществителни, едното от които е приложено, например *поет – революционер*, *вагон – ресторант*.

3.1.1.3. *Устойчиви сложни названия*, например *Стара планина, Черно море*.

3.1.1.4. *Сложни термини*, например *божа кравичка, натриев хлорид*.

3.1.2. Класификация на Ш. Бали

Швейцарският учен Ш. Бали назовава общата категория с термина *фразеологични обрати* (1905:67). С него той означава свързвания, в които думите, чрез взаимната си употреба, изразяват обща идея и загубват автономността си. Те не могат повече да се разделят и имат значение само при свързването. Той дели фразеологичните обрати на два вида:

3.1.2.1. *Фразеологични серии, редове или обичайни съчетания* – междинен тип между устойчивите и неустойчивите словосъчетания, при които връзката между думите е относително свободна. Биват:

- *фразеологични групи с усилителни определения*, например *адска, тропическа жега* ‘голяма жега’; *кучешки, сибирски студ* ‘голям студ’;
- *перифрази на общи глаголи*, преходни между фразеологичните серии и фразеологични единства, например *вземам решение* ‘решавам’.

3.1.2.2. *Фразеологични единства*, при които има пълно семантично сливане на съставлящите словосъчетанието думи, те не пазят значението си като отделни лексикални единици, например *през куп за грош* ‘небрежно’.

3.1.3. Класификация на В. Виноградов

Класификацията на В. Виноградов (1947) се основава на тезата, че устойчивите словосъчетания са езикови единици, които се възпроизвеждат по традиция в процеса в речевата дейност. В. Виноградов въвежда термина *фразеологична единица* и определя делението ѝ в три групи:

3.1.3.1. *Синтетични фразеологични сраствания* – семантични единици, аналогични на думата. Значението им е напълно независимо от значенията на конституентите им и е условно и произволно, каквото е значението на

немотивираната дума – знак, например *от дъжд на вятър* ‘рядко’, *ни в клин, ни в ръкав* ‘неуместно’.

3.1.3.2. *Синтетични фразеологични единства* – потенциални еквиваленти на думите. Те се състоят от ковситуенти с конкретно значение и експресивна окраска, например *мътя водата* ‘преча’, *стоя със скръстени ръце* ‘бездействам’.

3.1.3.3. *Аналитични фразеологични съчетания*, образувани от реализацията на несвободни, свързани значения на думите, при които се говори за фразеологично свързано значение на единия конституент.

3.1.3.4. *Устойчиви словесни комплекси* са сложните съюзи и предлози. Въпреки че представляват единно семантично и структурно цяло, те нямат образност и експресивност, нито са пълнозначни думи за разлика от фразеологичните единици.

Класификацията на В. Виноградов има силно влияние върху българската фразеографска традиция (виж по-долу класификациите на Т. Бояджиев и др. (1998); К. Ничева и др. (1974)).

3.1.4. Класификация на Н. Д. Шмельов

Класификацията на Н. Д. Шмельов (1973) се основава на идеята за съчетаемостта като семантична проява на синтактичните валентности и лексико-граматичната способност на думите да запълват елементи от синтактичната конструкция. Той разглежда ограничената свободна реализация на фразеологичните конституенти и ги класифицира във връзка с парадигматичен, синтагматичен или деривационен признак.

3.1.4.1. *Парадигматично свързани фразеологизми*, при които връзката между конституентите е на ниво лексикални отношения и парадигматика, например *бял гълъб* ‘вид гълъб’, *встъпвам в длъжност* ‘започвам работа’, *подемен кран* ‘вид кран’.

3.1.4.2. *Синтагматично свързани фразеологизми*, при които връзката между конституентите е ограничена до определена комбинация. Комбинацията от конституентите се реализира в дадено значение само от конкретни

лексеми, например *обилен дъжд* ‘дъжд, който е много силен’, *загадъчен приятел* ‘приятел, който е непознат’, *обръщам внимание* ‘насочвам вниманието си към някого или нещо’, *давам клетва* ‘обещавам’.

3.1.4.3. *Деривационно свързани фразеологизми*, при които всеки конституент се характеризира със словообразователна или семантична мотивираност от изходна дума, например *дълбока старост* ‘пределна възраст’, *кучешки студ* ‘много голям студ’, *влюбвам се до уши* ‘влюбвам се силно’.

3.1.5. Класификация на Фразеологичен речник на българския език

В българската езиковедска традиция най-популярна е класификацията на двутомния Фразеологичен речник на българския език (1974/75). Предложената в него класификация на фразеологичните единици се основава на функционалната им съотносимост с частите на речта и ги определя съответно като глаголни, именни, прилагателни, обобщителни и отрицателни местоимения, адвербиални и междуметни фразеологични единици. Посочва се, че според функциите си фразеологизмите са напълно или относително еквивалентни на лексико-граматичните категории. ФРБЕ описва типове фразеологизми, несъотносими с лексикално-граматична категория и синтезиращи черти на няколко категории.

3.1.6. Класификация на К. Ничева

Една от най-детайлните класификации в българската фразеология е класификацията на К. Ничева (1987). Тя разглежда общата категория на *устойчивите словесни комплекси* (1987:19), които класифицира въз основа на семантичната модификация на конституентите като:

3.1.6.1. *Устойчиви съчетания* – съчетания, които означават определено действие по описателен път и при които няма семантична трансформация на конституентите.

3.1.6.1.1. *Устойчиви съчетания с описателно изразено действие*. Това са съчетания, обикновено от глагол и съществително, при които общото значение на съчетанието може да се изведе като резултат от извършеното действие, например *сторя кръст* ‘прекръствам се’; *превъртам ключа*

‘заклучвам’; *отивам на дъното* ‘потъвам’; *слагам край на живота си* ‘самоубивам се’ и др.

3.1.6.1.2. *Устойчиви съчетания, свързани с мимика, жест, символично действие*, например *събирам вежди* ‘намръщвам се’; *потривам ръце* ‘доволен съм’; *бия се в гърдите* ‘хваля се’.

3.1.6.1.3. *Аналитични фразеологични съчетания*, които нямат единна семантика. Те представят определено значение на дадена дума, което се реализира единствено в комбинация с ограничен семантичен кръг от думи:

- *именни съчетания*, например *висок пост* ‘престижна и отговорна служба’, *високо призвание* ‘отговорна мисия’, *висок гост* ‘уважаван гост’, *твърда воля* ‘силна воля’, *твърда вяра* ‘силна вяра’, *твърди убеждения* ‘непоклатими убеждения’, при които ново, преносно значение добива само едната дума (в посочените примери *висок* и *твърд*), а не съчетанието като цяло, както е при същинските фразеологични единици;
- *глаголно-именни словосъчетания*, перифрази на прости глаголи, при които глаголът се свързва с определен семантичен кръг от съществителни и има обобщаващо значение – извършване на действието, означено от съществителното, например *давам съвет* е перифраза на глагола *съветвам*; *давам отговор* – на *отговарям*; *вземам решение* – на *решавам* и т. н.

3.1.6.1.4. *Устойчиви сравнения* – ‘съчетания, при които функцията на сравнението е да разкрие значението на опорната дума’, например *гол, като сокол* ‘много беден’.

3.1.6.2. *Фразеосхеми* (фразеологизирани конструкции) са устойчиви словесни комплекси, които имат неизменяем конституент(и) и задължителна позиция, запълвана от заменим конституент. Задължителните конституенти представят постоянната част на конструкцията. Заменимият конституент се определя от избора на говорещия, но в рамките на

определена категория или според определена организация. Задължителни са позициите, а конкретните думи, които ги запълват, могат да бъдат различни. Например в *град като град* 'обикновен град' заменимият конституент - *град*, се повтаря, а в *от хубав по-хубав* 'много хубав' в конкретните позиции се използва конкретна форма на избраната дума.

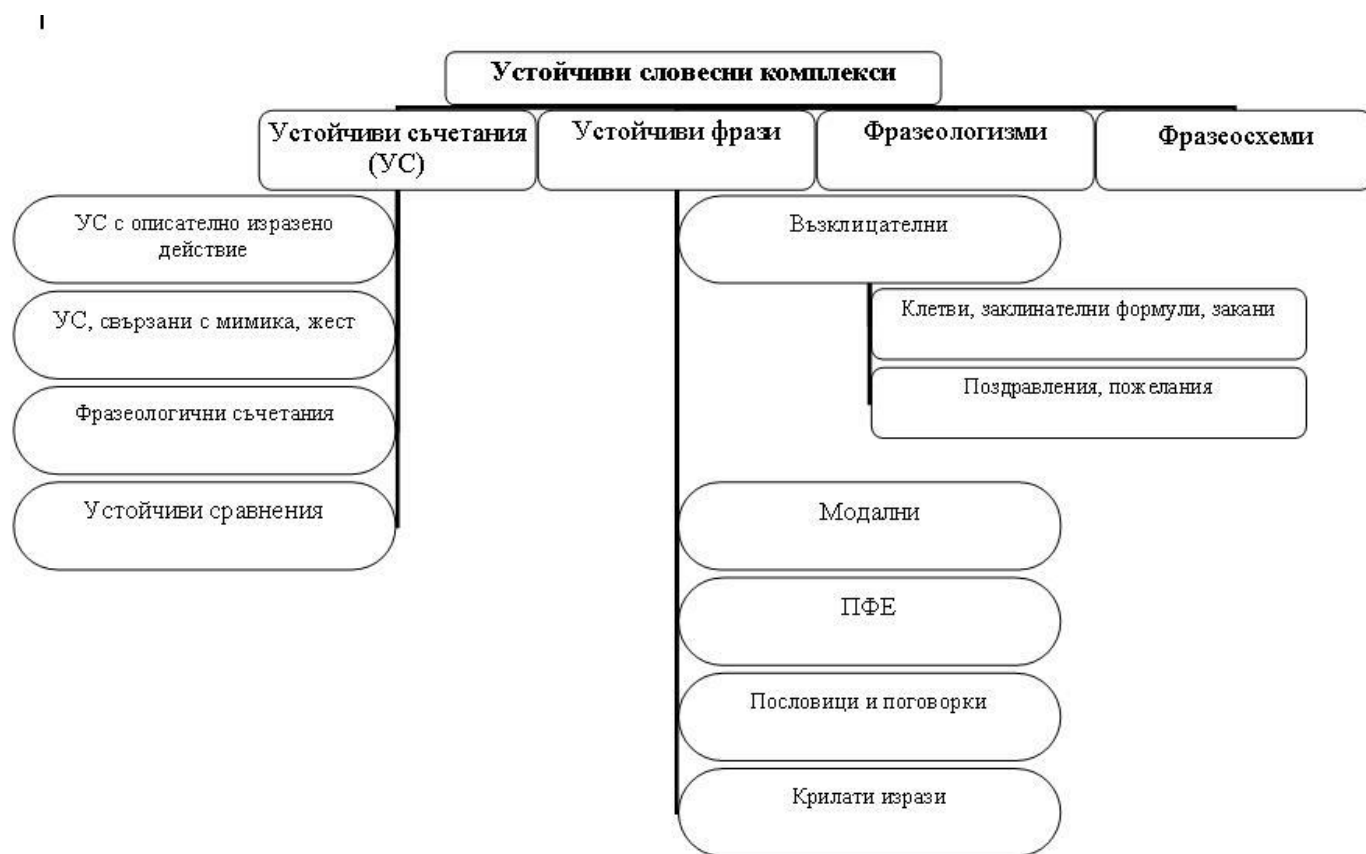
3.1.6.3. Устойчиви фрази със структура на изречение

3.1.6.3.1. *Фразеологизми от преходен тип* (преходни фразеологични единици (ПФЕ)). Представяват устойчиви словесни комплекси със структура на отделни изречения, които и по семантиката и функционалните си особености се различават от *пословиците* и *крилатите фрази* по липсата на извод, умозаклучение, поучение. За разлика от същинските фразеологични единици те характеризират косвено дадено лице, проява, а не пряко. Такива са: *Ела вълко, изяж ме!*; *Разбрала е свиня от кладенчова вода!*.

3.1.6.3.2. *Пословици и поговорки*, например *Блага дума железни врати отваря*; *барабар Петко с мъжете*.

3.1.6.3.3. *Крилати изрази* са цитати и фрази, станали популярни от литературни творби, исторически факти, митологични събития и др., например *има нещо гнило в Дания* 'има нещо нередно'; *каквото сабя покаже* 'каквото се случи'; *изгубена Станка* 'разсеян човек'.

3.1.6.4. *Фразеологични единици* са устойчиви езикови единици с единно значение, съставени от лексикални единици с избледняло или напълно десемантизирано значение. По структура са словосъчетания или изречения и се характеризират с ярка експресивност.

Фигура 1. Йерархия на термините при К. Ничева

3.1.7. Класификация на В. Кювлиева-Мишайкова

Авторката назовава *устойчиви съчетания* фрази, образувани от две или повече думи, които се възпроизвеждат в процеса на речта в готов вид (В. Кювлиева-Мишайкова, 1986:7). Те се състоят от познати, налични в езика думи, но като цяло назовават нови обекти и явления от действителността. Значението на тези съчетания е съвкупност от значенията на съставлящите ги лексикални единици, например *спален чувал* ‘чувал за спане’; *бърз влак* ‘влак, чието разписание е съкратено’; *кисело мляко* ‘подквасено мляко’. В. Кювлиева-Мишайкова обособява още един вид устойчиви съчетания – *фразеологизми* или *фразеологични единици*. Те назовават предмет, действие или признак и същевременно изразяват отношение и емоционална преценка, например *хвърлям тона* ‘умирам’.

3.1.8. Класификация на В. Вътв

В. Вътв (1998) изследва системните отношения във фразеологията и посочва, че те са част от лексикалната система на езика, за която използва термина *фраземика*. Авторът назовава общата категория *устойчиви езикови единици* и я разделя в две групи – *устойчиви комуникативни единици* и *фраземи*. Към устойчивите комуникативни единици приписва пословиците, поговорките и крилатите изрази и ги изключва от обхвата на фразеологията. Според него фраземите са устойчиви номинативно-характеризиращи лексикални единици с лексикална природа (1998:281). В. Вътв разглежда *идиомите*, *фразеологическите единства* и *фразеологическите съчетания* като видове фраземи в семантична класификация.

3.1.8.1. *Идиомите* (фразеологическите сраствания) са фраземи с единно и неразложимо значение, което не зависи и не произтича от значенията на фраземните конституенти, например *дим да ме няма* ‘изчезвам’, *ни в клин, ни в ръкав* ‘неуместно’, *хвърлям фитили* ‘подмамвам’, *от дъжд на вятър* ‘рядко’. Те са семантично непрозрачни.

3.1.8.2. *Фразеологическите единства* са фраземи, чието цялостно неразложимо преносно значение е мотивирано от значенията на съставлящите конституенти, например *вървя по стъпките* ‘следвам’, *вървя през просото* ‘отнасям се небрежно’, *скубя си косите* ‘тюхкам се’, *хвърлям ръкавицата* ‘предизвиквам’.

3.1.8.3. *Фразеологическите съчетания* са фраземи, чиито конституенти са лексеми със свободно и фразеологически свързано значение, например *вземам думата* ‘започвам да говоря’, *поставям задачи* ‘възлагам’, *вземам поука* ‘поучавам се’.

Фигура 2. Йерархия на термините при В. Вътв

В. Вѣтов представя различни класификации и типологии и описва различни подипове, основани на критерии като: състав и структура, семантични характеристики, функционална съотносимост с лексемите, произход и източници на пораждаване, стилистични свойства. Авторът не разглежда възможностите за тяхното пресичане и случаите, в които една и съща фраза може да е част от повече от една типологии.

3.1.9. Класификация на М. Божилова

М. Божилова (2002:392–395) извежда основни теоретични принципи при съставянето на различни по жанр речници с изходен език български: едноезичен, тълковен; двуезичен и фразеологичен (тълковно-преводен), принципи при съставянето на словник, съобразен със системността в лексиката на езика на писател или на отделна негова творба. Тя посочва следното деление на различните видове фразеологични съчетания при изграждане на речник на езика на автор:

- 3.1.9.1. *Устойчиво съчетание с номинативна или терминологична функция.*
- 3.1.9.2. *Устойчиви синтактични или лексикални модели – т. нар. устойчиви словесни комплекси.*
- 3.1.9.3. *Същински фразеологични единици.*
- 3.1.9.4. *Езикови и речеви формации с различна степен на лексикализация, апликации от произведения, цитати, перифрази, афоризми, към които авторът подхожда като към готови единици, „застинали текстови структури” (2002:393).*

3.2. Приложни подходи

3.2.1. Типология на генеративната граматика

Основополагащи за определяне на мястото на устойчивите словосъчетания в генеративната граматика на английски са статиите на Ч. Филмор и др. (1988) и Ч. Филмор и П. Кей (1999). Авторите предлагат организирането на устойчивите словосъчетания в таксономии и посочват

множество от особености и категории, представящи ги от гледна точка на формалната лингвистика. Общата категория, посочена в изследването, е означена като *съставна лексема (compound lexeme)*. Разглеждат се техните лексикални и конструктивни аспекти, като се различават *субстантивна, лексикално запълнена съставна лексема* и *формална* или *лексикално отворена съставна лексема*. Първият тип са традиционно разпознаваните идиоми, чиито лексикален материал напълно е загубил връзката с регулярната употреба, като *kick the bucket (ритвам камбаната)*. С термина *лексикално отворен идиом* се означават строго дефинирани синтактични характеристики или конструкции, които са само частично определени лексикално. Пример за такива характеристики са така наречените X-eg – Y-eg конструкции, съответстващи на българските *колкото по- ..., толкова по-*. Например *колкото е по-голям, толкова по-силно ще падне*. Традиционните идиоми се основават на проява на идиоматичността на лексикално равнище, а идиоматичните конструкции – на структурно.

Екипът на Ч. Филмор (Ч. Филмор и др., 1988:504-505) идентифицира четири множества, всяко от които се характеризира с по две бинарни свойства.

Основният тип съставни лексеми са от кодиращ или декодиращ тип. *Декодиращите съставни лексеми* са изрази, интерпретирани от потребителите на езика само при наличие на предварително знание за тях. Обратно, разбирането на *кодиращата съставна лексема* изисква познаването само на определени правила.

Във второто множество съставните лексеми са дефинирани като *граматични и екстраграматични*. Първите включват единици, за които са характерни познатите граматични характеристики, като *изплювам камъчето (spill the beans)* ‘разкривам премълчавана тайна’, а вторите са конструкции, които не могат да бъдат обяснени успешно от общата граматика на езика. Освен че са съставни лексеми, те са неграматични изрази. Такива за английски са *by and large (общо взето)* – аномална координация и *at hand (под ръка, на разположение)* – липсва детерминатор. В български подобни примери са диалектните *срещнало ме лош вятър* ‘няма да ми върви’; *студен пот ме избива*

‘притеснявам се’, както и конвенционални изрази като *добър вечер*, при които се наблюдава неграматично съгласуване.

Третото множество е на *същинските* и *формални съставни лексеми*. Същинските съставни лексеми – идиомите, имат фиксирано лексикално съдържание. При тях нищо не може да бъде добавяно или изпускано, например *сляпа баба* ‘детска игра’, *много сляпа баба; *сляпа стара баба; *сляпа бабичка. Формалните съставни лексеми не са строго фиксирани и функционират като синтактични шаблони, а не като конкретни фрази. Ч. Филмор посочва, че формалните съставни лексеми често действат като конструктивни рамки, които се запълват с лексика от определени класове, например *град като град* ‘обикновен град’; *човек като човек* ‘обикновен човек’; *от силен по-силен* ‘много силен’; *от едър по-едър* ‘много едър’.

Четвъртата група, посочена от Ч. Филмор, са *съставни лексеми със специфична прагматична цел и такива без*. Такива са например *добро утро*, *добър ден*, *как я караш* и др.

Елементите на посочените множества се преразпределят в типологията на съставните единици на Ч. Филмор, която се състои от трите, изредени по-долу, категории, построени около признака познатост.

3.2.1.1. *Непознати конституенти, свързани по непознат начин*. Към тази категория принадлежат същински съставни лексеми, съставени от остарели думи, които се появяват само в разглежданата единица. Например *spick and span* в английски (*чист и спретнат*), чието подходящо съответствие в български е *тип – топ* ‘идеално’; на определението отговаря и *през куп за грош* ‘небрежно’.

3.2.1.4. *Познати конституенти, свързани по непознат начин*. Към тази категория принадлежат същински съставни лексеми като английските *all of a sudden* (*внезапно, изневиделица*), *in point of fact* (*фактически*), а за български такъв пример е *на тона на устата* ‘в рискована ситуация’. Формалните съставни лексеми от тази категория са изрази, конструиращи термини за сродство, като английското *first cousin twice removed* (*внук, внучка спрямо първия братовчед на баба, дядо си*).

3.2.1.5. *Познати конституенти, свързани по познат начин.* Към тази категория принадлежат съставни лексеми, чиито конституенти са езикови единици, принадлежащи към основния речников фонд, свързани според регулярни конструктивни принципи, на които е приписана идиоматична интерпретация. Такива са например *pull someone's leg* (*майтаня се*), аналогичен за български е *пързялям някого* 'лъжа'.

Според Ч. Филмор и П. Кей (1999) автоматичното търсене на устойчиви словосъчетания изисква създаването на специални миниграматики, които да бъдат вложени в общата граматика на даден език. Особеностите на устойчивите словосъчетания не могат да бъдат изведени от общата граматика. Идеята за прилагането на малки локални граматки за разпознаването несвободни фрази е приложена мащабно през 1990-те от формализма на IDAREX (Е. Брайд и др., 1996), създаден в Европейския изследователски център на Ксерокс (Xerox Research Center⁶).

3.2.2. Подходи при компютърна обработка на естествения език

Избраният от специалистите от IBM (Дж. Брундаж и др. 1992) подход за класифициране на устойчиви словосъчетания за целите на проект за машинен превод приема за изходна точка характеристиките им, свързани с употребата им в текста. Това изключва възможността за автоматично откриване на семантичните им особености и поставя като изходна синтактичната конструкция. Анализът се основава на множество от триста английски и немски фрази. Представеният списък от структури е широк и включва глаголни и именни несвободни фрази и съответните им подтипове. Извеждат се формални синтактични характеристики, като водеща е еднозначността на категориите и ясното им съдържание. Слабост на описанието е неспособността му да представи целия възможен лексикален материал в пълнота, тъй като е базиран само на триста примера. Подходът не е универсален и е езиково зависим, тъй като описва само немски и английски.

---

⁶ <http://www.xrce.xerox.com/>

3.2.3. Класификация, приложена в тезаурус

Дж. Наги (2005) предлага класификация на единиците, включени в Тезаурус на английските идиоми (Thesaurus of English Idioms). Тезаурусът е електронен речник на синонимни несвободни фрази и съдържа 21 500 единици. Авторът характеризира широко избрания речников материал, като посочва, че той включва разнообразие от устойчиви словосъчетания, необходими за доброто владеене на даден език. Общото между тях е, че конституентите им не могат да бъдат заменяни или изпускани.

Класификацията, използвана в тезауруса, съчетава следните категории признаци – произход (поговорка, клиширана фраза), граматични (наречие, съществително, глагол ...) или структурни особености (бином – структура, която се състои от два равноправни конституента в отношение на координация), стилистични особености (клише, сленг), които се пресичат при различните дефиниции. Например изразът *few and far between* (малко, но затова пък рядко) се представя с три характеристики – бином (структурна), некнижовен (стилистична), наречие (граматична).

3.2.3.1. *Фразови глаголи*. Представяват комбинация от глагол и частица, предлог или наречие (например *look up* (проверявам в); *lay upon* (поставям върху); *look after* ()) и обикновено са делими в контекста. Лексемите, обединени в тази група, са подобни на българските възвратни и третолични глаголи (срв. *въобразявам си*; *зазорява се*).

3.2.3.2. *Клишета*. Това са шаблонизирани изрази, например *need it like a hole in the head* (нуждая се от него, колкото от дупка в главата); *put someone on a pedestal* (поставям на пиедестал 'възвеличавам').

3.2.3.3. *Биноми*. Това са устойчиви словосъчетания, съставени от два конституента, свързани с координация, която цели усилващ ефект и експресивна изразност като алитерация, повторение, контраст, алтернатива и изброяване, например *near and dear* (мил и драг), *make or break* (създава или съсипе), *back and forth* (напред - назад); за български такива са *от близо и далеч* 'от всякъде'; *насам-натам* 'без посока'.

3.2.3.4. *Идиоматични адвербиални фрази* например *by word of mouth* (от уста на уста 'от човек на човек'); *on a cold day in hell* (на кукуво лято 'никога').

3.2.3.5. *Идиоматични сравнения* – комбинация от прилагателно и съществително като *white as t hread* (бял като платно) или комбинация от две съществителни, като *like mother like daughter* (каквато майката, такава и дъщерята).

3.2.3.6. *Клиширани фрази*, създадени и популяризирани от масмедияте, публичния живот и рекламите. Например изразът *where's the beef?* (къде е пържолата) е израз, популярен през 80-те от реклама на хамбургери. В български подобно съответствие е изразът *вервайте ми!* в политически текстове от 2004 г., с който се изразява ирония към доверието в политиката.

3.2.3.7. *Поговорки, пословици, афоризми*, например *don't wash your dirty linen in public*, чието българско съответствие е *Не си вади кирливите ризи публично!*.

3.2.3.8. *Колокации*. Изрази с преносно значение, изградени по фиксиран начин, биват:

- *Глаголно-именни колокации*, например *give someone hell* (давам му да разбере), *learn one's lesson* (научавам си урока), *keep one's word* (държа си на думата), *speak one's mind* (броя, меря си думите);
- *Комбинации от прилагателно и съществително*, например *tight spot* (стегнат режим), *necessary evil* (необходимото зло);
- *Именни фрази*, например *meeting of minds* (среща на умове).

3.2.3.9. Дж. Наги (2005) определя като *неидиоматични колокации* всички самостоятелни части на речта в комбинация с частици и предлози. Например *by means of* (чрез), *in exchange for* (в замяна на), *on the basis of* (на базата на), *by virtue of* (с цената, с помощта на).

3.2.4. Приложно-теоретичен подход

Теорията на А. Саг и др. (2002) е една от най-популярните класификации на несвободните фрази в западната езиковедска литература, използвана при

различни компютърни приложения и подходи. Такава например е конструктивната граматика, основана на знака (Sign-Based Construction Grammar), разработена от Х. Боас и А. Саг (2012) и А. Саг и др. (2012). За български класификацията е приложена като основа за корпусни изследвания и разработки, докладвани в Ив. Стоянова (2012); Ив. Стоянова и М. Тодорова (2014). Теорията е базирана на изследванията на Р. Джакендоф (1997). Основният признак, на който се основава разделението на видове фразови единици, е наличието на ограничения, означени като маркираност на различните езикови нива – лексикална, синтактична, семантична, парадигматична.

3.2.4.1. *Лексикализирани фрази*. Притежават характерен синтаксис или семантика, или съдържат думи, несъществуващи отделно. От своя страна биват:

3.2.4.1.1. *Фиксирани, неизменяеми фрази*, например *spill the beans* (изплювам камъчето).

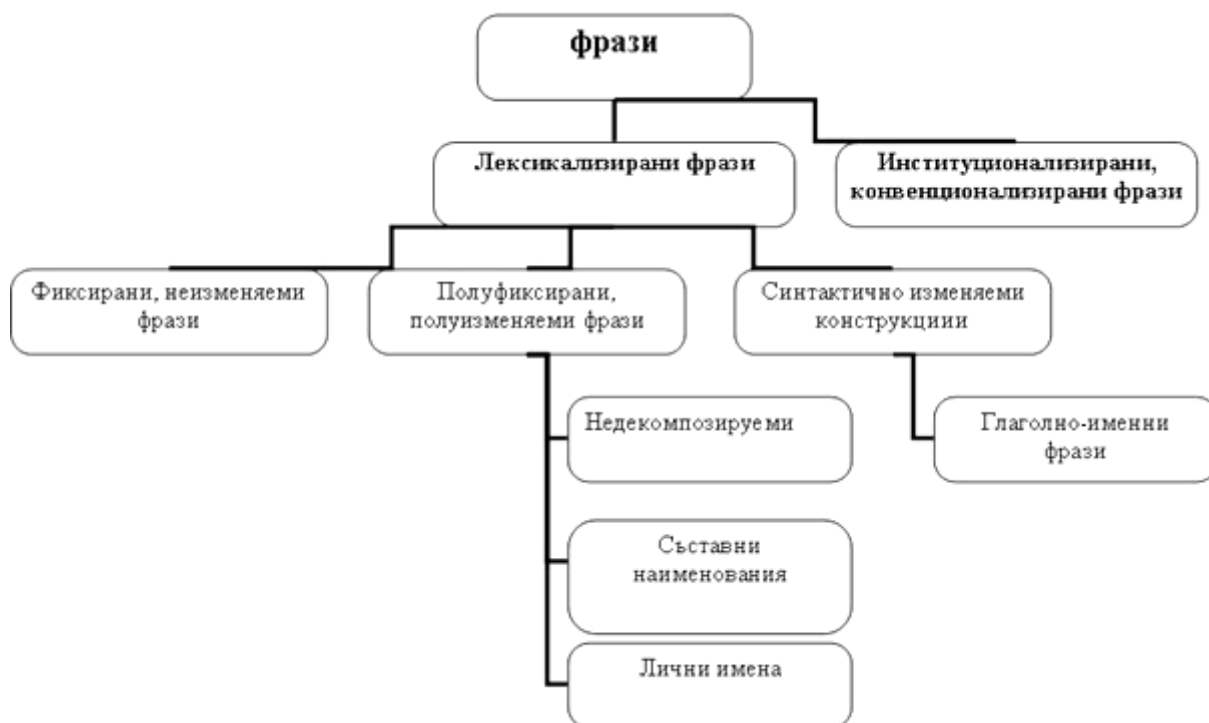
3.2.4.1.2. *Полуфиксирани фрази*, които имат строго ограничен словоред, но позволяват изменения на съставлящите ги лексикални единици, например при окончания, различни рефлексивни форми и др. Това прави възможно третирането им като комплекс, чието морфо-синтактично поведение е идентично с това на някоя от частите на речта. Такива са:

- *недекомпозируеми идиоми*, чието значение е семантично неразложимо, например *six of one and half a dozen of the other* (подобен на български е изразът *хвани единия, удари другия*), *kick the bucket* (гушвам букета), *trip the light fantastic* (танцувам грациозно), *shoot the breeze* (бъбря си с някого);
- *декомпозируеми идиоми*, при които значението е специфичен сбор от точно определени значения на конституентите, например *let the cat out of the bag* (издавам тайната);
- *съставни названия*, които подобно на недекомпозируемите идиоми са синтактично неизменяеми, например *part of speech* (част на речта), *car park* (автопаркинг);

- *съставни лични имена*, например имената на американските отбори като *the San Francisco 49-ers* (*смелчаците на Сан Франциско*); *the Oakland 49-ers* (*Оклендските храбреци*), които следват специфична логика при конструиране и изменение.

3.2.4.1.3. *Синтактично подвижни фрази* – фразови глаголи, които в английски са „леки” глаголни конструкции, например *take a mistake* (*правя грешка*), и конструкции от глагол и наречие, предлог или частица, например *look up* (*поглеждам, проверявам*), подобни в български са рефлексивните глаголи.

3.2.4.2. *Институционализирани (конвенционални) фрази*. Синтактично и семантично композирани фрази, които се появяват с голяма честота в определен контекст, например: *чист въздух, телефонна кабина*.

Фигура 3. Иерархия на термините при А. Саг, Т. Болдуин, Ф. Бонд, А. Констейк, Д. Фликингер

3.2.5. Класификация на Ив. Стоянова

Класификацията, представена в Ив. Стоянова (2012), е разработена въз основа на посочената в А. Саг и др. (2002) и допълнена с категориите на служебните съставни думи и свободните колокации. Авторката я прилага в корпусно изследване на съставните лексикални единици в български.

3.2.5.1. Несвободни фрази (изрази, състоящи се от повече от една дума):

- служебни съставни думи (*въпреки че, за да, благодарение на*);
- неразложими несвободни фрази (*от дъжд на вятър* 'рядко');
- идиосинкретични несвободни фрази (*изплювам камъчето* 'издавам нещо тайно');
- съставни лексикални единици (*компютърна система*);
- свободни колокации (*чист въздух*).

Класификацията е използвана и в теоретичната обосновка при създаването на речник на български съставни лексикални единици, представен в Ив. Стоянова и М. Тодорова (2014). В настоящото изложение от разгледаната класификация се използва категорията на съставните лексикални единици.

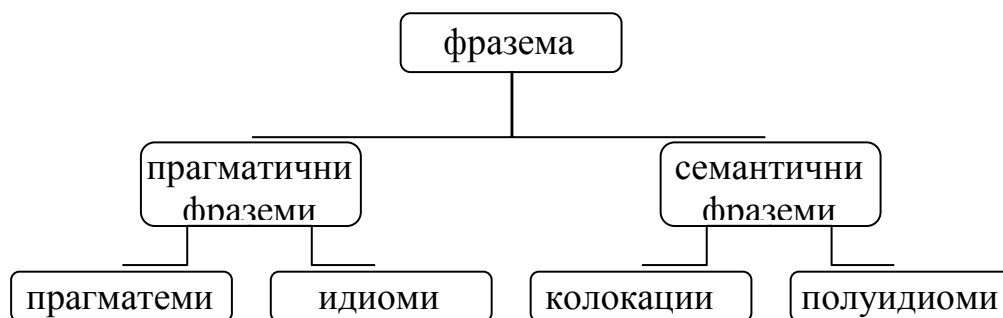
3.2.6. Типология на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст

И. Мелчук (1995) определя общия клас на словосъчетанията като *лексикално-синтактични изрази* от езика, които могат да бъдат разглеждани като елементи на два неравнопоставени класа – теоретично неограничения клас на свободните фрази и големия, но количествено ограничен клас на предварително определените несвободни фрази. Авторът представя семантичната структура на свободните и несвободните фрази чрез езика на логиката и ги дефинира чрез признаците нерестриktivност и регулярност във формата и значението (вж. гл. II). Във формализираното описание също се включват понятие, означено с – ConceptR, семантичната му структура – SemR, отношенията на елементите в него – Syntactix (SX) и екстралингвистичната ситуация SIT. Свободните фрази са обединение на графични думи – $A \oplus B$, които се характеризират едновременно с нерестриktivност и регулярност във формата и значението. При тях:

- Условие 1. Означаваното ' X ' = ' $A \oplus B$ ' е нерестриktivно и регулярно конструирано въз основа на ConceptR от означаваните ' A ' и ' B ' на лексемите A и B от даден език L.

- Условие 2. Означаващото $/X/ = /A \oplus B/$ е нерестриktivно и регулярно конструирано въз основа на SemR от означаващите $/A/$ и $/B/$ на лексемите A и B .

При несвободните фрази, които авторът нарича още фраземи, значението не се формира нерестриktivно и регулярно. Те се наблюдават, когато условия 1 и/или 2 на дефиницията за свободна фраза са нарушени.

Фигура 4. Йерархия на термините при И. Мелчук

При прагматичните фраземи са нарушени условия 1 и 2 на дефиницията за свободна фраза, така че нито означаваното, нито означаващото на разглежданата фраза $A \oplus B$ са нерестриktivно конструирани, въпреки че са регулярни. За изразяване на дадено понятие ConceptR от екстралингвистичната ситуация SIT , която говорещият иска да вербализира, са възможни само конкретно означаващо ' $A \oplus B$ ', свързано с конкретно означаващо $/A \oplus B/$. Фразата $A \oplus B$ не е нерестриktivно конструирана, тъй като не може да бъде заменена от никое напълно или частично означаващо ' X '. Изборът на определено значение е редуцирано от SIT до една или няколко възможности, както и изборът на форма.

При семантичните фраземи е нарушено условие 2 на дефиницията за свободна фраза. Означаваното ' X ' на разглежданата фраза $A \oplus B$ е нерестриktivно конструирано въз основа на дадено понятие $\text{ConceptR}(\text{SIT})$. Същевременно то не е регулярно конструирано, тъй като означаваното ' X ' не е регулярна сума от ' A ' и ' B ', а $/A/$ и $/B/$ не са нерестриktivно конструирани.

И. Мелчук (1998) обобщава, че фраземите се смятат за лексикални единици и е необходимо да се описват в речника. За разлика от останалите подходи (Дж. Нунберг и др., 1994; А. Саг и др., 2002) според И. Мелчук

концепцията за описанието фраземите не може да бъде конструирана чрез прилагане на общите езикови правила.

3.3. Обобщение

Описаните в т. 2 и 3 дефиниции и теоретични подходи целят да обхванат разнообразието от термини и да послужат като основа за извеждането на признаци за формулирането на подкласове при типологизирането на устойчивите словосъчетания в гл. 2. В Таблица 2 е представено пресичането на различните термини, употребявани в класификациите на разгледаните автори. В някои от случаите един термин назовава различни понятия или има различен обхват в различните изследвания. К. Ничева (1987) и Ст. Калдиева-Захариева (2013) например отделят фразеологизмите и устойчивите словосъчетания в различни класове, без йерархична зависимост помежду им, докато в класификацията на В. Въртов (1998) фразеологизмите са подклас на устойчивите словосъчетания.

Разгледаните класификации по един или друг начин се основават на анализи и интерпретации на посочените по-горе признаци – съставен характер, познатост, възпроизводимост, и различни аспекти на отношението между значение и форма. В голяма част от посочените подходи за представяне на фразеологичната йерархия се разчита на съчетанието на един или друг семантичен признак с различни конструктивни прояви на единиците.

Различните изследвания описват фразеологичността от различна гледна точка, основавайки се на характерните за едно или друго езиково ниво особености – устойчивите словосъчетания се разглеждат и съотнасят спрямо синтактичното и/или лексикалното езиково ниво. Обхватът на конкретно разглежданото понятие и целите, които изследванията си поставят, определят употребата на широко и тясно дефиниране на даден термин и синонимна употреба на различни термини в стеснен контекст. Определяща е гледната точка на съответното направление – психолингвистично, социолингвистично, културологично, както и областта на приложението му – компютърен анализ, езиково обучение, стилистика и лексикография и др.

4. Изводи

Границата между широкото и тясното разбиране за фразеологията и принципите за класификация се определят от подхода – описателен или формален, от обекта на описание и от теоретичната рамка, чрез която се представя разглежданото явление. Това ни дава основание да смятаме, че утвърждаването на една или друга концепция за широко и тясно схващане за фразеологията е загубило актуалността си в съвременното езикознание. Възможностите за съчетаване на подходите на различни дисциплини и стремежът за описание на езиковите явления в неизолирана цялостна система води до нови предизвикателства, свързани с ясно дефиниране на типовете устойчиви словосъчетания.

Представеното в настоящия текст виждане не цели да определи категорично кои са „същински фразеологични единици”, нито се стреми да опровергае едно или друго тясно или широко изследване за обхвата на фразеологията. То поставя въпроса за обхвата на устойчивите словосъчетания и типологизирането им от гледна точка на формализираното им описание за нуждите на компютърната лингвистика. Обхватът на устойчивите словосъчетания се определя широко, като конвенционални словосъчетания, които не са свободни. В този смисъл приемаме, че устойчивите словосъчетания са несвободни фрази по дефиницията на И. Мелчук (1995), посочена в 3.2.6. Фразеологичните словосъчетания се разглеждат като подтип на устойчивите словосъчетания, а фразеологичността е вътрешна свързаност, която се проявява в спецификите на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания. Тя се характеризира чрез съвкупност от признаци и прояви, които ще бъдат подробно изследвани в следващата глава.

Дж. Наги	Ю.Балтова	Ш. Бали	Н. Д. Шмельов	В. Виноградов	А. Саг, Т. Болдуин	Ч. Филмор и др.	К. Ничева	В. Кювлиева	И.Мелчук		
	Сложни думи, Композита										
Свободни словосъчетания/фрази											
Идиоми						Идиоми	Съставни лексеми	Устойчиви словосъчетания		Несвободни фрази	
Неидиоматични колокации						Устойчиви словесни комплекси (граматикализирани)				Прагматемати	
		Устойчиви сложни названия	Фразеологични обрати				Лексикализирани фрази				
Фразови глаголи							Разложими фрази	Кодиращи съставни лексеми	Глаголно-именни словосъчетания		
Идиоматични колокации			Фразеологични серии	Именни фрази	Деривационно свързани	Аналитични фразеологични единства					
			Фразеологични единства			Синтетични фразеологични срствания	Неразложими фрази	Декодиращи съставни лексеми	Фразеологизми		Идиоми
					Парадигматично свързани	Синтетични фразеологични единства	Полуфиксиран и фрази			Фразеологизми	Полуидиомати Колокации Полуфраземи
					Синтагматично свързани						
Пословици Афоризми Криллати изрази Клишета									Пословици Поговорки Криллати изрази		
								Лексикално отворени идиоми	Устойчиви словесни комплекси		

Таблица 2. Обхват и пресичане на различните термини, употребявани в класификациите

Глава II

ТИПОЛОГИЯ НА УСТОЙЧИВИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

В БЪЛГАРСКИ

1. Признаци на устойчивите словосъчетания

Формалното дефиниране на термините, използвани за назоваване на устойчивите словосъчетания, е свързано с извеждането на скала от признаци, която ги характеризира и ги разграничава от свободните, продуктивни комбинации от думи. За да се избере коректен модел за класифициране, който взема предвид особеностите, различаващи отделните подкласове в йерархична система, в дисертацията са анализирани различни описания на свойствата на устойчивите словосъчетания. Основният методологичен проблем при дефинирането и групирането на фразеологичните признаци е съчетанието от различни прояви на „анalogии” и „аномалии” спрямо думите и словосъчетанията

Разнообразието от разновидности между устойчивите словосъчетания и свободните фрази, наричан още „фразеологичен спектър”, „скала на идиоматичност” (А. Коуи, 1998) или „фразеологичен обхват” (П. Хауърт, 1996), се отличава с множество особености, които взаимодействат помежду си по различни и обикновено трудно разграничими начини. Различните подходи основават скалата си на описание на базата на различни специфики на устойчивите словосъчетания. В много случаи съвкупността от характеристики обхваща само отделни езикови нива, поради което основаните на тях категории са многозначни (виж Л. Бауер и др. 2004).

В тази глава се излага тезата, че фразеологичността е съвкупност от признаци, които се проявяват на лексикално, синтактично, морфологично и прагматично ниво. Това дава основание да се говори за семантична, синтактична, прагматична и статистическа специфика, наричана фразеологичност или идиоматичност. Разглеждат се множество от признаци,

посочвани в изследванията като маркери за фразеологичност – устойчивост, споеност, възпроизводимост и познатост, честа употреба, структурна неразложимост, семантична цялостност, мотивираност, вторична номинативност, метафоричност, образност. Въз основа на анализа се извършва концептуализиране на признаците и извеждане на фразеологична скала и критерии за класифициране на устойчивите словосъчетания.

1.1. Признаци на формата

Признаците на формата на устойчивите словосъчетания са графичната им оформеност (наличието на един или повече интервали в структурата им), броят и последователността на конституентите им. Формата на устойчивите словосъчетания представлява последователност от словоформи, установени чрез конвенция на употребата.

Съставният характер е задължителна характеристика на формата на устойчивите словосъчетания според повечето изследвания. Всички разгледани дефиниции в гл. I, т. 1. посочват, че описваните от тях единици се състоят от две или повече думи. Тази характеристика се изразява и при назоваване на явлениято – *словосъчетание, израз (фразеологичен или идиоматичен) и неизреченска комбинация от словоформи (nonsentential combination)* (М. Уосоу и др., 1983; Фр. Чермак, 1994; А. Копстейк и др., 2002; А. Саг и др. 2002; Т. Болдуин и др. 2003; Т. Болдуин, 2006). В българските лингвистични изследвания най-разпространени са термините *свърхсловност* и *разделнооформеност; разделна компонентна структура; съставност* (Кр. Чолакова, 1968; В. Кювлиева, 1986; К. Ничева, 1987; В. Въртов, 1998; М. Годорова, 2010; Ив. Стоянова 2012; Ст. Калдиева-Захаријева, 2013). Извеждането на този признак като основен поражда въпроса, какъв е максималният брой думи, които могат да се включат в една фразеологична единица, и какъв тип комбиниране придава фразеологичност на даден израз – семантично или синтактично.

Устойчивостта, спойката, институционализираността е общопризната характеристика на фразеологичността, която дава отговор на въпроса за възможните конституенти в устойчивите словосъчетания: те са обект на

конвенция и предварително знание за всяка отделна единица. По отношение на формата устойчивостта се изразява в повтарящата се употреба на конкретни комбинации от думи. Ст. Калдиева-Захариева (2013:31) характеризира устойчивостта чрез стойностите на „спойката, обвързаността като цялост, на употребата, на трайното съществуване”. Най-подходящият метод за изследването ѝ е честотният, който обаче е показателен само при някои типове устойчиви словосъчетания. Честотните изследвания са продуктивни при изучаването на граматикализираните несвободни фрази, свободните колокации (виж т. 3) и именните съставни лексикални единици (виж Ив. Стоянова, 2012), но не и при анализа на останалите несвободни фрази, които имат сравнително рядка употреба. Фр. Чермак (1994) дава за пример петмилионния английски корпус Word Bank, в който няма нито едно срещане на комбинацията *white coffee* (кафе с мляко) и има само две срещания на *black coffee* (черно кафе), които са едни от най-цитираните примери в изследванията. Авторите на Речника на идиомите „Колинс Кобилд” (Collins Cobuild Idioms Dictionary (2004)) посочват, че само една трета от единиците, описани в него, се срещат в корпус от 10 милиона думи. Корпусното изследване и честотните данни не са достатъчни, за да се потвърди или да се отхвърли фразеологичността на дадена комбинация. Ето защо информацията за стабилността на дадено словосъчетание не е достатъчен критерий при автоматичното изследване на всички типове несвободни фрази.

Колокативността е признак, основаващ се на взаимната поява на конституентите, който се проявява при всички категории устойчиви словосъчетания (Ив. Стоянова, 2013). В гл. III се разглеждат неговите прояви при глаголните фразеологизми.

1.2. Признаци на значението

Основни критерии при анализа и разграничаването на устойчивите от свободните словосъчетания са признаците *анализируемост* – *аналитичност*, *композиционалност* – *прозрачност*, *мотивираност* – *разбираемост*. Дефинирането на значението на устойчивото словосъчетание, като надграждащо

семантиката на конституентите му или напълно различно от тях (виж определенията в гл. I, т. 1), поражда редица неясноти.

Някои изследвания посочват, че аналогично на фразеологичното семантично комбинирание се наблюдава при морфемни комбинации на ниво дума, като *ръкохватка* (*ръка* + *хватка*). Такива примери съществуват в различните езици (подробно описани във Фр. Чермак (1994)) и могат да бъдат разглеждани като идиоматични комбинации на морфемите. Подобен е семантичният подход в аглутинативните езици като фински и турски, както и в някои изолиращи езици като вьетнамски и японски. При тях разликата между морфема (дума) и сричка е от особено значение, а разликата между съставно название и колокация е почти неразличима. Затова според някои автори като Фр. Чермак (1994) и Ю. Балтова (1971) в семантичен план схематичното комбинирание напълно съответства на общото понятие за фразеологичност. Явлението е дефинирано като проява на колокативност при А. Саг и др. (2002), М. Тодорова (2009), Ив. Стоянова (2012).

Тезата, че думите – конституенти в рамките на устойчивите словосъчетания, кореспондират с морфемите в думата, е залегнала и в подхода на дистрибутивната морфология (*Distributional morphology*), представен от А. Маранц и М. Хале (1994). Според този подход единиците в синтаксиса и морфологията се характеризират с еднакви конституентни структури. Авторите използват термините *лексикализиран* и *идиоматизиран* като синоними, означаващи, че на даден израз е приписано специфично значение. Терминът *идиом* в този контекст се нарича израз, дума или част от дума, чието значение не може да бъде изведено от морфологичното и синтактично значение на целия израз.

Приликата при конструирането на съставна семантика в типологично различни езици, както и общият подход, независимо от гледната точка и посоката на изследване, показват, че става дума за едно и също семантично-комбинаторно явление, което се проявява на равнището на словосъчетанията, на равнището на думите или на равнището на морфемите. Това поражда въпроса, доколко фразеологичното значение е цялостно и доколко неделимо.

Класическото, най-общо разбиране за фразеологизмите е, че те нямат вътрешна семантична структура и са семантично некомпозирани. Същевременно почти всички класификации посочват подгрупа фразеологични единици, при която се наблюдава определен тип вариативност. Описания като това на Дж. Нунберг и др. (1994) и А. Саг и др. (2002) дефинират подтиповете на устойчивите словосъчетания въз основа на композираността и некомпозираниостта на значението, която формално се отразява в парадигматичната им реализация.

А. Абей (1995) и Д. Доброволски (1995) описват наличието на различни степени на синтактична изменяемост и семантична анализируемост в континуума между неизменяемите устойчиви словосъчетания и свободно комбиниращите се думи. В класификацията на А. Саг и др. (2002) всеки конституент на устойчивото словосъчетание се описва поотделно, независимо дали има собствено значение в рамките на цялото, или не. Различават се части на устойчивото словосъчетание, които носят смисъл, от други, които не носят. Отделя се клас на *частично композираните* несвободни фрази, които съчетават и двата типа конституенти. Значението на устойчивите словосъчетания се описва чрез една или повече нефразеологични перифрази, основани на буквалния прочит на конституентите. Това означава, че перифразите на композираните устойчиви словосъчетания съответно трябва да имат идентична синтактична структура. Т.е. на всяка смислоразличима част от устойчивото словосъчетание трябва да съответства подходяща част в перифразата със същото значение. Според концепцията на Дж. Нунберг и др. (1983) съществува клас от *фразеологични елементи с неопределимо значение*, които се комбинират с опорен елемент. Р. Дормайер и др. (1998) типизират *частично композирани* и *частично мотивирани* несвободни фрази. Според авторите в някои случаи може да се говори за аналогия между значението на цялото и на част от него. Те приемат, че особеностите на фразеологичната цялост се определят от възможността за буквален или частично буквален прочит на значението.

Друг безспорен признак на значението е експресивността, която се проявява чрез преносност, метафоричност и образност. К. Ничева (1974), В. Кювлиева (1986), В. Вътов (1998), Ст. Калдиева-Захариева (2013) посочват

експресивността като ключов критерий за определяне на дадена единица като фразеологична. Според В. Мокиенко (1975) експресивността на фразеологичните единици се обуславя от противоречивото съпоставяне между конкретно и абстрактно, като в основата на образността лежи противопоставянето между буквалното и преносното възприемане на лексемата.

Фактът, че фразеологизмите са средства за изразяване на позитивно или негативно отношение и лична оценка, е констатиран многократно в литературата (К. Ничева, 1974; В. Мокиенко, 1975; Ст. Калдиева-Захариева, 2013). Съпоставката на фразеологизми като *идва ми сърце на място* ‘много съм доволен’ и *нямам сърце да направя нещо* ‘липсва ми кураж’ показва главно различна оценка: първото съчетание изразява позитивно отношение и т. н., а второто – чувствителност и липса на желание. Доколкото ни е известно все още не съществуват инструменти или критерии, които да идентифицират или описват тази функция на фразеологизмите.

Във всички изследвания структурно-семантичните особености на устойчивите словосъчетания се разглеждат въз основа на приликите им със свободните словосъчетания.

В. Виноградов (1947) и Н. Амосова (1963) обвързват реализацията на фразеологичното значение с определен контекст. Авторите защитават тезата, че думите притежават различни фразеологични значения и влизат в различни видове семантично ограничени фразеологични формирания. Семантичните отношения между конституентите на устойчивото словосъчетание се представят чрез категорията *свързаност на значението*. Тя се наблюдава, когато някой от конституентите на устойчивото словосъчетание пази значението си на самостоятелна лексикална единица, а значенията на останалите конституенти имат фразеологична реализация, налагаща свързването им с точно определени думи със самостоятелно значение. Подобно е и виждането на Н. Д. Шмельов (1973), който отхвърля признаци като семантична цялостност, аналитичност, немотивираност на значението и др. като критерии за фразеологичност и говори за ограничена свободна реализация във връзка с парадигматичен, синтагматичен или деривационен фактор.

Заедно с парадигматичните и синтагматичните отношения, към синхронните и диахронните значения Н. Д. Шмельов (1973) извежда допълнителен критерий – *епидигматичните отношения*. Те изразяват значението, което се образува при свързването на думите и произхожда от асоциациите между формално или семантично близки думи. Друг аспект при разглеждане на свързаността е тезата, че значението на лексикалните единици съхранява „памет” за предишна употреба на думата и тя се проявява в структурата на значенията на многозначните думи. Мотивираността на даден конституент допълва смисловото съдържание на устойчивото словосъчетание. Тя не се изразява в номинативната роля на израза, а в неговото функциониране. Квалифицирането на дадено значение като преносно свидетелства, че то се възприема във връзка с едно или повече свързани значения. Този вид епидигматични отношения могат да бъдат интерпретирани като словообразователна семантична мотивираност, която се нарича вторична номинация.

Фр. Чермак (2001) напълно отхвърля тезата за наличие на композираност между значенията на конституентите в устойчивите словосъчетания. Той ги назовава с термина *алолекси*, варианти на нефразеологичните им лексемни съответствия.

Интересна интерпретация на признака *познатост*, въз основа на който могат да бъдат надградени стилистичните функции на устойчивите словосъчетания, прави Цв. Македонска (1967). Тя въвежда термина *фразеологични неологизми*, който характеризира като „общоизвестни фразеологични единици, претърпели промени от семантичен и стилистичен характер”. Авторката посочва, че стилистичните промени в творчеството на П. Р. Славейков се осъществяват благодарение на признака *познатост* на структурата на фразеологизма, която позволява включването на нови конституенти или замяната на конституенти, както и използването само на части от фразеологизми, като напълно се разрушава синтактичната им рестриктивност. Примерите, посочени от авторката, водят до изводите, че трансформациите при фразеологизмите са възможни в зависимост от тяхната семантика.

Въведените от И. Мелчук (1974:11) критерии за фразеологичност – *предсказуемост* и *връзка с превода* също са основани на семантични признаци, но са приспособени с оглед на компютърния анализ на езика. Съчетанието е фразеологично само ако някой от конституентите му има преводен еквивалент, възможен само в конкретната комбинация. Когато даден фразеологичен конституент може да се преведе самостоятелно, преводът на единицата е друг. Този критерий насочва към зависимостта от източник на идентификация – речник, чрез който се определя преводният еквивалент.

1.3. Признаци на комуникативните функции

Признаците на функциите се отнасят до лексикално-категориалните признаци, морфо-синтактичното изменение на формата и словоредата на устойчивите словосъчетания. Определянето на идентичността на устойчивите словосъчетания е свързано с възможността за приложение на различни трансформационни тестове, доказващи функционалните им прилики и разлики със свободните словосъчетания и/или думите.

Една от основните характеристики на устойчивото словосъчетание е фиксираността. Под *фиксираност* се разбира устойчивост и неизменяемост на формата на словосъчетанието. В класификацията на типовете на Р. Муун (1996) и М. Зайлер (2003) се изследват ограниченията върху вариативността на различните езикови нива. Тези признаци обаче могат да се изследват само при наличие на пълно описание на възможните парадигматични и словоредни варианти на конкретни фразеологични единици.

Фр. Чермак (1994) говори за *текстуална или контекстуална функция*, която се отнася към поведението на устойчивите словосъчетания в текста и комуникативните ситуации, характеризиращи се с аномалиите им. Тази функция може да бъде разглеждана като множество от стандартни формални текстуални функции, които дадено устойчиво словосъчетание може да изпълнява в текста (обикновено изразявани от специфични граматични форми – специфична употреба на лице, число, залог и т.н.). Множеството от аномалии, проявяващи се в контекста, може да залегне в основата на определяне на различни

функционални класове. Подобен е подходът на индексирание на речниковите единици, използван в Оксфордския речник на съвременния идиоматичен английски (Oxford Dictionary of Current Idiomatic English (А. Коуи и др. (1975 – 1983)). В Чешкия речник на идиомите (Фр. Чермак и др., 1994) глаголните идиоми се описват чрез функционални индекси, характеризиращи единицата с множество от негативни трансформационни признаци. Подобен е подходът и на т. нар. Граматика на ограниченията (Constraint grammar – Ф. Карлсон и др., 1995), която описва невъзможните фразеологични форми и комбинации. Макар често да са посочвани като фразеологична особеност, парадигматичната и синтагматичната нерегулярност на устойчивите словосъчетания нямат контекстова проява. Нефразеологичността на някои от парадигматични редове на дадено устойчиво словосъчетание, като например единственото число на *броят ми се ребрата* ‘твърде слаб съм’, може да се появи само в свободни изрази – *Какво да правя, брой ми се, ребрата ми чак пукат от броене.; Натиснал си реброто ми, не ми се брой.* Затова характерна особеност на класификациите, основани на признака *нерегулярност* е, че оценката на дадена форма като устойчива или неустойчива се основава на езиковата интуиция и познания на автора и от тази гледна точка е необективна.

Разликите в дистрибуцията на различните трансформационни аномалии и силата на тяхната валидност поставят въпроса за връзката между типичността и потенциалността на дадена аномалия. Неговото решение е в изследването на честотата на проява на различните парадигматични форми на устойчивите словосъчетания.

1.4. Изводи

Посочените в изследванията признаци, които различават устойчивото от неустойчивото словосъчетание, не могат изолирано да характеризират множество от единици, обединени от конкретен признак. Според Фр. Чермак (2005) един от основните проблеми на теориите за устойчивите словосъчетания е липсата на критерии, предлагащи единно описание на огромното разнообразие от данни. Анализът трябва да е базиран на аналогични свойства, които се

повтарят и откриват като постоянна черта в голям брой случаи. В. Мокиенко (1987:17) посочва, че определянето на устойчивите словосъчетания може да се основава на различни типове системни опозиции на признаците: устойчивост – неустойчивост, моделируемост – немоделируемост, имплицитност – експлицитност, образност – необразност, синхрония – диахрония. Ако различните подкатегории на устойчивите словосъчетания се разглеждат като система, трябва да се приеме, че съществува обобщаващ принцип, който ги обединява в някаква йерархия, основана на конкретни критерии и правила.

2. Обобщени свойства

2.1. Композираност и некомпозираност

Опозицията *некомпозираност* (С. Райхеман, 2001; А. Саг и др., 2002) – *композираност* (Дж. Нунберг и др., 1994) се използва за различаване на устойчивите словосъчетания според връзката между цялото и неговите конституенти. Според Т. Болдуин (2006) композираността е обобщаващ принцип на съвкупността от фразеологични прояви. Тя представлява множеството от характеристики на конституентите на устойчивите словосъчетания, чиято комбинация обяснява характеристиките на цялата фраза. Разложимостта (декомпозируемостта) е степеня, до която характеристиките на устойчивото словосъчетание могат да се изведат от характеристиките на неговите конституенти. Авторът посочва, че композираността се проявява на всички езикови нива при устойчивите словосъчетания – семантично, лексикално, синтактично, прагматично.

2.2. Нерегулярност и рестриктивност

Интерпретацията на категорията на устойчивите словосъчетания в теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст, предложена от И. Мелчук (1995), се основава на обобщаващи признаци, характеризиращи свободните, а чрез тях и несвободните фрази. Обобщените признаци представят множеството от характеристики на конституентите на устойчивите словосъчетания.

Нерестриktivно конструиран (И. Мелчук, 1995:175) са изрази Е, чиито конституенти са избрани за представяне на дадено значение според произволно направен избор от правилата в речника на езика L. Ако означаваното на даден израз Е е конструирано без ограничения, правилата R_E , приложени към конструкцията Е, не са задължителни. Вместо R_E говорещият може да приложи някое от другите приложими правила $R_{1E}, R_{2E}, R_{3E}, \dots$, за да създаде еквивалентен израз Е'. Т. е. същото или подобно значение може да се изрази чрез други подходящи лингвистични средства. Нерестриktivната конструираност позволява свободен избор измежду полуквивалентни, независими едни от други значения, лексикални единици и изрази, и е свързана с правилата за взаимна селекция в езика.

Регулярно конструиран (И. Мелчук, 1995:175) са изрази Е, чиито конституенти са комбинирани изключително според общата комбинация от граматични правила от L. Ако означаваното или означаващото на даден израз Е е конструирано регулярно, конституентите му са свързани или обединени според общите правила на езика. Регулярността представлява свободно прилагане на комбинаторните правила на езика върху лингвистични единици за конструиране на изрази от по-висок ред.

Можем да обобщим, че композираността и некомпозираността характеризират конструирането на лингвистичния знак и се проявяват съответно чрез различни съчетания на свойствата нерестриktivност и регулярност и рестриktivност и нерегулярност на изказа.

3. Фразеологизация

Въз основа на обобщените свойства дефинираме фразеологизацията като проява на нерегулярност и/или рестриktivност при конструирането на езиковите единици. В зависимост от компонентите му – означаваното, означаващото и синтактичните свойства, повлияни от фразеологизацията, се различават семантични, прагматични или синтактични фраземи (Мелчук, 1995:43).

Фразеологизация на означаваното – характеризира семантични фраземи АВ, чието означаващо /X/ е регулярно конструирано от означаващите /A/ и /B/, т.

е. $/X/= /A/\oplus/B/$, но чието означаващо 'X' не е регулярно конструирано от означаваните 'A' и 'B' т. е. $'X'\neq 'A'\oplus'B'$.

Фразеологизация на означаващото – характеризира суплетивния знак C, чието означаващо $/X/$ не е регулярно конструирано от означаващите $/A/$ и $/B/$ т. е. $/X/\neq /A/\oplus/B/$, но чието означаващо 'X' е регулярно конструирано от означаваните 'A' и 'B' т. е. $'X'='A'\oplus'B'$. Например фразеологизмът *през куп за грош* изразява значението 'небрежно', но същият израз не може да съществува като регулярна комбинация от свободни лексеми, той има само фразеологично значение.

Фразеологизация на функциите на конституентите – характеризира комплексния знак AB, чието значение и форма са напълно регулярни, но комбинаторните и селективните особености на конституентите са рестриктивни или нерегулярни т. е. $AB = \langle 'A'O'B' \rangle; /A/\oplus/B/; S_{AB} (S_{AB} \neq S_A \oplus S_B)$.

4. Йерархия на лексикално-фразовите признаци

Представената по-долу скала цели да илюстрира проявите на фразеологичност и обединява посочените в т. 1. описателни признаци на формата, значението и функциите чрез наличие или липса на съответния признак. Представянето им характеризира континуума между устойчиви и неустойчиви словосъчетания, а пресичането им е критерий за класифициране на различните им подтипове. Обобщаващи йерархията на признаците са посочените в т. 2 свойства – *нерестриктивност* и *регулярност* и техните корелати *рестриктивност* и *нерегулярност*, наричани условно по-долу максимални. Нерегулярността и рестриктивността се изразяват в нарушаването на общите правила на езика за комбиниране на значения и думи в изрази. Проявите на минималните признаци във формата, значението и функциите на несвободните фрази определят техния тип.

4.1. Максимални признаци

Корелацията *некомпозираност – композираност* се характеризира с подмножество от признакови прояви, представени като скала с междинни степени на рестриктивност и регулярност.

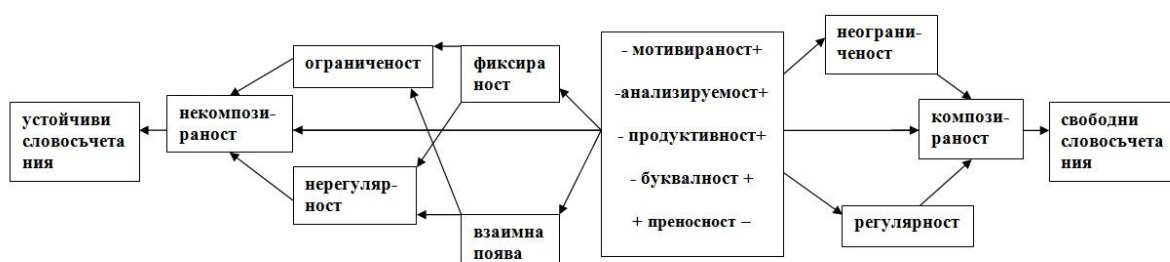
Конвенционалността, или *обичайността* на словосъчетанието, е една от предпоставките за неговата ограниченост и/или нерегулярност. Характеристиките, които маркират израза като устойчиво словосъчетание, изискват редовната употреба на всички конституенти заедно, което позволява разпознаването им в процеса на комуникацията. Независимо дали *взаимната поява* е израз само на ограниченост или само на нерегулярност, тя е достатъчна, за да се определи разглежданата фраза като несвободна. Маркер за взаимната поява на конституентите на устойчивите словосъчетания е *фиксираността* на различните езикови нива – лексикални или лексикално-граматични, морфологични, синтактични, семантични, прагматични. Фиксираността е задължителна особеност на взаимната поява, но не е достатъчен критерий, защото при изследването и обработката на голям корпус е възможно наблюдаването и на статистически значима взаимна поява на свободни фрази.

4.2. Минимални признаци

Мотивираността на значението на устойчивите словосъчетания на различните езикови нива се идентифицира от признаците *семантична и морфосинтактична регулярност – нерегулярност*. Значението на израза може да бъде цялостно и неделимо, да произтича от отделните конституенти или да представлява сбор от значенията на всички конституенти. Обратната процедура на деконструиране на целостта на значението и търсенето на стоящата зад него мотивация е свързана с рестриктивната или нерестриктивна *анализируемост* на израза (Гр. Ербах, 1992). Графичната форма на несвободното словосъчетание позволява разделянето му на елементи, но това не осигурява нито буквален анализ на съответстващите части от значението, нито приложимост на стандартните правила за синтактичен и семантичен анализ. В много от изследванията наличието на признака анализируемост се свързва с потенциала за

синтактични модификации – *продуктивност*, и степен на синтактична фиксираност, неизменяемост. В скалата на признаците фиксираността се проявява чрез съчетанието от [-анализируемост; -продуктивност; -мотивираност].

Семантичната *композираност* – *некомпозираност* предполага връзка между буквалното и преносно значение (П. Хауърт, 1996:47). Даден израз може да бъде мотивиран или от буквалните значения на своите елементи поотделно, или от преносните им значения. Буквалността е признак на регулярност, а преносността – на ограниченост, но наличието на преносност на даден конституент не е достатъчен критерий за некомпозираността на една фраза. Преносността на израза като семантично цяло или пренасянето на значение от един конституент върху друг са прояви на некомпозираност. Делексикализирането е другата проява на липсата на буквалност при устойчивите словосъчетания, като например комбинацията между буквално и делексикализирано или метафорично значение (например *вземам мерки* ‘извършвам нещо необходимо’, *правя на нищо* ‘развалям’). Друга реализация на тази корелация са устойчиви словосъчетания, които имат цялостно преносно значение, но пазят буквална интерпретация като свободните словосъчетания (например *правя на решето* ‘надупчвам’), или такива, които нямат буквална интерпретация и изразяват ирония, сарказъм или метафора (например *правя на мат и маскара* ‘нахоквам’). В българската традиция, по модела на руската семантична класификация, емоционално-експресивната оценка е подчертавана като основно качество. В скалата на признаците тя се представя като съчетание от [-буквалност; +преносност].

Фигура 5. Скала на признаците, описващи континуума между устойчиви и свободни словосъчетания

Признаците, отбелязани с плюс и минус, са минимални прояви на фразеологичността на определено езиково ниво. Те показват възможните комбинации от признаци, които определят даден израз като свободна фраза или устойчиво словосъчетание.

4.3. Критерии за идентифициране на несвободни словосъчетания

Моделът на фигура 5. описва характеристиките на устойчивите и свободните словосъчетания. Типът на устойчивото словосъчетание се определя от реализацията на различните признаци. Основният критерий за идентифициране на типа устойчиво словосъчетание в контекста е възможността формата и/или значението и/или морфо-синтактичните характеристики на един или повече конституенти да бъдат променяни (чрез перифразирание, замяна, допълване и т. н.). Описанието на устойчивите словосъчетания чрез регулярното синтактично, семантично и морфологично поведение води до загуба на информация за спецификите на фразата (Л. Бауер и др., 2004). Приемаме някои от критериите, описани в литературата (Т. Болдуин, 2004; П. Хауърт, 1998), за определяне на признаците. Семантичното, лексикалното и морфо-синтактичното поведение на фразата е описано в шаблони от вида [+/- признак] и е критерий за дефиниране на нейния тип по скалата:

- Признакът [-мотивираност] е представен от липса на кореспонденция между значенията на конституентите и значението на цялото, което винаги се свързва с точно определена прагматична ситуация: 'A ⊕ B' = 'C' | SIT.

- Признакът [-анализируемост] е представен от ограничения в замяната на отделните елементи и/или синтактична нерегулярност, в резултат от което значението не може да бъде изведено от значенията на конституентите. Проявява се чрез невъзможността за замяна на целия израз със синонимна фраза или замяна на конституент със синонимна дума: /A ⊕ B/ = 'X' и /D ⊕ C/ = 'X', но 'A ⊕ B' ≠ 'D ⊕ C'.

- Признакът [+буквалност] е представен от наличието на буквален еквивалент на цялото или на отделен елемент от него. Проявява се чрез

перифразиране със синонимна фраза или съответно замяна на конституент с неговия синоним: $/A/\oplus/B/='X'=/D/\oplus/C/$.

- Признакът [+преносност] означава израз, който е образуван с помощта на метафора, метонимия, хипербола и т.н. Проявява се чрез липса на връзка с буквалния прочит на израза: $'A\oplus B'='C'$.

- Признакът [-продуктивност] включва неизменяемост на формата, предпочитана лексикална реализация, ограничения на употребата на вид, наклонение, залог и т. н. или прозодична нерегулярност, например употреба на ударение различно от нормата. При този признак се наблюдава фразеологичност на връзката, на обединението, което е възможно само при ограничено подмножество на множеството от правилата за свързване на думите: $/A/\oplus_s/B/='A \oplus B'$.

4.4. Изводи

Описанието на същността и структурата на дадено устойчиво словосъчетание трябва да включва: аспекти на комбинативността (Сн. Карагъзова, 2005), специфициране на комбинирани елементи, парадигматична и синтагматична рамка. Представената скала на проявите на фразеологичност обединява признаците на формата, значението и морфо-синтактичните характеристики чрез прояви на рестриktivност – нерестриktivност и регулярност – нерегулярност, от чиято реализация зависи типът на устойчивото словосъчетание. Категоризирането на устойчивите словосъчетания в представената в т. 5 класификация обединява признаците и формализираните описания, които предлага теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст. Класификацията представлява опит типовете устойчиви словосъчетания да бъдат представени с формален лингвистичен език, предаващ характеристиките им на различните езикови нива.

5. Класификация на устойчивите словосъчетания

Използвайки пресечните точки на признаците, както и формалния модел за представяне на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (Мелчук, 1995), предлагаме модел

за класификация и описание на устойчивите словосъчетания. Представената по-долу класификация се основава на корелацията композираност – некомпозираност, описана в т. 2. При дефинирането на отделните подкатегории са използвани споменатите в гл. I формални означения на компонентите на лингвистичния знак: ‘X’ (означаващо); /X/ (означаващо), Syntactix (SX) (синтактика – множеството от всички данни за взаимната поява на лингвистични знаци), SIT (ситуация), ConceptR (концептуална репрезентация); операцията лингвистично обединение $\oplus$ (Мелчук, 1995: 6-8).

При избора на наименования на подтиповете устойчиви словосъчетания се стремим да използваме термини, които са вече известни и наложени в българската лингвистика. Разглеждаме следните типове словосъчетания¹:

5.1. Свободни словосъчетания

Свободното словосъчетание $A \oplus B$ в езика L е израз, съставен от две лексеми A и B, който е едновременно регулярен и нерестриктивен. Регулярността е конструираност според правилата на езика, а нерестриктивността – заменяемост с друг израз, конструиран според правилата на езика (виж гл. I, т. 3.2.6).

5.2. Устойчиви словосъчетания

Устойчивите словосъчетания са несвободни словосъчетания, при които условията за регулярност и нерестриктивност, характеризиращи формата, значението и функциите на свободните словосъчетания, са нарушени. Въз основа на референцията към морфо-синтактична характеристика или понятие различаваме граматикализирани и лексикализирани устойчиви словосъчетания.

5.2.1. Граматикализирани словосъчетания

Граматикализирани са словосъчетания, които означават връзка между други думи. Такива са съставните предлози и съюзи, например *благодарение на*, *за да*, *тъй като*, както и предложно именните словосъчетания, например *с оглед*

---

¹ Варианти на класификацията са представяни в М. Тодорова (2006; 2010).

на, в зависимост от и др. Различни групи граматикализирани словосъчетания са подробно описани в Св. Лесева (2010а, 2010б) и Цв. Димитрова (2010).

Грамматикализирана е и взаимната поява на глаголният и местоименния конституент при рефлексивни глаголи, глаголи датива и акузатива тантум и др. Характерно за тях е, че част от граматичните им характеристики се изразяват чрез взаимната поява с местоименен конституент, например *смея се, сърби ме*.

5.2.2. Лексикализирани словосъчетания

Лексикализираните словосъчетания означават единно понятие. В текста те ще бъдат означавани и с термина *фразема*, използван от И. Мелчук (1995) и В. Вѝтов (1998), по модела на *сема*. Фраземата е израз, чието означаване и означаващо не могат едновременно да бъдат конструирани нерестриktivно и регулярно. Въз основа на реализацията на комплексния признак композираност – разложимост и неговите прояви - нерестриktivност и регулярност, различаваме три подкласа фраземи: некомпозирани (семантично цялостни), полукompозирани и compозирани. Комбинацията от признаците, посочени в т. 4., които се проявяват на различните езикови нива, определят делението им на подтипове. Compозираните фраземи се характеризират с непълна фразеологизация на формата, липса на фразеологизация на значението и частична фразеологизация на морфо-синтактичните функции. Некомпозираните фраземи се характеризират с пълна фразеологизация на формата, значението или функциите. Полукompозираните или полуразложимите фраземи се характеризират с частична фразеологизация на формата, значението и/или функциите.

5.2.2.1. Compозирани фраземи

Compозираните фраземи са разложими (институционализирани по А. Саг и др., (2002)) фрази. Ив. Стоянова (2012) ги нарича *съставни лексикални фраземи*, а И. Мелчук – *номинем*. Те са еднозначно определени в дадена сфера от обществения живот и следват определена конвенция. Могат да бъдат разделяни на съставлящите ги значения и позволяват висока синтактична вариативност. Въпреки че са семантично и синтактично compозирани, тяхната комбинация

обозначава точно определен референт. Формално разгледана композицията 'A⊕B' е сума от означаваните 'A' и 'B', но не може да бъде заместена от никое друго 'Y', защото означаваното от нея общо 'X' може да бъде назовано само от комбинацията от означаващите /A/ и /B/. Затова означаваното 'A⊕B' не е нерестриктивно конструирано (AB=<'A⊕B'>; /A⊕B/>| 'A'&'B' ∈ 'C'). По отношение на реализацията на фразеологичните признаци композираните фраземи отговарят на комбинацията [*+/-мотивираност; +/-анализируемост; -продуктивност; +буквалност; -преносност*].

Тяхната форма и значение са регулярно построени и не се отличават с нехарактерно формообразуване, но са ограничени по отношение на словоредни модификации и позволяват ограничено вмъкване на конституенти. Спецификите им произтичат главно от елиптична употреба в контекста. От своя страна биват: съставни термини и съставни наименования и композеми.

5.2.2.1.1. Съставни термини

Съставните термини са фраземи, построени чрез комбиниране на два или повече конституента, които могат от своя страна да са прости термини. Съставните термини са еднозначно използвани в определена сфера и контекст. Значението им може да бъде комбинация от значенията на съставлящите ги прости термини. Например: *артезиански кладенец, бяла мечка, натриев хлорид* и др. Характеризират се с проявите на признаците [*+/-мотивираност; +/-анализируемост; -продуктивност; +буквалност; -преносност*].

5.2.2.1.2. Съставни наименования

Съставните наименования назовават единични, конкретни реалии, но значението им може да се представи като формирано от значенията на конституентите им. В предходни версии на класификацията са означавани като съставни имена, а подкласовете им са организирани според семантичното деление на В. Вџтов (1998) на антропоними, топоними, хрононими и др. Характеризират се с признаците [*+/-мотивираност; +анализируемост; -продуктивност; +буквалност; +/-преносност*].

Класифицирането им в настоящата работа се основава на емпиричните наблюдения, извършени при аотирането им в БулСемКор (Св. Коева, 2010а) и

възприема подтиповете, представени в Св. Лесева и Ив. Стоянова (2008), с оглед на системите за извличане и класифициране на информация.

а) *същински наименования* – собствени имена, например *Иван Вазов, Христо Ботев, Александър Велики; Стара Загора; Черно море;*

б) *каскадни наименования* – собствени имена, образувани от комбинацията на описателно и същинско наименование, например *Фондация „Петър Берон“; СОУ „Виктор Юго“; ихуната „Есмералда“;*

в) *именувани същности* – общоизвестни изрази за организации и създадени от човек обекти; изрази за дати, време, числа, валути; названия на събития и др., например *История Славянобългарска; битката при Термопилите и др.*

5.2.2.1.3. Композеми

Композемите (превод от англ. compounds), наричани още конвенционални колокации, компаунди (П. Хауърт, 1998), са регулярни комбинации от думи или фрази, чието значение е композирано от значенията на съставлящите думи. Значението на отделните елементи е явно, но тяхната комбинация е конвенционализирана и означава нов обект или същност. В описанието на Ив. Стоянова (2012) начинът за конструиране на значението им се илюстрира с приликата им със сложните думи. Подобно е и описанието на И. Мелчук (1995), който ги нарича полуфраземи и колокации. Колокативността е признак на взаимната поява, който се проявява при всички категории устойчиви словосъчетания (Ив. Стоянова, 2012), съчетан с някой от другите минимални признаци.

Композемите се характеризират с признаците [*+мотивираност; +анализируемост; +/-продуктивност; +буквалност; +/-преносност*]. Тяхното означавано ‘X’ е конструирано от означаваното на една от конституентните им лексеми, например ‘A’, и допълнително означавано ‘C’. Означаваното ‘C’ е различно от означаваното ‘B’, но означавашото /B/ изразява ‘C’ в зависимост от означавашото /A/ ($AB = \langle 'A \oplus C' \rangle$; $/A \oplus B/ \mid 'C'$). Лексикалният конституент, който пази своето означавано, е опорна дума на колокацията (означена с главни

букви в примерите по-долу). Според връзката между А и В в $A \oplus B$ и допълнително означаваното от тяхната комбинация ‘С’ И. Мелчук (1995:13) дефинира композемите в два подтипа.

5.2.2.1.3.1. Колокеми

При колокемите допълнително означаваното ‘С’ е различно от означаваното ‘В’ ($‘С’ \neq ‘В’$). Техни разновидности са:

а) *глаголно-именни словосъчетания с поддържащи (леки) глаголи* – при тях допълнително означаваното ‘С’ е празно, а лексемата А е използвана, за да осигури синтактичната конфигурация. Например *правя УСЛУГА, правя КОМПРОМИС, правя СРАВНЕНИЕ, давам ОТГОВОР, предприемам СТЪПКА, вземам РЕШЕНИЕ.*

б) *словосъчетания с метафоричен детерминатор* – при тях лексемата В изразява ‘С’ само в комбинация с А. Например *черно КАФЕ, френски ПРОЗОРЕЦ, кисело МЛЯКО, пощенска КУТИЯ.*

5.2.2.1.3.2. Колокативни композеми

При колокативните композеми допълнително означаваното ‘С’ съвпада с означаваното ‘В’ ($‘С’ = ‘В’$). Техни разновидности са:

а) *словосъчетания с метафоричен интензификатор* – при тях означаваното ‘В’ не може да бъде изразено със синоним. Например: *силно (*мощно, интензивно) КАФЕ, тежки (*трудни, непосилни) ПОСЛЕДИЦИ, пълно (*изчерпателно) ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ.*

б) *словосъчетания с имплицитен детерминатор* – при тях означаваното ‘В’ изразява важна част от означаваното ‘А’. Например *конско ЦВИЛЕНЕ, орлов НОС, гранясало МАСЛО.*

5.2.2.2. Некомпозирани фраземи

Некомпозираните фраземи (недекомпозируеми, неразложими, фиксирани фраземи) са лексикализирани словосъчетания с еднородна и неизменяема семантична форма. Означават се с термина *идиоми*. Изразяват метафорично

значение и/или емоционална конотация и едновременно означават обект, действие или качество и изразяват оценката на говорещия. Те представят най-високата степен на фразеологизацията по скалата на лексикално-фразовите признаци и се описват от съчетанието [*+/-мотивираност; +/-анализируемост; -продуктивност; +/-буквалност; +преносност*]. Значението на целия израз е напълно независимо от значенията на отделните конституенти и не е конструирано според общите правила на езика на морфологично, синтактично и словоредно равнище. В описанието на И. Мелчук (1995) формално композицията се разглежда като ‘ $A \oplus B$ ’, при която вместо регулярната сума ‘ $A \oplus B$ ’ от означаваните от А и В има означавано ‘С’, различно от тази сума, невключващо нито ‘А’, нито ‘В’ ($AB = \langle 'C' \rangle$; $/A \oplus B/$; $S_{AB} \rangle \mid \langle 'C' \rangle \langle 'A' \rangle \& \langle 'C' \rangle \langle 'B' \rangle$). Например, ако означим фраземата *дървен философ* с АВ, където *дървен* = А, а *философ* = В, значението на израза ‘многознайко’ ще бъде = С. Такива например са: *от дъжд на вятър* ‘рядко’, *ни в клин, ни в ръкав* ‘неуместно’, *през куп за грош* ‘небрежно’, *игла в купа сено* ‘безнадеждно’, *от все сърце* ‘искрено’, *от сутрин до вечер* ‘постоянно’, *изплювам камъчето* ‘издавам тайна’, *номер едно* ‘най-добър’.

5.2.2.3. Полукомпозирани фраземи

Полукомпозираните (полуразложими, полудекомпозируеми) фраземи се означават с термина *фразеологизирани словосъчетания*. Фразеологизацията при тях се проявява в непълна степен и на различни езикови нива. Те позволяват вариации и/или носят семантика, която не съществува извън израза. Конституентите им са регулярни, но същевременно означават определена степен на преносност. Тяхната формална, морфологична или синтактична конструкция е частично фразеологизирана – парадигматичните вариации, вариациите на словоредата или на лексикалните конституенти са допустими, но се реализират рестриктивно и по този начин не следват регулярните правила на езика. Отговарят на следното формално описание (Мелчук, 1995): тяхното означавано ‘С’, може да бъде изразено с комбинация от означителите /А/, /В/, /D/ и /R/, така

че 'A'='B'='D'='R', а 'C'∅'A', 'C'∅'B', 'C'∅'R', 'C'∅'D'. Изборът на означител зависи от ситуацията. От своя страна биват:

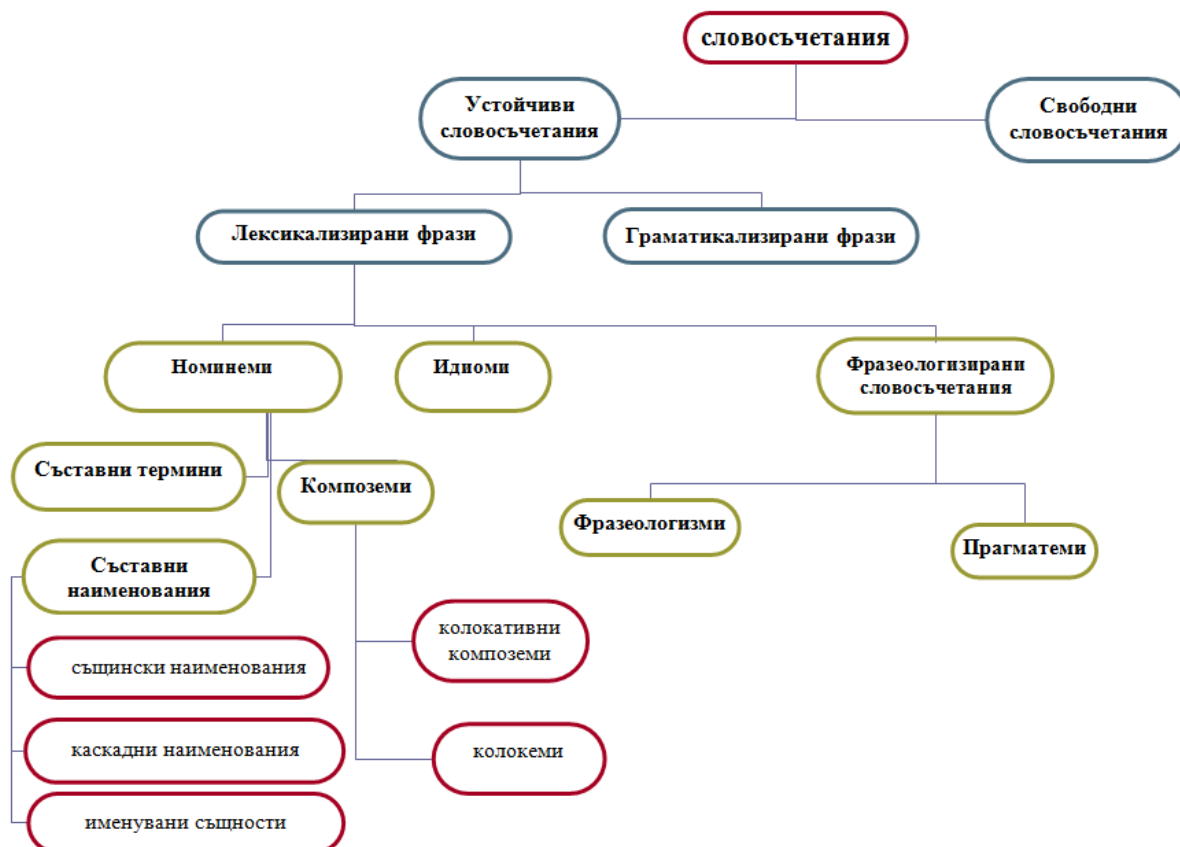
5.2.2.3.1. Фразеологизми

Фразеологизмите², наричани още квазиидиоми, квазифраземи (И. Мелчук, 2008), полуразложими фраземи (Саг и Балдуин, 2002), лексикализирани метафорични изрази (Е. Ван дер Линден, 1991), анализируеми идиоми (Гр. Ербах, 1992) се характеризират с определена степен на вариативност и имат частична фиксираност. Това е една от най-представителните групи устойчиви словосъчетания и независимо че не са напълно фиксирани, при тях фразеологичността в повечето случаи е безспорно разпознавана от носителите на езика. Изразяват преносно и/или метафорично значение, означават обект, действие или качество и изразяват отношение и емоция. Характеризират се с признаците [+преносност; +/-буквалност; +/-анализируемост; +/-мотивираност; +/-продуктивност]. Значението на целия израз е отчасти независимо от значенията на своите конституенти, които от своя страна може да имат преносно значение или да се реализират лексикално в ограничено синонимно множество. Означаваното от израза 'X' включва означаваните и на двете съставлящи го лексеми 'A' и 'B' и допълнително означавано 'C', което е различно от означаваните 'A' и 'B'. Например в *създавам семейство*, където A=*създавам* и B=*семейство*, означаваното от обединението 'A⊕B' има стойност както регулярното '*създавам, правя семейство, омъжвам се, оженвам се, сключвам брак*', така и 'C' = '*създавам семейни взаимоотношения и атмосфера*'. 'C' може да бъде изразено от означаващите /D/ или /R/ – *дом, семейно огнище*, които принадлежат на означаваното 'B', но не и самостоятелно от 'A', 'B', 'R', 'D'. Или: $AB = \langle 'A \oplus B \oplus C' \rangle; /A \oplus B/ \mid 'C' \neq 'A' \ \& \ 'C' \neq 'B'$. Този тип фразеологизми позволяват структурни и конституентни вариации, дистантно разположение на конституентите в контекст, както и различни морфосинтактични промени.

² В предишни изследвания (Тодорова, 2007; 2010) се назовават с термина *полуидиоми*.

5.2.2.3.2. Прагматемите

Прагматемите са полудеконпозирани фраземи, чиито конституенти са семантично композирани. Значенията им поотделно са ясни, означаваното от тях понятие се определя от извънлингвистична ситуация, която говорещият иска да вербализира. В този тип словосъчетания означаваното от комбинацията ‘ $A \oplus B$ ’ е регулярна сума от ‘ A ’ и ‘ B ’, но не може да бъде заменено частично или цялостно от никое еквивалентно означавано ‘ X ’, тъй като е определено от ситуацията, която описва. Ситуацията, която говорещият иска да опише, обвързва фразеологично фразата $A \oplus B$. При прагматемата ситуацията предоставя свободен избор, при положение че има повече от едно възможно значение. Ситуацията предопределя какво да се каже или какъв конкретен израз да се даде на избраното значение. Към тях спадат пословиците, поговорките, крилатите изрази и стилистично обусловените словесни формули като *добър ден*, *добър вечер*, *добре дошъл* и др.

Фигура 6. Класификация на устойчивите словосъчетания

Предложената класификация има за цел да обособи категорията на фразеологизмите в системата на устойчивите словосъчетания (виж фигура 2). Избраният модел обединява принципите на различни подходи и цели цялостно и обективно представяне на подтиповете устойчиви словосъчетания, чието деление се основава на посочените в т. 4 признаци. Приносите на класификацията са свързани не само с описателната ѝ стойност, но и с приложимостта ѝ в системите за компютърна обработка на езика. Типологията се основава на лексикографските принципи на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст и на обобщаващите признаци композираност – некомпозираност. Те гарантират системност на логическата структура и теоретична обосновааност на описанието на типовете фразеологични единици. Най-широкият клас в избрания модел за описание е назован с традиционния за българското езикознание термин *словосъчетание* и синонима му – *фраза*. Той реферира към различните видове комбинации от думи или синтактично лексикализирани изрази от езика L. Негови подкласове са множествата на всички видове устойчиви и неустойчиви словосъчетания, типологизирани в т. 5. В настоящата работа противопоставянето на фраза и словосъчетание П. Пашов (2011) не се следва.

6. Фокусиране на обхвата на изследването

Описанието на свойствата на устойчивите словосъчетания е свързано с описание на различни аспекти на фразеологизацията. За тази цел изследването ще се стесни до формалните прояви на фразеологизацията върху конкретна подкатегория на устойчивите словосъчетания – фразеологизмите, дефинирани по-горе. Тъй като категорията обхваща богат и много разнообразен лексикален материал, описанието ще се ограничи до фразеологизмите с опора глагол, или т. нар. глаголни фразеологизми. Техните морфо-синтактични особености се изследват за целите на формализираното им представяне в речник и групирането и систематизирането на формално значимите аспекти на тяхното функциониране в текст.

Фразеологизмите са лексикализирани (декомпозируеми) фрази (А. Саг и Т. Балдуин, 2002), които позволяват определена степен на вариативност и имат

частична фиксираност (виж т. 5.2.2.3.1.). Морфо-синтактичните им характеристики са проява на фразеологизацията на означаваното и изследването на едновременното съчетаване на нерестриktivност и регулярност и на рестриktivност и нерегулярност при парадигматичната им реализация е особено интересно предизвикателство. Макар че са фиксирани като изрази, фразеологизмите не са напълно фиксирани по форма (Дж. Ньюмайер, 1974; Т. Ифил, 2002). Това е една от причините в изследванията (Ст. Калдиева, 2005:89; 109) да се посочва наличието на „вътрешно фразеологично равнище и на външно, контекстуално равнище”.

Вътрешната структура на фразеологизмите е свързана с описанието на техните конституенти. Тя се изследва с оглед на различаването на омонимните устойчиви и свободни словосъчетания и разрешаването на многозначността между фразеологични конституенти и техните нефразеологични съответствия, свободните думи. Описанието на строежа и състава на фразеологизмите поставя проблема за дефинирането и разпознаването на границите на фразеологизма (У. О’Грейди, 1998)) и за изменяемостта на фразеологичната композиция.

Вариативността и/или фиксираността на фразеологизмите при изследване на техните парадигматични форми очертават спецификите на морфологичните им особености. Вътрешната фразеологична структура включва различните вариации на нефиксираните конституенти на фразеологизмите – линейната им подредба и парадигматичните им изменения. Външната фразеологична структура обхваща различните семантични и синтактични функции, обусловени от контекста.

Вътрешноструктурните отношения на фразеологизмите са еквивалентни на тези в свободните словосъчетания. Ограниченията във формата и съчетаемостта на фразеологичните конституенти, произтичащи от фразеологичното значение, се разглеждат като граматикализиране на вътрешносинтактичните отношения.

Излага се тезата, че в голяма степен характерната полуфиксираност се дължи на проява на фразеологичната колокативност, посочена по-горе. Въз основа на този признак се изследва един междинен тип фраземи, съчетаващ

особеностите на фразеологизмите и композемите, чието формално описание съвпада с описанието на фразеологизмите.

С оглед на избрания речников подход за представяне на формалните прояви на фразеологизацията на функциите и означаваното, в гл. IV се проследява изменяемостта на формите и се типизират проявите на фиксираност.

7. Обобщение

Представената класификация, обобщената скала на свойствата и йерархията на признаците се основават на тезата, че фразеологичността е съвкупност от характеристики на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания. Йерархията на признаците е концептуализирана във фразеологична скала и са изведени критерии за класифициране. Дефинират се подтиповете устойчиви словосъчетания въз основа на композираността и некомпозираността на значението, която формално се отразява в парадигматичната им реализация. При изследването на различните формално значими аспекти на лексикалното значение се прилагат основните постулати на лингвистичния модел Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст, създаден от И. Мелчук и А. Жолковски (1970). Предложената типология е съобразена с българската терминологична традиция, като най-много се доближава до терминологичната йерархия, описана във В. Въртов (1998). Делението на категории се основава на признака *композираност*, основан на връзката между цялото и неговите конституенти. Въпреки че използва формалните означения на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст, предложената класификация се различава от описаната в И. Мелчук (виж гл. I, т. 3.2.6.) и концептуално е по-близка до типологията на А. Саг и др. (2002) (виж гл. I, т. 3.2.4.). Целите на представения анализ и типологията на устойчивите словосъчетания са насочени към ясното дефиниране на подкласове фразеологизми. Фокусирането върху конкретния подклас на глаголните фразеологизми насочва изследването към свойствата, които отличават устойчивите от свободните словосъчетания, основано на езикови данни.

Глава III

МОРФО-СИНТАКТИЧНИ СВОЙСТВА НА ГЛАГОЛНИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИ

Тази глава разглежда фразеологизацията на означаващото чрез различните прояви на морфологична некомпозираност (нерегулярност и рестриктивност) при фразеологизмите. Представят се флексивните особености на глаголните фразеологизми в български и техните словоредни и синтактични прояви. Изследват се парадигматичните и синтагматични връзки между фразеологичните конституенти.

Системното описание на различните степени на композираност и/или некомпозираност на структурните комбинации и търсенето на закономерности при проявата им е една от целите на формализираното представяне на глаголните фразеологизми. То се основава на колекция от данни с фразеологични единици, обединяващи речникови статии от различни фразеологични речници. Данните са обработени и логически структурирани така, че по зададени критерии от тях да може да се извлече информация автоматично. Въз основа на анализа им са изведени формализирани класове с аналогични парадигматични редове. При обособяването на морфологични подкласове се вземат предвид следните структурни и граматични особености на фразеологизмите (К. Статхи, 2006):

а) Поведение по парадигматичната ос, което се изразява във възможността за замяната на едни фразеологични конституенти с други: със словоформи на морфологично ниво и със синоними, хипоними и хипероними на лексикално ниво.

б) Поведение по синтагматичната ос, което се изразява във възможността за модифициране на фразеологичните конституенти с прилагателни, наречия, притежателни и обектни перифрази и др.

в) Възможността за глаголни перифрази и диатези: пасивизация, прономинализация и др.

1. Парадигматична и синтагматична фразеологизация

Парадигматичните специфики на фразеологизмите произтичат от съчетаването на морфо-синтактична регулярност и нерегулярност на различни конституенти, в различни контексти и при определени обстоятелства. Линеината последователност на фразеологичните конституенти може да бъде неизменяема или частично неизменяема. Частично неизменяемата последователност може да не позволява вмъкване на контекстови елементи, но да е податлива на разместване или обратно – да е податлива на прекъсване от други словоформи, но неподатлива на разместване. От своя страна фразеологичните конституенти също могат да са напълно фиксирани или да подлежат на морфологични, синтактични и семантични вариации. Някои от измененията, подобно на свободните словосъчетания, са продуктивни и закономерни и могат да бъдат автоматично изведени.

Парадигмата на даден фразеологизъм е съвкупност от всичките му реално употребими словоформи. Фразеологичната словоформа е уникална последователност от микрословоформи¹ към дадена фразеологична основна форма. Всяка фразеологична словоформа има уникално граматично значение.

Категоризирането на класовете фразеологизми, в зависимост от парадигмите им, се основава на следните критерии:

- Структурни характеристики – броят и редът на елементите във всеки фразеологизъм;
- Флективният тип на опорния елемент в израза. Фразеологизми, съдържащи две или повече изменяеми микрословоформи, може да комбинират граматичните черти на различни категории, например в описанието на фразеологизма *хвърлям кокал на някого* 'давам нещо проформа' $VC\_VI8IT-NMs0_k(na\_N_2):Rls$ се съдържа информация за

---

¹ Терминът микрословоформа е зает от Г. Герджиков (1997) и означава всяка графична дума – конституент на даден фразеологизъм със свои морфологични особености

времето, лицето и числото на глагола и за рода, числото и определеността на фразеологично фиксираното съществително;

- Нерегулярността на парадигмата, парадигматичните ограничения, изразяващи се в т. нар. *аномалии*, *дефективност* на фразеологичните изрази.

Измененията в парадигмата на фразеологичните единици (за съотношението на фразеологизмите с лексикално-граматичните категории на самостоятелните думи виж Кр. Чолакова (1968)) се реализират непоследователно. Дефективността в парадигмата на фразеологизмите не следва закономерности, тъй като се дължи на специфичното им значение. Това предопределя необходимостта от описанието им в речник, в който еднотипно и формализирано са представени всичките им възможни парадигматични и синтагматични реализации.

В изследванията за фразеологизмите в български съществуват различни описания на ограниченията при реализирането на парадигмата на конкретни фразеологизми, изследвания на отделни морфологични категории при групи фразеологизми (Кр. Чолакова, 1968; К. Ничева, 1987; М. Леонидова и А. Кошелев, 1963; Ст. Кадиева, 2005; 2013). Описания на структурата на фразеологизмите са правени от В. Кювлиева (1986), К. Ничева (1973), В. Вапорджиев (1987), В. Въртов (1998), Ст. Кадиева-Захаријева (2005; 2013). Теоретичният им характер определя представянето главно на проявите на некомпозираност и обобщенията на дефективни категории при фразеологизмите. Някои от описанията смесват представянето на строежа и функционалните характеристики на фразеологизмите като части на речта и части на изречението. Регулярните и нерестриктивни прояви на устойчивите словосъчетания са описвани в приложни изследвания в областта на компютърната обработка на езика – Св. Коева (2006а), Ив. Стоянова (2012).

1.1. Морфо-синтактична композираност на глаголните фразеологизми

Морфо-синтактичната композираност на фразеологизмите се изразява във възможността различните им граматични, словоредни и синтактични

характеристики да бъдат извлечени от съответните особености на конституентите. Регулярните структурни отношения при фразеологизмите се изразяват в:

- Регулярни форми при парадигматичната реализация на глаголната опора;
- Регулярни форми при парадигматичната реализация на неопорни фразеологични конституенти;
- Регулярна реализация на съгласувателни, словоредни и синтактични зависимости.

1.2. Морфо-синтактична некомпозираност на глаголните фразеологизми

Морфо-синтактичната некомпозираност на фразеологизмите се състои в произтичащите от фразеологичното значение ограничения във формата и съчетаемостта на фразеологичните елементи и до граматикализиране на структурата им. Нерегулярните или ограничени синтактични характеристики показват степента на дефективност на парадигмата.

1.2.1. Флективна некомпозираност. Изразява се в морфологична фиксираност или ограниченост на парадигматичната реализация на фразеологичен конституент или конституенти. Парадигматични нерегулярности при формообразуването са:

1.2.1.1. Фиксирано формообразуване. Изразява се в:

- фиксираност на опорен конституент в определена форма, например *писано е* 'предопределено е';
- фиксираност на неопорен конституент или конституенти в определена форма, например *събирам си такъмите* 'махам се';
- комбинация от парадигматична дефективност на опорен и неопорен конституент, например *броят ми се ребрата* 'твърде слаб съм'.

1.2.1.2. Дефективно формообразуване, при което поне една от формите на конституентите в структурата е неграматична. Наблюдава се главно при някои фразеологизми с диалектен произход, при които липсва

съгласуване, там където би трябвало да е налице, например *студен пот ме избиват* 'изпитвам в паника'.

1.2.1.3. Ограничено формообразуване, когато не всички регулярни форми на конституентите са приложими във фразеологичната парадигма, например формите за единствено число при фразеологизма *броят ми се ребрата*.

1.2.2. Синтагматична некомпозираност. Изразява се в нарушаване на регулярните структурни зависимости – ограничена реализация на словоредните и синтактични изменения, нерегулярно съгласуване на фразеологичните конституенти.

1.2.2.1. Съгласувателни отклонения. Докато в свободно композираните фрази съгласуването се определя от морфологичните и лексикло-граматични характеристики на опората, във фразеологизмите тези правила могат да бъдат нарушени. Наблюдава се главно при някои фразеологизми с диалектен произход, при които липсва съгласуване, там където би трябвало да е налице, например *срещнало ме лош вятър* 'ще имам лош късмет'; *студен пот ме избиват* 'изпитвам паника'.

1.2.2.2. Словоредни отклонения. Изразяват се в ограничения при разместване на реда на фразеологичните конституенти, например *търся под дърво и камък* → *!търся под камък и дърво* 'търся навсякъде'.

1.2.2.3. Съчетателни отклонения

- ограничена съчетаемост с аргументи, например *пращам някого за хляб, за круши ...*, но *пращам някого за зелен хайвер* 'заблуждавам';
- фразеологизирани колокати, например *нозе* (вместо *нозете*) *ми държат* 'издържам', *зальци* (вместо *зальците*) *ми заседнат* 'сепвам се';

- ограничения при добавяне на конституент или конституенти, например *хвърлям котва* 'установявам се' → *хвърлям !(старата) котва²*;
- ограничения при изпускане на конституент или конституенти, например *хващам голяма риба* 'попадам на нещо важно' → *!хващам риба*;
- ограничения при регулярно възможни замени, например *вдигам бяло знаме* 'предавам се' → *!вдигам синьо знаме*;
- ограничения при замяна на конституенти със синоними, например *търся (диря) !(потърсвам) игла в купа сено* 'търся безнадеждно'.

1.2.2.3. Синтактични отклонения при образуването на диатезни, деривационни и перифразни изменения, например *броя му хапките* 'наблюдавам някой как яде' → *!хапките му са преброени* → *!преброяване на хапките*.

1.3. Частична некомпозираност

М. Грос (1986) посочва, че частичната некомпозираност е отличителна специфика на устойчивите словосъчетания в съпоставка с неустойчивите. Тя е и един от характерните признаци на фразеологизмите. Проявява се в съчетанието от регулярна и/или: нерегулярна флективна композираност; неограничени структурни изменения; фиксирани или ограничени структурни изменения. С частична некомпозираност се характеризират глаголни фразеологизми, чиито форми за лице се изразяват чрез местоименна клитика, а глаголната форма се изменя по число и време, например *лови ми окото* 'харесва ми'.

1.4. Обобщение

Спецификите на фразеологичните изрази, произтичащи от линейната последователност на конституентите им, предопределя необходимостта от парадигматично и синтагматично описание, което да обхваща всички регулярни и нерегулярни форми.

² С удивителен знак пред израза отбелязваме загубата на фразеологично значение, а със звезда неграматичност на израза.

Липсата на реализация на конкретна форма не винаги е доказателство за наличие на флективна некомпозираност на разглежданата фразеологична единица. Тя може да е резултат от флективните ограничения на опората или от съгласувателните ѝ изисквания (виж т. 4 и т. 5). За да се постигне обективност на обобщенията за морфо-синтактичната композираност и/или некомпозираност на фразеологичните конструкции, те трябва да се основават на анализа на достатъчно обемен фразеологичен корпус.

2. Колекция от фразеологични данни³

Създаването на пълна и многозначна рамка за описание, обхващаща представителна част от фразеологичните конструкции и обобщаването на аналогични типове, определя необходимостта от обемен и разнообразен езиков материал, въз основа на който фразеологичните изрази да бъдат класифицирани и групирани според структурата и граматичните си признаци.

Общозвестно е, че фразеологизмите се срещат сравнително рядко в писмени текстове и за тяхното изследване са необходими много големи корпуси. Например близо една трета от идиомите в Колинс Кобилд (2004) се появяват порядко от веднъж на 10 милиона думи. С оглед на това за целите на настоящото изследване е създадена колекция от фразеологични данни. Тя е извлечена от различни речници на българските фразеологизми, обработени по методологията за разработване на компютърния речник *Phraseo-Lex* на глаголни идиоми в немски (М. Кайл и И. Фишер, 1996). Колекцията служи едновременно като източник за описание на фразеологични структури и за извличане на нови речникови единици.

2.1. Източници и методи

Фразеологичната колекция от данни е извлечена от различни фразеологични речници за български език – Фразеологичен речник на българския език (ФРБЕ, 1975) (К. Ничева и др., 1975), Фразеологичен синонимен речник на българския език (ФСРБЕ) (А. Нанова, 2005), Фразеологичен речник на

---

³ Авторката благодари за съдействието при различни етапи от техническата обработка на данните на д-р Ивелина Стоянова, Ивайло Маринов, Ангел Генев и Никола Обрешков.

българския език (ФРБЕ, 2002) (М. Ничева, 2002), единиците, посочени със съответния фразеологичен маркер в Български тълковен речник (БТР) (Д. Попов, 2002), означените с фразеологичен маркер единици от Българската лексикално-семантична мрежа БулНет⁴ и от семантично анотираната част от Българския семантично анотиран корпус – БулСемКор⁵ (Св. Коева и др. 2006а; Св. Коева, 2010а). В процеса на анотиране на БулСемКор ръчно са подбрани 1068 устойчиви словосъчетания. Те са категоризирани в четири групи: съставни наименования, граматикализирани фрази, композеми и фразеологизми (М. Тодорова и др. 2014).

Съставената колекция от речникови единици се състои от близо 70 000 неуникални фразеологични единици, включително диалектни, жаргонни и книжовни. При последвалата обработка данните са редуцирани и нормализирани. Полуавтоматично са премахнати дефинициите и всяка единица е отделена на нов ред. Повтарящите се единици, както и фразеологичните единици, съдържащи препинателен знак, също са премахнати, тъй като фразеологизмите – изречения, фразеологизмите от преходен тип (К. Ничева, 1987), възклицанията, пословиците и поговорките излизат извън обхвата на изследването. Автоматично, чрез Граматичния речник на българския език⁴ (Св. Коева, 1998) от списъка са изведени всички редове, съдържащи глагол. Съответно полученият списък с глаголни фразеологизми е ръчно обработен, така че да се премахнат графичните означения на вариантите в речниците (чрез различни скоби и др. знаци, в зависимост от формата на съответния речник). Допълнителните означения за парадигматични, стилистични и др. характеристики и повторенията също са премахнати ръчно. Полученият списък се състои от уникални глаголни фразеологизми, включително и техните варианти. Той съдържа 27 902 единици, разделени с нов ред, 1 523 от тях са от Фразеологичния речник на българския език, с автор М. Ничева, 17 560 от двутомния академичен Фразеологичен речник на българския език, Т. I., Т. II. (К. Ничева и др., 1974/1975), 8769 единици са от Синонимния фразеологичен речник

⁴ http://dcl.bas.bg/BulNet/general_bg.html

⁵ http://dcl.bas.bg/corpora_bg.html#SemC

(А. Нанова, 2005) и от Тълковния речник на българския език (Д. Попов, 2002); 50 са единиците от БулНет и БулСемКор. Съответно 168 единици се срещат и в четирите речника, 3 619 се срещат едновременно в три от тях, а 5 004 в два от тях. Следващият етап на обработка на получения списък, по описаната от М. Кайл и И. Фишер (1996) методология, е автоматичното лематизиране и приписване на съответната част на речта на всяка графична единица в списъка с помощта на тагера, разработен в СКЛ⁶. Тагираният списък е коригиран ръчно.

Създадената колекция от данни съдържа 49 179 съществителни имена, 17 237 прилагателни имена, 38 368 местоимения, 1 831 наречия, 3 320 съюза, 19 224 предлога и 28 059 глагола. 1 803 са срещанията на *съм*, като в 70 от тях *съм* е опора на отделни единици. Частицата *се* се среща в 2 496 единици, съдържащи възвратен или спомагателен глагол, а 338 единици съдържат частицата *ще*, (т. е. съдържат глагол в бъдеще време), 2 494 глагола са в минало време. От автоматично обработените общо 114 836 графични единици от изготвения списък с глаголни фразеологизми само 52 958 от изменяемите части на речта са в основна форма, т. е. повече от 2/3 от фразеологичните конституенти – изменяеми части на речта, не са в основна форма.

		устойчиви словосъчетания	глаголни фразеологизми
лекси- кални ресурси	БулСемКор	~ 1068 единици	~ 20
	БулНет	~ 12 600 единици	~ 30
	фразеологични речници	над 70 000 единици	27 902

Таблица 3. Глаголни фразеологизми в различните лингвистични ресурси

Обработката на събраните речникови единици доведе до създаването на колекция от формално организирани данни в областта на фразеологията, структурирани така, че компютърна програма да може да извлича информация по зададени критерии. Колекцията служи при създаването на формализирани

6 http://dcl.bas.bg/programs_bg.html#BgTagger

описания на фразеологизмите и за тяхното тестване и проверка.

2.2. Ексерпирание на списък от глаголни фразеологизми

2.2.1. Редуциране на данните

При подбора на глаголните фразеологизми, които да се включат във формализирания морфо-синтактичен речник, са взети предвид всички ресурси. Целта е да се изследват най-често срещаните единици и затова ръчно са изключени диалектни или остарели фразеологизми като *живея на рабош*, *бей гиби живея*, *бера зазъбица*, *бия си биглата*. Изключени са структури, които разчитат на словообразователен модел като *баба си знае бабината*, *леля си знае лелината*, възклицателни фрази като *що щеш тук?*, *а га яде кифтетата?*. Отпадат и фразеологизирани конструкции, които изразяват значението ‘никога’ – *кога*, *когато* (*нещо стане*): *кога засвирят биволите с кавали*; *кога засвирят славеите с кавали*; *кога късето пусне брада*; *кога мачка ракия пропие*; *кога ми закука кукувица на гроба и т. н.* Разглеждат се само комбинации, организирани около един глагол. Структури, като *взел – дал*, съдържащи два глагола, определяни като симетрични; фразеологизирани структури, които разчитат на повторение като *клин, клин избива*, също отпадат.

2.2.2. Подбор на речникови единици според честотата на срещане

От съставената колекция от глаголни фразеологизми на честотен принцип бяха изведени най-често срещаните глаголни конституенти: *съм* 1857; *вземам* 523; *хвърлям* 335; *нямам* 332; *имам* 325; *направлям* 310; *турям* 295; *слагам* 290; *туря* 289; *поставям* 279; *сложа* 266; *правя* 260; *давам* 251; *падна* 236; *хвана* 232; *държа* 227; *хващам* 226; *оставям* 213; *ям* 196; *зная* 189; *дам* 187; *удрям* 173; *падам* 167; *видя* 163; *гледам* 162; *вдигам* 160; *дойда* 157; *мога* 153; *влизам* 147; *остана* 146; *стана* 144; *вдигна* 136; *излизам* 122; *извадя* 121; *мина* 121; *изваждам* 117; *изкарам* 116; *вляза* 114; *вържа* 113; *изкарвам* 113; *оставам* 111; *нося* 107; *ставам* 107; *вадя* 105; *вървя* 104; *свалям* 104; *уловя* 99; *обърна* 94; *виждам* 90; *отивам* 89; *отида* 89; *минавам* 88; *бия* 87; *търся* 85; *отварям* 84; *изпя* 83; *кажа* 83; *играя* 81; *пусна* 80; *стоя* 80; *улавям* 80.

Тази информация е използвана при подбора на глаголни фразеологизми, които съдържат най-често срещаните в речниците глаголни конституенти. Данните частично съвпадат с посочените в изследванията на Ст. Калдиева (2005:48; 2013:82) и К. Ничева (1973:489 – 497) наблюдения за най-често употребявани глаголи във фразеологизмите.

Подбраните глаголни фразеологизми се съхраняват под формата на списък, като всеки е разделен от останалите с нов ред и е представен като граматично анотирана последователност от думи⁷. Анотациите са използвани за извличане на последователности от категории, въз основа на които глаголните фразеологизми се групират в структурни типове (виж т. 4.3.). Последователностите от тагове се използват в регулярни изрази за извличане на последователности от данните при попълването на съответния структурен клас или при създаването на нов.

3. Конвенции при създаването на формализиран морфо-синтактичен речник на фразеологизми

Основна цел на практическата работа по изграждане на формализиран морфо-синтактичен речник на фразеологизми е пълнотата на типовете и формализираното представяне на парадигматичните редове, съчетаващо описание на граматични и структурни характеристики. За да се постигнат тези цели, е необходимо създаването на конкретна и еднозначна рамка за описание. Това включва задачи като: унифициране на основните форми на фразеологизмите и групирането на структурните им последователности във формализирани парадигматични типове.

3.1. Унифициране на основната форма

А. Савъри (2005:5) посочва избора на конвенция за дефиниране на основна форма при съставянето на речници, насочени към автоматичен морфологичен анализ и генериране на формите на фразеологизми, като ключов за компютърната им обработка. В подходите, които разчитат на автоматично

---

⁷ За означенията виж Приложение 1

създаване на парадигматични форми, основната форма или лемата, е изходна при прилагане на различни правила и преобразувания.

Особеностите, произтичащи от съставния характер на глаголните фразеологизми, поставят няколко проблема при избора на основна форма – дали тя да е комбинация от основните форми на фразеологичните конституенти, или да е конкретна комбинация от форми, употребими във фразеологичното значение. Необходимостта от принципно решение за определяне на типа основна форма налагат и някои фразеологични специфики. Конституентите на фразеологизмите могат да са ограничени във форма, която не съвпада с лемата на съответстващата им самостоятелна лексикална единица. В много случаи те влизат в отношения на съгласуване и подчинение помежду си. Редовете в парадигмата на фразеологизмите включват и допустимите словоредни промени в конституентната структура.

В изследванията се посочват два типа представяне на фразеологичната лема – конвенционален и абстрактен.

3.1.1. Конвенционалната основна форма на фразеологичната единица представлява линейна последователност от лемите на своите конституенти. В повечето случаи тя не се употребява реално в контекста, а има служебна роля, показваща броя и реда на фразеологичните конституенти.

3.1.2. Абстрактната основна форма на фразеологичната единица представлява линейна последователност от конституенти, които не са лемите сами по себе си. Конституентите могат да бъдат:

- неизменяеми конституенти, фиксирани в една граматична форма;
- частично граматично изменяеми конституенти, чиито граматични форми се менят, но са фиксирани в дадена категория;
- граматично изменяеми конституенти.

3.2. Критерии за определяне на основната форма на фразеологизмите

Както се вижда от данните в т. 2.1, голяма част от изменяемите фразеологични конституенти, описани във фразеологичните речници, не следват

нито конвенционалния, нито абстрактния принцип за представяне на фразеологичната основна форма. Определянето на фразеологичната основна форма е свързано и с проблема за границите на фразеологизмите, за степента на задължителност на един или повече конституенти при реализиране на фразеологичността, т. е. за минималната употреба и за най-неутралната употреба на дадена единица. Използваните речници за създаването на описаната в т. 2 фразеологична колекция не са последователни при избора на основна форма на съставлящите ги единици. Това в голяма степен се предопределя от справочното им предназначение, което разчита на езиковия усет на потребителя. При описанието на концепцията за изработване на Фразеологичния речник на българския език К. Ничева и др. (ФРБЕ, 1974/75) посочват, че фразеологизмите „... се дават в най-често срещаната форма. В случаите, когато няма предпочитание на една форма на глагола – конституент или на съществителното – конституент, фразеологизмът се отбелязва в представителната форма на конституентите. Когато глаголният конституент се употребява обикновено в някоя точно определена форма ... се посочва в тази форма”.

Във връзка с представянето на параметрите на граматичната характеристика на фразеологизми в речници, В. Милева и М. Кузмова (2008) очертават два подхода в лексикографската практика – имплицитен и експлицитен. Имплицитният е характерен за фразеографската практика от 60-те и 70-те години на XX в. Във ФРБЕ (1974/75) информацията, свързана с категориално-граматичната специфика на фразеологичните единици и парадигмата на конституентите им, е заложена имплицитно в структурата на тълкувателните перифрази и в начина на оформяне на заглавките на речниковите статии или в илюстративния материал към тях.

Липсата на дефинирана норма, която да посочва конвенции и критерии за основна форма на фразеологизмите, поражда непоследователност и неяснота. Фразеологичните речници определят основната форма на даден фразеологизъм в много случаи според лингвистичната интуиция за честота на употреба и се стремят да представят формата, която най-явно изразява фразеологичното значение извън контекста. В този смисъл, посочените основни форми се оказват

„фразеологизми деривати” (М. Божилова, 2002; К. Ничева и др., 1974). Лексикографските предписания за описание на фразеологизмите в различни речници са свързани предимно с определяне на т. нар. „ключова дума” – конституент от фразеологизма, който е заглавна дума на речникова статия (А. Нанова, 2005).

Друг спорен проблем е обхватът, границите на линейната последователност от конституенти на фразеологичната единица или на „лексическата им съчетаемост” (К. Ничева, 1985:76). От една страна лексикографският подход, посочен в концепцията на фразеологичните речници, подчертава необходимостта от представяне в минималната възможна форма, което изключва „екзоелементи” (К. Ничева, 1985:76), „задължително съпровождащи елементи” (К. Ничева и др., 1974:26), „задължително съпровождащи думи” (М. Ничева, 2002:11). Задължително съпровождащите конституенти са „фразеологични единици, които реализират значението си само когато се свързват с лексикални единици от даден семантичен кръг или само с една определена лексикална единица” (К. Ничева, 1985:76). Тези единици са посочени в скоби или с курсив във фразеологичните речници, например *под дърво и камък (търся, диря)* ’търся навсякъде’ (К. Ничева и др., 1974). В настоящото изследване този тип конструкции се разглеждат като реализация на семантико-синтактична селективност с частична фиксираност, съчетаващ особеностите на фразеологизмите и колокациите. Различни са и концепциите за необходимостта от включване на кратък местоименен конституент при представяне на заглавна речникова форма на фразеологизмите. Според К. Ничева (1985) кратката форма на местоимението не влиза в границите на фразеологичната единица, а е една от реализациите на фразеологизми със структура, отворена по отношение на модификации. Аргументите на авторката се основават на различните перифрази, които са възможни при притежателни конструкции, като *песента ми е изпята* → *моята песен е изпята*. Възприетата в речниците концепция се основава на изследването на Кр. Чолакова (1967) за фразеологизми, които се употребяват с кратките форми на местоименията за дателен и винителен падеж. Местоименните форми са необходими за

реализацията на глаголното значение и форма при различните подкласове глаголни опори (рефлексивни, безлични, третолични и т. н). От съвпадението на кратките форми за дателен падеж и кратките форми на притежателните местоимения се поражда многозначност, която е обект на спора между двете посочени мнения. Кр. Чолакова (1967:150) отбелязва, че при употреба на третоличен или безличен глагол кратките форми на местоименията са „конструктивни елементи”, задължителни за реализацията на фразеологичността, например *кива ми кръвта, взема ми се ума*. За определянето на третоличен и парадигматично дефективен третоличен глагол във фраземите (виж 4.1.2). Многозначността на местоимения конститuent при изложения тук подход се разрешава чрез приписването на т. нар. притежателна перифраза (виж 5.1.1).

Тъй като настоящото описание е ориентирано към компютърната обработка на фразеологизмите, обхватът на всички линейни варианти и лексикални вариации на дадена фразеологична единица е от особена важност.

3.2.1. Принцип за минималност и неутралност на абстрактната лема

Еднозначното определяне на основната форма на фразеологизмите налага извеждането на унифициращи правила. Въз основа на дефиницията на лемата, като най-немаркираната форма от парадигмата на реално употребяващите се форми за дадена езикова единица (Св. Коева, 2008:25), формулираме принципа за минималност и неутралност на абстрактната лема, с която фразеологизмът се въвежда в речника: *Всеки конститuent на фразеологизма се представя в най-ненатоварената с граматични признаци форма, в която при комбиниране с другите конститuentи се запазва фразеологичността на израза. Фразеологичната конструкция се представя в най-слабо натоварената форма, съдържаща само задължителните за реализиране на фразеологичността конститuentи*. Прилагането на този принцип налага следните **критерии за определяне на основна форма на даден фразеологизъм**:

- а) Основна форма на даден конститuent на фразеологизма е най-неутралната му форма (най-ненатоварена с граматична информация). Например глаголът, в зависимост от граматичните стойности, които изразява в най-

немаркираната си форма – първо или трето лице (при третолични и безлични глаголи) единствено число, деятелен залог, сегашно време, положителна форма. В случай че формата на конституента е ограничена по отношение на някоя от категориите, той се посочва в следващата, най-слабо натоварена с признаци времева категория в йерархията – за глагола например такава е йерархията на неотносителните времена (сегашно, аорист, бъдеще) и предварителни времена (перфект, минало предварително, бъдеще предварително). Т. е., ако даден глагол е ограничен по отношение на образуването на деятелен залог, основната му форма, както и всички форми при парадигматичното му изменение като фразеологичен конституент, трябва да са в страдателен залог. Например – *писано е*, е фразеологична основна форма, която няма съответствие в деятелен залог. Всички флективни форми, включително и отрицателната, са в страдателен залог – *писано било, не било писано, ...* и др. В повечето случаи, когато опорният глагол е ограничен по отношение на съответната неутрална категория за лице, за число, за време, за залог и т. н., дефективната категория е фразеологизирана и фразеологизмът се изменя по останалите, нефразеологизирани граматични категории.

- б) Основната форма на даден конституент на фразеологизма е различна от неутралната, когато дадена категория е фразеологизирана и фразеологизмът може да се мени само по останалите граматични категории.
- в) Предпочитаната реализация в сравнителни, пасивни, условни и отрицателни конструкции е специфична *перифраза* (ФРБЕ, 1974/75) и се отбелязва в речниковото описание.
- г) Специфичната перифраза не е част от основната форма, ако съществуването на фразеологизма е възможно извън нея.
- д) За неутрален словоред на даден фразеологизъм се приема правият словоред освен ако словоредът не е фразеологизиран.
- е) Притежателни конструкции се изразяват чрез неопределителното местоимение за притежание, като възможните словоредни и

конституентни трансформации се представят като притежателна перифраза. Например *нечию ребра се броят* → *неговите ребра се броят* → *ребрата му се броят* → *ребрата на някого се броят* → *броят му се ребрата* → *броят се неговите ребра* → *броят се ребрата на някого*.

- ж) Т. нар. контекстови елементи, външни за фразеологизмите, чиито структурен тип позволява вмъкване на елементи, се представят в основната форма на фразеологизма като потенциална позиция без лексикален израз (К. Ничева 1987:73).

3.3. Нормализиране на речниковите единици

Тъй като представената в т. 2 фразеологична колекция от данни е основен източник на речникови единици в настоящото изследване, необходимо е да се опише нормализацията им според посочените в т. 3.1. принципи. Следните групи речникови статии в използваните данни (виж т. 2) нарушават изложената концепция за унифицирана основна форма.

3.3.1. Фразеологизми, образувани с предлога *като*, т. нар. „фразеологизми – сравнения” (К. Ничева, 1988; Калдиева, 2005), които съдържат страдателно причастие, например *като ударен с мокър парцал* ’неприятно изненадан’; *като гръмнат* ’силно изненадан’, *като на верига държан* ’сврхенергичен’ (ФРБЕ, 1974/75; ФСРБЕ, 2005; ФРБЕ, 2002) Минималната и неутрална форма на посочените фразеологизми е в сегашно време: *удрям някого с мокър парцал* (сравни – *Все едно ме удари с мокър парцал*), *да гръмна*, *застрелям някого* (сравни – *Ти ме гръмна бе човек!*), *държа на верига* (сравни – *Да не го държа на верига!*). Този тип фразеологизми се различават от фразеологизмите, в които *като* конструкцията и страдателното причастие на глагола са фразеологизирани и са част от основната форма: *спя като заклан*, *лъжа като съдран*.

3.3.2. Нормализирани са и речниковите представяния на някои от посочените като основни форми условни конструкции с *ако*: *ако ти е мил животът* ’израз за заплаха’; *ако е живот и здраве* ’израз за благопожелание’

(ФРБЕ, 2002). Техните неутрални форми са в изявително наклонение *животът ми е мил; живот и здраве да е*.

3.3.3. Отрицателните структури, като *без да си помръдна пръста* 'мълзеливо' (ФСРБЕ; ФРБЕ, 2002), имат положителна форма – *можеше да си помръднеш пръста поне*, която се приема за основна. Фразеологизирана е отрицателната форма при фразеологизми, които не съществуват в положителна форма като: *без да ми мигне око* 'без скрупули'. Те са обект на специфични типови трансформации, например *няма да ми мигне око* → *око* *ми не мигна дори*, които се описват като словоредни.

3.3.4. Посочените в перфект фразеологизми, които имат съответствие в сегашно време, например *ако рече бог* 'израз за пожелание' → *ако е рекъл бог* → *така е рекъл бог; изляза чист като помия* → *е излязъл чист като помия*.

3.3.5. Посочените в бъдеще време фразеологизми, които имат съответствие в сегашно време, например *ще хвана за перушината* 'скубя' → *хвана за перушината*.

3.3.6. Речниците не са последователни и при употребата на пълен определителен член в субектна позиция, вътрешна за структурата на фразеологизма. Например фразеологизмите: *акъла/ът ми реже като бръснач* 'умен съм' (ФРБЕ, 2005; ФРБЕ, 1974/75); *акълът ми е в краката* 'уплашен съм' (ФСРБЕ); *както завее вятъра/ът* 'независимо как' ФРБЕ (1974/75), ФСРБЕ; *клюмне ми носа/ът* 'унивам' (ФРБЕ, 1974/75; ФСРБЕ). В увода на ФРБЕ (1974/75) тази непоследователност е аргументирана по следния начин: „... по отношение на членната форма при именен конституент от мъжки род: разговорните фразеологизми се дават в повечето случаи в непълна членна форма, защото това е типичното произношение.” В такива фразеологизми се придържахме към спазването на правописните правила.

Определянето на минималната основна форма е от особено значение не само за морфологичното анализиране на фразеологичните единици в текста, но и при включването им в структурата на Българската лексикално-семантична мрежа БулНет, като етап от аотирането им в Българския семантично аотиран корпус (виж по този въпрос Св. Лесева, 2010а; М. Тодорова и др. 2014).

3.4. Терминологични конвенции

Всеки фразеологизъм се представя като линейна последователност от думи, на които е приписана съответната част на речта и всички конституенти са групирани в подкласове. Лексикалните единици са организирани според общата структура: *<лексикална единица, формализирано описание>*. Всяка лексикална единица е представена като заглавна дума в речника. Съответно графичните думи са непрекъснатата последователност от символи между интервали, а устойчивите словосъчетания са последователност от две или повече графични думи, които означават уникален и постоянно понятие (Св. Коева, 2006а).

Всяка графична дума – конституент на даден фразеологизъм, се нарича микрословоформа (Г. Герджиков, 1997) със свои морфологични особености. С оглед на съгласувателните зависимости се въвеждат термините *опорна* и *неопорна микрословоформа*.

3.5. Групиране на парадигматичните характеристики

Концепцията за групирането, отразяващо парадигмите от синтетични словоформи, следва класификацията на Св. Коева (1998, 2006а) за йерархията на граматичните характеристики. „Грамматичната информация, включена в речника, условно може да се раздели на: категориална – характеризираща основните форми и показваща групирането на думите по класове (съществително, глагол); парадигматична – характеризираща основните форми и показваща групирането на думите по граматични подкласове (мъжки род, личен глагол, свършен вид, преходен); граматична – характеризираща образуването на словоформите и показваща групирането на думите по граматични (флективни) типове (всички думи от един и същи тип имат еднакво формообразуване)” Св. Коева (2006а). Формализираното речниково описание има вида *<лема, граматичен клас, граматичен подклас, флективен тип>*.

Фразеологизирани в определена форма, неизменяемите фразеологични микрословоформи са идентифицирани с допълнителен маркер (виж т. 4). Флективните типове са резултат от пресичането на регулярните с дефективните парадигматични признаци. Различните последователности от микрословоформи,

представени според конвенциите за основна форма, са описани и разглеждани като структурни класове, техните разновидности (съгласувателни характеристики, словоредни изменения и типови трансформации) са организирани в структурни типове, а допустимите комбинации от словоформи на конституентите в рамките на даден тип определят структурни подтипове.

Измененията в парадигмата на фразеологичните единици се реализират непоследователно. Някои фразеологични единици имат само една форма, но повечето глаголни фразеологизми са изменяеми. Техните изменяеми конституенти могат да не се реализират с всичките си потенциални форми. Частичната реализация на парадигмата на дадена микрословоформа се разглежда като отделен флективен подтип на микрословоформата. При настоящото описание структурните класове на фразеологизмите се определят според броя и подредбата на микрословоформите. От своя страна структурните класове се подразделят в структурни типове според възможността за образуване на типови трансформации, за изпускане, добавяне или замяна на конституент или конституенти. Според флективните особености на неопорните микрословоформи структурните типове се делят на подтипове. Структурните подтипове се класифицират във фразеологични флективни типове според флективните особености на глаголната микрословоформа.

4. Флективни типове

В изследванията за фразеологизмите в български съществуват различни описания на ограниченията при реализирането на парадигмата на конкретни фразеологизми, както и на реализацията на отделни морфологични категории (М. Леонидова и А. Кошелев, 1963; Кр. Чолакова, 1968; К. Ничева, 1987; Ст. Калдиева, 2005; 2013). Необходимо е да се отбележи, че настоящото описание цели структуриран модел, обхващащ възможните форми в парадигмата на глаголните фразеологизми. Затова особеностите, които произтичат от семантиката, като предпочитания на формите към една или друга реализация в контекста, не се представят. При избора и описанието на единиците се придържахме към принципа за минималност и неутралност на формите.

Грамматичното описание на формите на фразеологизмите обхваща линейния ред на микрословоформите в основна форма и съчетава регулярните им и нерегулярни изменения. Флективната дефективност на даден фразеологизъм може да се изразява в реализация единствено чрез стойностите на конкретна категория, наречена *фразеологизирана категория* (4.1.1.2), или в липса на фразеологична реализация на стойностите на дадена *фразеологично дефективна категория* (4.1.1.3). Фразеологизирана категория е категория, в рамките на която са ограничени парадигматичните форми на фразеологизма (например 3 лице на глагола *броят в броят ми се ребрата*). Фразеологичните форми се реализират само в някои от стойностите на фразеологизираната категория. Фразеологично дефективна е категория, при която нито една от потенциалните парадигматични форми не се реализира (например единствено число при *броят ми се ребрата*). Ст. Калдиева-Захариева (2005:88; 2013:91) определя тези категории като „фразеологично семантични”.

4.1. Парадигматични особености на глаголната микрословоформа

Основните характеристики на глаголните фразеологизми произтичат от глаголната микрословоформа, която е опора на словосъчетанието и носи граматичното значение. Глаголните фразеологизми се разделят в групи, като всяка група е съответно разделена според конкретния флективен тип на глаголната опора и възможните ограничения върху фразеологичната парадигма.

Грамматичните подкласове при глаголите се формират според групирането им по признаците парадигматичност, транзитивност и вид (Св. Коева, 2010б). Синтетичните им форми се изменят по число, лице, време, наклонение и при неличните форми – по род и определеност.

4.1.1. Глаголни микрословоформи с пълна парадигматична реализация

Парадигматичните форми на фразеологичните глаголни микрословоформи с пълна парадигматична реализация не се различават от тази на свободните глаголни форми. Парадигмата на глаголния конституент е идентична със съответната парадигма на нефразеологичния глагол. Фразеологични глаголни микрословоформи могат да бъдат както лични, така и безлични и третолични

глаголи. Спецификите на фразеологизмите, в които участват, произтичат от реализацията на останалите микрословоформи в състава им или от словоредните им характеристики.

Глаголите с ограничена парадигма също могат да са опора в глаголните фразеологизми. Тяхната парадигма не е фразеологично ограничена, а е идентична с парадигмата на глагола в нефразеологичната му реализация. Такива са:

- а) Рефлексива тантум „се”, например *хващам се на хорото* ‘залавям се’, *намирам се между чука и наковалнята* ‘под голямо напрежение съм’, *набивам се на очи* ‘привличам внимание’, *отклонявам се от правия път* ‘греша’;
- б) Рефлексива тантум „си” , например *имам си едно наум* ‘предпазлив съм’, *зная си своето* ‘ограничен съм в разбиранията си’, *давам си сметка* ‘осъзнавам’;
- в) Акузатива тантум, например *боли ме сърцето* ‘страдам’, *сърбят ме ръцете* ‘искам да направя нещо’;
- г) Безлични датива тантум, например *дреме ми на шапката* ‘не ме интересува’, *причернява ми пред очите* ‘прилошава ми’;
- д) Датива рефлексива тантум, например *свят ми се завива* ‘ужасявам се’.
- е) Безлични акузатива тантум, например *дим да ме няма* ‘изчезвам’.

Задължителното запълване на обектната позиция с местоименен конституент при този тип третолични глаголни микрословоформи е резултат от граматикализация, която не е свързана с фразеологичната им употреба.

Участието на спомагателните глаголи като опори на фразеологичните единици са разглеждани в изследванията като факултативни елементи. В концепцията за ФРБЕ (1974/75) възможността за смислова цялост на именния конституент, запазваща фразеологичния си характер извън комбинация със спомагателен глагол, е критерий за минималните граници за представяне. Разглеждането на фразеологизми със спомагателен глагол в конституентната структура има няколко аргумента в настоящата разработка. От една страна спомагателният глагол е задължително селектиран от именния конституент и

образува *фразеологично предикативно цяло* (Ст. Калдиева, 2005:240), от друга – изразът има специфични структурни и перифразни особености, които подлежат на типизиране. Ст. Калдиева обособява фразеологизмите, съдържащи спомагателен глагол *съм*, според степента му на факултативност или фиксираност и определя три групи. В първата *съм* е копула, например *печен съм* ‘имам опит’, във втората е факултативен елемент, например *широка душа съм* ‘добронамерен съм’, а в третата участва в изрази за сравнение, например *като вейка съм* ‘слаб съм’. Глаголът *съм* винаги е с нефиксирана позиция – пред или след именния конституент, със строго фиксиран словоред при въпросителни и отрицателни перифрази, като някои подгрупи са ограничени по отношение на вмъкването на местоимения.

4.1.2. Фразеологично ограничена глаголна микрословоформа

Фразеологично обусловените флективни ограничения на опората се изразяват в липса на фразеологично значение при определени граматични форми на опорната дума. Такива са случаите, в които опорният глагол е ограничен по отношение на определена граматична категория – лице, число, време, залог и т. н. При глаголните фразеологизми се наблюдават системните отношения, характерни за нефразеологичните глаголи. Тези наблюдения се потвърждават и от анализа на глаголните фразеологизми от Кр. Чолакова (1968), която посочва двойки деятелни и медиални глаголни фразеологизми, като *преплитам крака* ‘залитам’ и *преплитат ми се краката* ‘клатушкам се’; *развързвам ръцете на някого* ‘позволявам на някого да извърши нещо’ и *развързват ми се ръцете* ‘чувствам се свободен да извърша нещо’.

Фразеологизирането на глаголната форма има парадигматичен израз в реализацията на категориите лице, число, вид и транзитивността. Всяко ограничение се отбелязва при описанието на парадигмата, като към регулярното описание се добавя символът k^8 . В морфологичното описание на глаголните фразеологизми транзитивността се включва като лексикално-категориална характеристика на глаголната микрословоформа.

⁸ За еквивалентите на означенията при имплементацията в Unitex виж Приложение 2

Приемаме ограниченията при взаимната замяна на свършен и несвършен вид за част от характеристиката на фразеологичното значение. Глаголните фразеологизми с фразеологизиран вид реализират отделно значение на глаголната микрословоформа, различно от свободното. Наблюдаваното явление е в подкрепа на тезата, че свършените и несвършени глаголи имат различна семантика (Св. Коева, 2010б:37), чиято взаимно заменяемост не се подразбира и е необходимо да се описва речниково. Обособяват се следните групи с фразеологизирана употреба на категорията вид:

- а) фразеологизми от несвършен вид, например *пет пари не давам* ‘не се интересувам’, *връзвам двата края* ‘оцелявам’, *блъскам си главата* ‘ядосвам се’ (примерите са от Ст. Калдиева-Захариева 2013:327-322), *набивам се на очи* ‘привличам внимание’, *вдигам гири* ‘ядосвам се’. Например замяната на свършения с несвършения глагол в израза *блъскам си главата* е неприемливо: *Ако бях мислил навремето, сега нямаше да си блъскам главата (!да си блъсна главата)*.
- б) фразеологизми от свършен вид, например *да хвърля топа* ‘да умра’; *да му светя маслото* ‘да убия’ (примерите са от Ю. Маслов 1958).
- в) фразеологизми, които се реализират и в свършен и в несвършен вид, например *да дам, давам дума* ‘обещавам’.

Фразеологично ограничените микрословоформи се наблюдават при глаголни фразеологизми, чиито значение се реализира чрез фразеологично ограничени парадигматични форми. Фразеологизирани са например третолични фразеологизми, чиято парадигма се изменя по число и време, а формите за лице на експериенцера се изразяват от местоимения конститuent.

- а) Фразеологизирани акузатива тантум ($V3t_k\text{-}Pron_{me}$), например *бодва ме в сърцето* ‘улучва слабото ми място’, *върти ме извътре* ‘мъчи ме съвестта’, *жегва/свива ме под лъжичката* ‘внезапно изпитвам силна мъка’. При тези от тях, при които има експлицитен фразеологичен подлог, формите за категорията число са фразеологизирани. Например формите на *сън не ме хваща* ‘неспокоен съм’, *нервата ме хваща* ‘изнервям се’, *треска ме тресе* ‘нещо ме измъчва’, *паметта ме лъже* ‘забравям’, *чепикът ме стиска*

‘чувствам се неудобно’, *парата ме бие/боде* ‘богат съм’, *умът ме бие* ‘глупав съм’, *липсата ме вземе* ‘изчезвам’, са фиксирани в единствено число, а в *устата ме бият* ‘говоря необмислено’, *ръцете ме сърбят* ‘искам да направя нещо’ – в множествено.

- б) Фразеологизирани датива тантум ($V3t_k\text{-Pron}_{mi}$), например *ляга ми на сърце* ‘много искам нещо’, *дреме ми на чепика* ‘не ме интересува’, *писва ми на шапката* ‘омръзва ми’, *светне ми на очите* ‘подобрявам се’, *светне ми пред очите* ‘подобрявам се’.
- в) Фразеологизирани рефлексива тантум ($V\text{-Pron}_{se/si}$), например *броим се на пръсти* ‘малко сме’, *давам си сметка* ‘осъзнавам’;
- г) Фразеологизирани датива рефлексива тантум ($V3t_k\text{-Pron}_{mi}\text{-Pron}_{se}$), например *завива ми се главата* ‘замайвам се’, *вие ми се свят* ‘губя равновесие’, *лошо ми се пише* ‘предстои ми наказание’, *кръстът ми се откъсва* ‘преуморен съм’.

Подобно на нефразеологичните третолични глаголи, глаголните фразеологизми от тази група не образуват страдателен залог. Многозначност се поражда при различаване на някои конструкции с опора третоличен глагол, съдържащи кратки винителни и дателни местоимения, и конструкции, съдържащи притежателно местоимение.

4.1.3. Глаголни микрословоформи с фразеологизирани категории

Фразеологизираността в дадена категория означава, че се реализират само част от редовете на парадигмата на съответния глагол. В този смисъл това е нова парадигма. Например фразеологизираността в трето лице означава, че глаголната микрословоформа няма форми за първо и второ лице. При формообразуването на глаголната микрословоформа се приписва флективен тип, отразяващ съответните ограничения (виж по-подробно гл. IV, т. 4.1.).

4.1.3.1. Фразеологизирани форми за лице на глаголната микрословоформа:

- а) фразеологизирано първо лице – в колекцията от данни не бяха открити примери от този тип;
- б) фразеологизирано второ лице ($V2_k$), което обикновено е съчетано с

фразеологизирана повелителна форма, например *пиши го бегал* ‘не разчитай на някого’;

- в) фразеологизирано трето лице ($V3_k$), например *близо е до ума* ‘лесно е да се досетиш’, *ножът опря до кокала* ‘крайно необходимо е’.

4.1.3.2. Фразеологизирани форми за число на глаголната микрословоформа:

- а) фразеологизирано единствено число (Vs_k), например *да даде бог* ‘пожелателен израз’, *всеки ден не е Великден* ‘не се случва всеки ден’, *такава е думата* ‘обяснителен израз в ситуация на неразбиране’, *откакто свят светува* ‘винаги е било така’, *когато върбата роди грозде* ‘никога’ (примерите са от Ст. Калдиева-Захариева, 2013:91);

- б) фразеологизирано множествено число (Vr_k), например *броим се на пръсти* ‘малко сме’, *броят му се ребрата* ‘твърде слаб е’. Употребата на форми за единствено число на глагола и съществителното в израза *броим се на пръсти* води до разрушаване на фразеологичното значение, тъй като съгласуването им е фразеологизирано: **броя се на пръсти*; **броим се на пръст*; **броя се на пръст*.

4.1.3.3. Фразеологизирани форми за време на глаголната микрословоформа:

- а) фразеологизирано сегашно време (VR_k), например глаголят в израза *бия на очи* ‘твърде крещящ съм’, използван в аорист, се характеризира със загуба на фразеологичността, а оттам и на цялостното значение **бих на очи*;
- б) фразеологизирано минало несвършено време (VD_k), например *беше тя* ‘нещо приключи и никога няма да се повтори’;
- в) фразеологизирана перфективна форма, например *чавка ми е изпила мозъка* ‘сглупил съм’;
- г) фразеологизирано бъдеще време (VF_k), например *мътните ще те взимат* ‘ругателен израз’;
- д) фразеологизирана предходност (VT_k), например *ще си издерем очите* ‘ще се изпокараме’ → *щяхме да си издерем очите* → *щели сме да си издерем очите*.

4.1.3.4. Фразеологизирани форми за залог на глаголната микрословоформа:

- а) фразеологизирани страдателни форми (VP_k), например *писано е* ‘ще се случи със сигурност’, *цапнат съм в устата* ‘не се въздържа да казвам, каквото мисля’, *ударен с мокър парцал* ‘смутен’;
- б) фразеологизирани деятелни форми – при всички форми, фразеологизирани в трето лице, без акузатива тантум са непреходни и не образуват пасивни форми при реализация на фразеологичното значение.

4.1.3.5. Фразеологизирани форми за наклонение на глаголната микрословоформа:

- а) фразеологизирани преизказни форми, например *град го бил* ‘много окаян’.
- б) фразеологизирани императивни форми (VI_k), например *пиши го на челото си* ‘запомни го’, *!пиши го на челото си*.

4.1.3.6. Фразеологизирани отрицателни форми на глаголната микрословоформа ($VNeg_k$), например *не давам пукната пара* ‘не се интересувам’.

4.2. Характеристики на неопорните микрословоформи

Неопорните микрословоформи във фразеологичните структури могат да бъдат съществителни, прилагателни, местоимения, числителни, наречия, предлози, съюзи и частици. Парадигматичните им изменения, ако са изменяеми, предопределят отделен структурен подтип на съответния фразеологизъм. Кр. Чолакова (1967) ги определя като лексикализирани парадигматични изменения, тъй като са част от семантиката на фразеологизма. Формалната изменяемост на неопорните микрословоформи във фразеологизма носи допълнителни семантични или морфо-синтактични характеристики – различно фразеологично значение и различни морфо-синтактични характеристики.

4.2.1. Формални характеристики на неопорно съществително

Парадигматичната дефективност при микрословоформите се изразява в ограничения при образуването на:

- а) форми за единствено число (Npl_k), например *броя гаргу(те)* ‘разсейвам се’, *свалям звезди(те)* ‘правя романтични обещания’;
- б) форми за множествено число (Nsg_k), например *дясна ръка съм* ‘доверен

човек съм', (*потъва, изчезва, отива, скрива се, крие се, пропада, изпарява се*) *вдън земя(та)* 'изчезва безследно';

в) неопределени форми (Nd_k), например *алфата и омегата на нещо* съм 'стоя в същността на нещо', *в стихията си* съм 'имам познания или умения в нещо';

г) определени форми (NO_k), например *важна клечка* 'човек на високопоставен пост', *отварям скоба(и)* 'вметвам'.

Формалната промяна на формите за число и определеност на неопорно съществително изразява различно фразеологично значение в примери като *давам път* 'помагам на някого да напредне' и *давам пътя* 'изгонвам', *вдигам на крак* 'мобилизирам' и *вдигам на крака* 'излекувам'. Кр. Чолакова (1961) нарича такъв тип изменения фразеологични пароними.

Формалната изменяемост на числото и определеността на съществителното във фразеологизма изразява допълнителни семантични или морфо-синтактични характеристики. Определеността на именния конституент може да изпълнява ролята на маркер за аргументността в конструкцията (виж т. 4.3.). Например: *събирам ум* 'поучавам се, ставам умен' и *събера ума (на някого)* 'поучавам някого'. Същевременно наличието на членувано и нечленувано име може да е проява на формална вариативност в рамките на едно и също значение. Това налага класифицирането в отделни групи на фразеологизми с еднаква лексикална структура, но с различни парадигматични ограничения.

4.2.2. Флективни варианти на модифицираща микрословоформа

Модифициращите микрословоформи са прилагателни, местоимения, числителни, съществителни и предложни групи към именния конституент и наречия и предложни групи към глаголия. Модифициращите микрословоформи, фразеологизирани в рамките на разглежданите структурни класове, са:

а) Прилагателно – измененията му зависят от парадигмата на съществителното и отразяват нейните ограничения. Фразеологично може да е фиксирана само определеността. Например *не вдигам и пръста си* 'не

полагам никакво усилие' → *не вдигам и малкия си пръст*.

б) Показателно местоимение – измененията му зависят от парадигмата на съществителното и отразяват нейните ограничения. Например *не се возя на такава(ива) кола(и)* 'не можеш да ме излъжеш', *не се хващам на това хоро* 'не желая да участвам в нещо'.

в) Числително – измененията му зависят от парадигмата на съществителното и отразяват нейните ограничения. В някои случаи наличието на наречие е свързано с лексикално изразяване на определеността, например *удрям ключа* 'заключвам' → *удрям един ключ*.

4.3. Структурни флективни характеристики

Линейната подредба на конституентите и техният брой също са част от парадигмата на фразеологизмите. Затова спазването на принципа за минималност и неутралност на основната форма е ключов за описанието на правилния структурен тип.

Много от изследванията върху структурата на фразеологизмите за български (В. Въргов, 1998; Ст. Калдиева, 2005) изключват неизменяемите части на речта от фразеологичната конструкция. За целите на настоящото изследване приемаме, че всеки конституент във фразеологичната структура е съществен и необходим при пълното фразеологично описание. Факултативни елементи са думи от контекста или модификатори, които се вмъкват в минималната фразеологична конструкция. При структурното описание възможността за вмъкване на факултативни елементи се представя чрез различните разделители, отразяващи словоредните типове (виж т. 5.1.). Вариативността в рамките на фразеологично фиксирано синонимно множество се отбелязва със символа *m*.

Отразяването на структурните специфики на фразеологизмите е свързано и с особеностите на тяхната *фразеологизирана аргументност*. Под аргументност се разбира „свойството на предиката да присъединява определен брой променливи, които съответстват на аргументите и техните синтактични позиции в изречението.” (Св. Коева, 2006б: 107). Фразеологичните глаголи съответстват на глаголи с определена аргументна структура. При фразеологизация на

значението тази структура се променя по следния начин. Някои аргументни позиции се заемат от конкретна дума (която рядко е заменима със синоним), която заедно с глагола изразява фразеологичното значение. В този случай те загубват аргументната си роля. Други аргументни позиции се запазват и при фразеологичното значение и могат да се заемат от множество лексикални единици, както при нефразеологичния глагол. Фразеологизираните аргументи в основната форма могат да се изразят с кратката местоименна форма във фразеологичната структура. Задължителните позиции се отразяват в структурното описание на фразеологизма и се наричат *фразеологизирани позиции*. Те са определящи при представяне на словоредните, съгласувателните и перифразните изменения на различните типове фразеологизми. Вписват се според определена конвенция – *някой* (N_1), *някого* (N_2), *нещо* (N_3), *нечий* (NON_1). Например необходимостта от експлициране на аргумент в позицията на непрякото допълнение във фразеологизми като *подавам ръка на някого* се отбелязва в структурното описание ($V-N_k-(na\_N_2)$), за разлика от глаголни фразеологизми като *хвърлям котва* ($V-N_k$).

4.3.2. Структурни класове

Глаголните фразеологизми са разделени в класове според конституентите си. Приемаме, че признаците брой, подредба и връзки между елементите са показателни за класифицирането на фразеологичните структури. Образуването на формите на всеки конституент се представя според класификация на думите във флективни типове. Флективните типове са „съвкупността от думи с еднаква парадигма, разбираана не само като еквивалентност на редовете на парадигмата, но и като еквивалентност при звуковите и акцентните редувания” (Св. Коева 2010б:39). В реализацията на фразеологичната парадигма участват глаголни микрословоформи с парадигма, идентична с парадигмата на нефразеологичния личен, безличен и третоличен глагол (виж т. 4.1.1), и фразеологично ограничени глаголни микрословоформи (виж т. 4.1.2).

Според конституентната структура различаваме три основни групи фразеологизми – глаголни фрази с имплицитен субект, глаголни фрази с

експлицитен субект и глаголни фрази с малки изречения. Линейният ред на микрословоформите в основната форма е външен признак за вида на фразата. При глаголните фразеологизми с имплицитен субект на първо място в линейния ред е глаголният конституент. При наличие на задължително изисквана, но незапълнена аргументна или на възможна модификаторна позиция, тя се описва като част от фразеологичната структура, тъй като определя перифразни и словоредни изменения. При глаголните фразеологизми с експлицитен субект на първо място в линейния ред е именният конституент – субект.

Структурен клас	Описание на линейната комбинация	Пример
фразеологизми с имплицитен подлог		
V-N _k V-NF _{S_k} V-NM _{S_k} V-NP _k	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч.; гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч.; гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в мн. ч.	<i>хвърлям котва</i> <i>бия път</i> <i>броя мухите</i>
V-N _k -(na_N ₂) V-NF _{S_k} -(na_N ₂) V-NM _{S_k} -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ., фразеологизирано непр. Допълнение	<i>подавам ръка на някого</i> <i>имам зъб на някого</i>
V-NP _k -(na_N ₂) V-(Apd _k +Np0 _k)-(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма, фразеологизирани прил. и същ. в мн. ч, фразеологизирано непряко допълнение	<i>вадя кирливите ризи на някого</i>
V-N-PP _k V _M -NF _{S_{0k}} -(PREP_ (Ns0 _k -Ns0 _k))	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано същ в ед. ч., нечл. ф., предл., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>търся игла в купа сено</i>
V-N _k _POS _{si} V-NM _{S_{0k}} _POS _{si}	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в м.р. ед. ч. нечл. ф., фразеологизирано възвр. прит. мест., кр. ф.	<i>пъхам носа си</i>
V-N _k _POS _{si} -(na_N ₂)		

V-NFsd _k -POS _{si} -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ., фразеологизирано възвр. прит. мест., фразеологизирано непр. Допълнение	<i>подавам ръката си на някого</i>
V-N _k -POS _{si} -(PREP_N _k) V-Np _k -POS _{si} -(PREP_NMs _l _k)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в мн. ч., фразеологизирано възвр. прит. мест., предл., фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч., кр. опр. ф.	<i>хвърлям парите си на вятъра</i>
V-A _m -N _k V-A _m -NNs ₀ _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано прил., фиксирано в лексикално множество и фразеологизирано същ. в ср. р., ед. ч.	<i>имам лошо име</i> <i>имам добро име</i>
V-(A _m)-N _k V-(A _m)-NFs ₀ _k	гл. с пълна парадигма, незадълж. прил./пок. мест., фиксирано в лексикално множество и фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч.	<i>отварям (голяма) уста</i> <i>отварям (такава) уста</i>
V-NUM _k -N _k V-NUM _k -NMs ₀ _k V-NUM _k -NFs ₀ _k	гл. с пълна парадигма, бр. числит., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>хвърлям един поглед</i> <i>правя първата крачка</i>
V-PRONA ₃ _k	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано лич. мест. в 3 л., в. п., ж. р.	<i>оплесках я</i> <i>втасах я</i>
V-PRON _{si} -N _k +PP V-PRON _{si} -N _k -(PREP_N _k)	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано възвр. лич. мест. в кр. ф., д. п., предлог, фразеологизирано същ. в ед. ч., чл. ф.	<i>събирам си ума в главата</i>
(V_Pron _{si})-(A _m)-N _k (V_Pron _{si})-(A _m)-NFs ₀ _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано възвр. лич. мест. в кр. ф., д. п., незадълж. прил., фиксирано в лексикално множество, фразеологизирано същ. в ед. ч., чл. ф.	<i>давам си (ясна/точна) сметка</i>
V-PREP_N _k V-PREP_Np ₀ _k	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>бия на очи</i>
V-PREP_N _k -(na_N ₂)		

V-PREP_Npd _k -(na_N ₂) V-PREP+NFd _k -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано същ. в мн. ч., чл. ф., фразеологизирано непр. допълнение	<i>падам в очите на някого</i> <i>набивам в главата на някого</i>
V-PREP_N _k _N _k V-PREP_Nsd _k _Ns0 _k	гл. с пълна парадигма, предл., фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч., чл. ф. и фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч., нечл. ф.	<i>правя от мухата слон</i>
V-N ₂ -PREP_NUM_N _k V-N ₂ -PREP_NUM_Np0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, предл., фразеологизирано бр. числит. и фразеологизирано същ. в мн. ч., нечл. ф.	<i>правя някого на две стотинки</i>
V-N ₂ -PREP_A _k _N _k V-N ₂ -PREP_AMsl _k _NMs0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, предл., фразеологизирано прил. и същ. в м. р. ед. ч., нечл. ф.	<i>отклонявам някого от правия път</i>
фразеологизми с експлицитен подлог		
(NON ₁ -N _k)-V3 _k (NON ₁ -NNs0 _k)-V3 _k	фразеологизирано същ., в ср. р., ед. ч., чл. ф., фразеологизирана притеж. позиция, фразеологизиран гл. в 3 л. ед. ч.	<i>нечие сърце изсъхва</i> <i>нечий час настъпва</i>
N _k -V3 _k -PREP_(NON ₁ -N _k) NMs0 _k -V3 _k -PREP_ (NON ₁ -NNs0 _k)	фразеологизирано същ., гл. фразеологизиран в 3 л. ед. ч., предлог, фразеологизирана притежателна позиция	<i>мед капе на нечие сърце</i>
(NON ₁ -N _k)-(se_V3 _k) (NON ₁ -Np0 _k)-(se_V3 _{pk})	фразеологизирано същ., в мн. ч., чл. ф., фразеологизирана притежателна позиция, рефл. мест. и фразеологизиран гл. в 3 л. мн. ч.	<i>нечии ребра се броят</i>
N _k -POSS-V3 _k -A _k NMsh _k -POSS- V3 _k -Ams0 _k	фразеологизирано същ. в ед. ч. чл. ф., фразеологизирано прит. местоимение, кр. ф., фразеологизирано спом. гл. в 3 л., ед. ч., фразеологизирано прил. в м. р., ед. ч., нечл. ф.	<i>животът ми е мил</i>
фразеологизми с малки изречения		
V _{AUX} -A _k -PREP _{kato} -N _k V _{AUX} -A _k -PREP _{kato} -NMs0 _k	фразеологизиран спом. гл. в 3 л. ед. ч.,	<i>някой е гол/а/о/и като</i>

	фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прил., предлог, фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч. нечл. ф.	<i>пищов</i>
V-N _k -A _k V-NF _{d_k} -A _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано същ. в ж.р., ед. ч., фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прил.	<i>имам думата последен/на/но/ни</i>
V-N ₂ -A _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, екзоцентрично изменяемо прилагателно	<i>изкарвам някого чист/а/о/и оплаквам някого жив/а/о/и</i>
V-PREP _{kato} -A _k	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прилагателно	<i>бягам като опърлен/а/о/и</i>

Таблица 4. Групиране на глаголните фразеологизми в структурни класове

Структурите класове, конкретните словоредни и съгласувателни особености и флективните типове на микрословоформите определят формалните парадигматични характеристики на всяка речникова единица. Например структурният клас (NEOPRPOSS₁-N_k)-V3_k, представящ фразеологизми с експлицитен субект, се характеризира с фразеологизирана третолична глаголна опора V3_k и фразеологизирана притежателна позиция. Фразеологизираното съществително допуска притежателна перифраза, която представя преобразуването на основната форма в следните словоредни конструкции: *нечие сърце изсъхва* → *сърцето ми изсъхва* → *сърцето на някого изсъхва* → *изсъхва сърцето на някого* → *изсъхва ми сърцето*. Подлогът при този тип обикновено е неодоушевен и реализацията на възвратно притежателно местоимение е ограничена (!*изсъхне си сърцето*). Структурният тип на фразеологизма се определя от фразеологизиран третоличен глагол и именован конституент, чиято форма е определена само в конкретна притежателна перифраза.

Спецификите на групата на фразеологизми с малки изречения произтичат от съгласувателната им зависимост от онази част на изречението, която съвпада с липсващия им подлог – субекта или обекта на фразеологизирания глагол.

Както се вижда от представените структурни типове, фразеологизацията на глаголната опора с пълна парадигматична реализация е свързано с

фразеологизиране на нейната аргументност и определянето на конкретни словоформи или групи от словоформи, които да запълнят аргументните ѝ позиции.

5. Синтагматични особености

Въпросът за типовете изменения във фразеологизми с променлив състав е съществен при парадигматичното им описание. Синтагматичните структурни особености на фразеологизмите са свързани с всички количествени и позиционни промени на фразеологичните микрословоформи, включително и с различните им лексикални варианти. Съчетанието от морфологична и синтактична структура при фразеологичните изрази предопределя в голяма степен специфичните съгласувателни особености, както и специфичните синтактични трансформации.

Структурни промени са смяната на линейната подредба на конституентите, допустимо вмъкване на елементи от различни лексикално-граматични категории, замяна и изпускане на конституенти, както перифразирание. Начинът за представяне на словоредните размествания и вариантите в броя на микрословоформите в конструкцията е описан в гл. VI. Всяка типова конструкция съчетава посочените в 4.1 и 4.2. характеристики.

5.1. Словоредни специфики

Глаголните фразеологизми имат относително свободен словоред. Заради относителната автономия на глаголната опора повечето вариации, типични за свободните фрази, са възможни и във фразеологичните конструкции. Някои от словоредните изменения могат да бъдат типизирани чрез *синтактични трансформации*. Макар и прояви на регулярно синтактично поведение, в някои фразеологизми те са неприложими и ограничени. Това налага типизирането и описанието им.

А. Савъри (2005) посочва, че разделителите на микрословоформите са необходима част от описанието на формализираната фразеологична структура. С оглед на особеностите на разглеждания клас фразеологизми и въз основа на концепцията на Св. Коева (2006а) за класификацията на съставните единици в

български, приемаме за разделители във вътрешната фразеологична структура интервалите. Описанието изключва единици, съдържащи препинателни или диакритични знаци.

5.1.1. Формализиране на разделителите между микрословоформите

Св. Коева (2006а) дефинира различни типове интервали, чрез които се представят разновидностите на словоредата и броят на микрословоформите в рамките на съставните единици. Подходът е подходящ за описание на глаголните фразеологизми и поради относително свободната им форма в езици със свободен словоред, какъвто е българският. Словоредните ограничения рядко се проявяват по отношение на всички фразеологични конституенти, обикновено се отнасят за определен линеен ред и за определена комбинация от микрословоформи. Всеки интервал се приема за независим конституент на устойчивото словосъчетание. Определят се три типа разделители, според изследваните вариации:

- а) задължително празен интервал – тип 1 ($\_{}^9$);
- б) интервал, позволяващ вмъкване на фиксирано множество от клитики, резултат от ограничен брой синтактични правила – тип 2 ($-{}^9$);
- в) интервал, позволяващ вмъкване на конкретни класове или синтактични групи – наречия, прилагателни, адвербиални причастия и др. – тип 3 ($\sim{}^9$).

5.1.2. Формализиране на реда на микрословоформите

За формализирането на граматичното описание на устойчиви словосъчетания Св. Коева (2006а) дефинира три типа словоред – фиксиран, граматично фиксиран и свободен, които се комбинират с различните типове разделители.

- а) фиксиран словоред, при който не се позволяват словоредни изменения. Комбинира се с интервали от тип 1 и тип 2. В повечето случаи се проявява при конкретна подредба между конкретни микрословоформи, например *правя-на_мат_и_маскара* ‘нахоквам’ → *!правя на мат ли и маскара* →

⁹ Посочените означения се използват за илюстриране при словоредните типове по-долу.

!правя на маскара и мат; търся_игла_в_купа_сено ‘търся безнадеждно’ → *!търся ли игла в купа сено;*

б) граматично фиксиран словоред, който предопределя възможност за вмъкване на предварително фиксирано множество от клитики (тип 2), при конкретен линейен ред например *имам_сливи-в_устата* ‘мълча’ → *!имаши ли сливи в устата* → *имам_сливи-в_устата* → *сливи-имами-в_устата* → *сливи ли имаши в устата;*

в) относително фиксиран словоред, който предопределя възможност за вмъкване на конкретни класове или синтактични групи (тип 3), например *духом не падам (никога)* ‘не се предавам’, *имам (голяма) беля на главата* ‘имам неприятности’;

г) свободен словоред – регулярните словоредни варианти се наблюдават, когато фразеологичните микрословоформи подлежат на промяна на линейния ред, без фразеологичното значение да се промени. Такива са например *вадя му думите с ченгел от устата* ‘карам някого да говори’ → *с ченгел му вадя думите от устата* → *думите от устата му с ченгел вадя;* *мед ми капе на сърцето* ‘изпълнен съм със задоволство’ → *мед капе на сърцето ми* → *на сърцето ми мед капе* → *капе ми мед на сърцето;* *търся/диря игла в купа сено* ‘търся безнадеждно’ → *игла в купа сено търся/диря* → *игла търся/диря в купа сено.*

Словоредните вариации са групирани според структурните типове и в настоящото описание са представени чрез локални граматика (виж гл. VI).

5.1.3. Типови синтактични трансформации

Словоредните изменения при граматично фиксиран словоред, които характеризират различните групи фразеологизми, се разглеждат като типови синтактични трансформации. Ст. Калдиева (2005) ги нарича паралелни образувания, като ги различава от т. нар. фразеологични варианти. С оглед на избраното множество глаголни фразеологизми определяме различни типове трансформации. Те са предопределени от регулярните синтактични характеристики, а някои от тях изразяват типична фразеологичната реализация.

а) **Притежателни перифрази** – представят възможността за замяна на пълната и кратката форма на притежателното местоимение и перифразирането му с предложна фраза от типа *на одушевено съществително* или *именна фраза с опора одушевено съществително*. Описват словоредните размествания, свързани с тази замяна. Например *нечий час настъпи* ‘моментът е подходящ за нечия изява’ → *часът на някого настъпи* → *часът ми настъпи* → *настъпи ми часът* → *настъпи моят час* → *настъпи часът на някого*.

б) **Обектни перифрази** – характеризират глаголни фразеологизми с опора преходен глагол с фразеологизиран обект и фразеологизирано непряко допълнение. Описват възможността за запълване на фразеологизираната позиция на непрякото допълнение с пълна или кратка форма на лично местоимение в дателен падеж и предложна фраза от типа *на/за одушевено съществително*. Описват словоредните размествания, свързани с взаимната им замяна. Например *подавам ръка на някого* ‘помагам’ → *подавам на някого ръка* → *ръка подавам на някого* → *подавам му ръка* → *ръка му подавам*.

в) **Отрицателни перифрази** – представят възможността за замяна на *без да* → *не* и *без да* → *няма да* при глаголни фразеологизми, при които отрицателната форма е част от основната форма, например *без мозък съм* ‘глупав съм’ → *имам/нямам мозък*; *без пукната пара съм* ‘без пари съм’ → *нямам пукната пара*; *без да ми мигне окото* ‘без да се замисля’ → *не ми мигва окото* → *няма да ми мигне окото*;

д) **Условни перифрази** – представят възможността за преобразуване в условни конструкции на фразеологизми като *животът ми е мил* ‘не съм склонен да рискувам’ → *мил ми е животът* → *ако ти е мил животът*;

е) **Пожелателни перифрази** – представят взаимната замяна на *да* и *нека да* при глаголни фразеологизми, при които пожелателната форма е част от основната форма, например *живот и здраве да е* → *ако е живот и здраве* → *нека е живот и здраве*.

5.2. Съгласувателни зависимости

В зависимост от съгласувателните изменения на микрословоформите определяме 3 типа съгласувателни зависимости в рамките на глаголните фразеологизми – ендоцентрични, екзоцентрични и смесени.

5.2.1. Ендоцентрично съгласуване

Ендоцентричното съгласуване е съгласуване между микрословоформи в рамките на фразеологизма. Проявява се при фразеологизирани именни групи и при фразеологизирани малки изречения. Определя контактни (*отварям голяма уста*) и дистантни (*държа очите си отворени*) морфологични зависимости между фразеологичните конститuentи. Наличието на контактна съгласувателна зависимост предопределя винаги празен интервал, а дистантната определя граматично фиксиран словоред и позволява вмъкване на клитики, например *държиш ли очите си отворени*.

5.2.2. Екзоцентрично съгласуване

Наблюдава се при глаголни фразеологизми с малко изречение. Тяхната парадигма се определя от глагол и причастие или прилагателно, което се съгласува с фразеологично определена аргументна позиция. Тя може да бъде допълнение на глаголната микрословоформа, например *изкарвам някого чист/а/о/и* ‘прикривам’; *оплаквам някого жив/а/о* ‘прежалвам’; или подлог, например *имам думата последен* ‘вземам окончателното решение’.

5.2.3. Екзо- и ендоцентрично съгласуване

Едновременното екзо- и ендоцентрично съгласуване по род и/или число се наблюдава при глаголни фразеологизми, в които главната част от адиективна група се съгласува с думата, запълваща фразеологизирана субектна позиция, например *някой е гол/а/о/и като пищов* ‘много беден’ → *голи са като пищови*. Съгласуването на прилагателното и съществителното се определят от характеристиките на фразеологизираната субектна позиция. При този тип конструкции се наблюдава регулярно ограничение при членуването на прилагателното в ролята на предикатив или малко изречение и фразеологично обусловено ограничение на членуването на съществителното в предложната група, поясняваща прилагателното, например *!някой е гол като пищова*.

5.2.3. Нерегулярни съгласувателни ограничения

Такива са липсата на съгласуване и ограниченията по отношение на членуване, там където регулярно са налице.

При глаголните фразеологизми липсата на съгласуване може да се прояви при именните конституенти особено ако са с диалектен произход, например *избива студен пот* ‘изпада в паника’, *казвам с половин уста* ‘намеквам’.

Ограниченията при членуването на модифицираща микрословоформа са свързани с фразеологизиране на именната микрословоформа в неопределена форма, например *изпращам за зелен хайвер* ‘излъгвам’ → !*изпращам за зеления хайвер*.

5.2.5. Регулярни съгласувателни ограничения

В конструкциите с личен глагол с неограничена парадигма и кратка форма на притежателното местоимение като *надам ти в очите* ‘загубвам доверие в някого’, комбинацията от глагол и местоимение в първо и второ лице е неграматична *надам ми в очите. Тази особеност, специфична за аналитичните форми на повечето глаголи, а не само на фразеологичните, е необходимо да бъде отбелязана в граматиката, за да се изключи разпознаването на грешни конструкции.

5.3. Комбинаторни и структурни характеристики

5.3.1. Вмъкване на конституенти във фразеологичните конструкции

Незадължителните модификации в рамките на фразеологизмите имат синтактичен характер. Такива са вмъкването на модифициращи думи към дадена микрословоформа, на допълнителна микрословоформа и/или на елементи от контекста. Този тип вариация на фразеологичната структура, форма и състав Кр. Чолакова нарича „разширени варианти”. Според И. Мелчук (1995) модифицирането на фразеологизмите с елементи, външни за конструкцията, са семантично допустими за опорната дума или за цялото значение. Тъй като вътрешната структура на фразеологизмите е частично фиксирана, те обикновено се състоят от конституенти с различна степен на вариативност и фиксираност.

При сравнението на дефинираните структурни класове и възможните вмъквания на конституентите за фразеологизмите се наблюдават следните зависимости.

Незадължителните за фразеологичната конструкция модификатори могат да са прилагателни, числителни, местоимения и предложни фрази, определящи именна микрословоформа, или наречия и предложни фрази, поясняващи глаголната опора.

Вмъкването на прилагателно във фразеологичната конструкция се наблюдава обикновено в структурни класове, съдържащи съществително или именна фраза. В конструкции, съставени от транзитивен глагол и фразеологизирано съществително V-N_k, например *увесвам, забивам нос* ‘унивам’, или от нетранзитивен глагол, предлог и фразеологизирано съществително V-PREP_N_k, например *отивам, вървя по дяволите* ‘провалям се’, обикновено модификациите с прилагателно са неприемливи.

Вмъкването на прилагателно е допустимо във фразеологизми, съставени от непреходен глагол и именна група. В конструкции, съдържащи глагол, предлог и разширена именна група (прилагателно и съществително) – V-A_k-N_k или V-PREP_A_k-N_k – модификациите се вмъкват пред фразеологизираната именна група, например *давам си (точна, ясна) сметка* ‘осъзнавам’, *навличам си (голяма) беля на главата* ‘причинявам си проблеми’, *навличам си беля на (глупавата) глава*. При предложни фрази прилагателното се вмъква след предлога, например *Скривам се в миша дупка* ‘скривам се възможно най-далече’ → *Скривам се в (най-дълбоката) миша дупка*.

Вмъкването на наречие във фразеологичната конструкция може да пояснява глаголната микрословоформа и съответно непосредствено да заема позиция пред или след нея, например *давам (понякога) ухо* ‘подслушвам’ → *(понякога) давам ухо* или да пояснява целия израз *давам ухо(понякога); (бавно) му вадя душата* ‘измъчвам’ → *вадя му (бавно) душата* → *вадя му душата (бавно)*.

Вмъкването на частици и местоимения от контекста също се определя от фиксираността на микрословоформите и на словоредата. Въпросителната частица *ли*, която може да бъде поставяна след почти всички думи в български в

регулярни конструкции (с изключение на някои словоредни конструкции), в глаголните фразеологизми може да се вмъква след глагола, но не и в именна фраза. Например в *даваш ли си (точна, ясна) сметка* въпросителната частица *ли* не може да раздели фразеологичната комбинация *!ясна ли сметка*. Вмъкването на местоимение обикновено е резултат от притежателна или обектна перифраза.

5.3.2. Замяна на микрословоформи във фразеологичните конструкции

Регулярната замяна на именна фразеологична микрословоформа с местоимение или наречие води до нарушаване на фразеологичното значение, тъй като именните групи в глаголните фразеологизми не са референциални изрази. Например фразеологичността на израза *скривам се в миша дупка* се губи в *!скривам се там* или *!скривам се в такава дупка*.

Парадигматичните изменения на неопорна микрословоформа, посочени по-горе, също са тип замяна на конституент, когато фразеологичното значение не се изменя. Кр. Чолакова (1968) ги нарича *фразеологични пароними*. Замяната на един конституент с друг, без фразеологичното съдържание да се промени, е определяна като *лексикална вариативност*, или *фразеологична синонимия* (В. Вѝтов 1998). Тя е възможна както за глаголната опора, така и за именния конституент – съществително, например *вдигам си такъмите (чуковете)* ‘тръгвам си’; *седя като на тръни (игли, въглени)* ‘притеснявам се’; *бутам си гагата (носа)* ‘месея се’; *трия (чукам) сол (лук) на главата* ‘мъмря’; *тръгвам (водя се) по акъла (ума) на някого* ‘подвеждам се’; *отварям голяма (такава) уста* ‘разкривам нещо нередно’. Микрословоформите – прилагателни, които не са задължителни във фразеологичната структура, не могат да бъдат заменени със синоними. Във флективното описание възможността за такава синонимна замяна на конституент в рамките на ограничено лексикално множество се отбелязва с V_m при глагола или N_m при съществителното. Синонимните думи в множествата от вариращи фразеологични елементи не са задължително синонимни извън фразеологичното значение.

5.3.3. Незадължителност на един или повече конституенти

Вариативността на конституентите във фразеологичната структура засяга едновременно дефинирането на техните граници и въпроса за синонимията между фразеологизмите. Количествените промени в състава на фразеологичните конституенти Кр. Чолакова (1967) разглежда като разширени и съкратени форми на фразеологизмите и чрез термините *вставен*, *факултативен конституент* означава микрословоформите, които подлежат на вмъкване или изпускане, и подчертава семантичната разлика с останалите фразеологични микрословоформи. Вмъкнатият елемент запазва значението, което носи като самостоятелна езикова единица, например *навличам си (голяма) беля на главата* ‘причинявам си неприятности’, а факултативният се десемантизира, например *влизам в (правия) път(я)* ‘поправям се’.

Според Кр. Чолакова (1967) незадължителните глаголни форми, свързани с количествените изменения на фразеологичните микрословоформи, са *задължително съпровождащи външни елементи*, изисквани от ограничената съчетаемост на фразеологизма, например *търся (диря) под дърво и камък* ‘търся навсякъде’. В настоящата работа този тип вариации са подобни на фразеологизмите, съдържащи спомагателния глагол *съм*. Те се приемат за част от структурната цялост, която се разглежда като фразеологично колокативна.

Друга проява на незадължителност на фразеологичните конституенти са глаголни фразеологизми, чиито микрословоформи могат да бъдат изпускани без фразеологичното значение да се загуби или измени. Обикновено са представяни като разширени и съкратени фразеологични форми, а незадължителният елемент е адюнкт в глаголният израз. Тези структури се характеризират със свободен или относително свободен словоред, като незадължителните микрословоформи са отбелязани в скоби. Например изразът *вадя му думите с ченгел (от устата)* ‘трудно карам някого да говори’ има няколко незадължителни словоредни структури: *(от устата) вадя му думите с ченгел (от устата)*; *вадя (от устата) му думите с ченгел* или *вадя му (от устата) думите с ченгел*, или *вадя му думите (от устата) с ченгел*. Такива са и *събирам си, събера си ума (в главата)* ‘мобилизирам се’; *вадя му душата (с памук)* ‘омайвам’.

Като незадължително приемаме и вмъкването на допълнителна микрословоформа, аналогична и в координация с вече налична такава. Калдиева (2005) нарича този тип изменения *симетрични конструкции*, в които двете микрословоформи изпълняват еднаква позиция в рамките на цялото. Специфично при този тип разширяване на фразеологизма е, че и двата конституента могат да бъдат изпуснати поотделно, без да се изгуби фразеологичността и без да се измени значението на цялото. Например *смуча кръвта (и потта) на някого* ‘експлоатирам до крайност’ → *смуча (кръвта и) потта на някого*. При тези структури двете съчинително свързани микрословоформи имат еднакви граматични характеристики за членуване и число и спазват фиксираността на фразеологичната позиция, например *между чука и наковалнята съм* ‘под голямо напрежение’ → *!между чук и наковалня съм* → *!между чука и наковалня съм* → *!между чук и наковалнята съм* → *!между чукове и наковалнята съм* → *!между чук и наковални съм* и т. н.

6. Изводи

Създаването на достатъчно голяма колекция от систематизирани данни от глаголни фразеологизми дава възможност за наблюдения върху изведените в теориите (А. Савъри 2005, А. Саг и др. 2001, Фр. Чермак и др. 2001) фразеологични признаци – композираност, лексикализация и граматикализация.

Произтичащите от фразеологичното значение ограничения във формата и съчетаемостта на фразеологичните конституенти са проява на фразеологизиране на граматичните им категории и на структурните и синтактичните им отношения. Граматикализацията и лексикализацията са отражение на фразеологизацията на формата и фразеологизацията на съдържанието при глаголните фразеологизми. Приемаме, че това се дължи на посочената от Ив. Касабов (2013) семантична граматикализация на лексикалното значение, с която се постига стесняване на многозначността на дадена езикова единица.

Фразеологизацията е двустранен процес на парадигматична и синтагматична лексикализация и граматикализация. Групирането в разгледаните

структурни класове ни дава основание да говорим за фразеологизиране на категории като лице, вид и транзитивност, за фразеологично лексикализиране на синтактични позиции и за фразеологизиране на глаголната аргументност.

Вариациите във формата на фразеологизмите са особено важни с оглед на нуждите на компютърните речници. Докато при традиционната лексикографска обработка от значение е установяването на минималната фразеологична конструкция, то за целите на компютърното представяне обхватността на описанието води до подобряване на резултатите при автоматичната им обработка. Затрудненията произтичат от факта, че в някои случаи комбинацията от парадигматични и синтагматични изменения увеличава многократно броя на формите във фразеологичната парадигма. Например *Слива(и) ли имаш в устата си* ‘защо мълчиш’; *Слива(и) ли имат в устата си*; *Слива(и) ли имаха в устата си*; *Слива(и) ли си имал в устата си*. Нерегулярностите могат да бъдат представени чрез лексикализирано описание, което включва подкатегории на регулярните флективни типове, отразяващи дефективното флективно поведение на фразеологичните микрословоформи.

Представеният модел за формализирано описание на фразеологични глаголи в български обхваща техните морфо-синтактични особености. Приложенията му са насочени към разпознаването на фразеологичните характеристики и описанието на флективни типове за целите на автоматичната обработка на езика. Пример за такова приложение във формализиран морфо-синтактичен речник ще бъде разгледан в глава IV. Систематизирането на данните може да послужи като основа за бъдещи изследвания, насочени към автоматично прогнозиране и извличане на нововъзникнали или неописани фразеологични единици.

Глава IV

ФОРМАЛИЗИРАН МОРФО-СИНТАКТИЧЕН РЕЧНИК НА ГЛАГОЛНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИ

Качеството на лингвистичните методи за автоматично разпознаване на устойчиви словосъчетания зависи от прецизността на езиковите ресурси и модели, вложени в тях. Те включват различни по съдържание и обем речници и системи от правила, които описват лексикалните и граматичните характеристики на езиковите единици. Пълният списък на граматичните форми на фразеологизмите е необходим за компютърната обработка на даден език, но изписването на целите парадигми отнема много време и е свързано с дефиниране на конкретни комбинации в парадигматичните редове, които могат да се появят в контекста. Затова различни подходи за описание на фразеологични единици търсят закономерности, чрез които автоматично да възпроизведат някои от продуктивните характеристики. А. Саг и др. (2002) изтъкват, че качеството на модела за описание на устойчивите словосъчетания зависи от групирането им според сходни характеристики и структура. Т. Болдуин (2006) посочва за най-успешен метод при представяне на композираността в несвободните фрази речниковия подход, съчетан с интерпретирането им според принадлежността към краен брой класове, основани на степента на семантична разложимост.

Тази глава разглежда формализирано речниково описание на морфо-синтактичните характеристики на глаголните фразеологизми. Представен е морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми в български със съдържание 1000 основни форми. В него се прилага предложената в гл. III концепция за обхвата на парадигматичното описание на глаголни фразеологизми в български. Въз основа на някои от съществуващите речниково базирани компютърни подходи за търсене и описание на флективните характеристики на различни устойчиви словосъчетания се формулират основните компоненти, необходими при формализираното описание на формообразуването при

глаголните фразеологизми. Мотивира се изборът на приложената в конкретното изследване формална рамка.

1. Изисквания към формализираното представяне на глаголните фразеологизми

Създаването на компютърни речници на устойчиви словосъчетания е улеснение, което спестява лексикографска работа. Разработването на такова приложение може да бъде основано на съществуващи ресурси за прости думи, които да се приложат при аотиране на конституентите на устойчивите словосъчетания. Практически е необходимо не само идентифицирането на устойчивите словосъчетания в корпус, но и тяхното аотиране с морфологични характеристики с оглед на следващите стадии на обработка.

Предвид изведените в гл. III парадигматични характеристики и въз основа на посочения в А. Савъри (2008) анализ, можем да обобщим следните критерии за оценка на качеството на различните формализми за представяне на флективни и морфо-синтактични особености на устойчивите словосъчетания.

1.1. Критерии за пълнота

Описателните възможности, определящи за пълнотата на граматичното описание на даден формален подход към несвободните фрази, са:

а) Икономичност на компонентното описание, което се постига чрез свързаност на морфологичните описания на самостоятелните думи и конституентите на несвободните фрази.

б) Потенциал за морфологичен анализ и генериране на парадигмата на несвободни фрази. Това включва:

- едновременно представяне на регулярни и дефективни парадигми;
- категоризиране на разделителите в рамките на несвободните фрази;
- описание на типови последователности във фразеологичната структура;
- капацитет за представяне на флективни специфики на несвободните фрази като: екзоцентрични съгласувателни нерегулярности, деривационни варианти, възможни разширени или съкратени варианти.

1.2. Критерии за коректност

1.2.1. Нерегулярните съгласувателни характеристики са добре описани, ако са обхванати всички съществуващи форми, без да се въвеждат изкуствени лемаи.

1.2.2. Дефективните парадигми са добре описани, ако:

- а) не се наблюдава генериране или разпознаване на несъществуващи форми;
- б) лексикалните варианти на конституентите и вмъкването на допълнителни елементи могат да бъдат свързани с неутрална лема, която не ги съдържа;
- в) вариантите с незадължителен фразеологичен конституент са свързани с лема, която го съдържа.

1.2.3. Словоредните изменения са взети предвид, ако всички словоредни варианти се свързват с обща лема.

1.2.4. Деривационните и синтактични варианти трябва да бъдат свързани с минимална и неутрална изходна лема.

1.2.5. Големите флективни парадигми на устойчивите словосъчетания, обхващащи словоредните и съгласувателните им особености, са представени унифицирано.

1.2.6. Лемата на несвободната фраза не е абстрактна, ако е реално употребима в езика форма.

2. Формални подходи към морфо-синтактичното описание на несвободни фрази

Специфичните парадигматични особености на фразеологизмите предопределят няколко начина, по които може да се осъществи формализираното им описание. Единият вариант е речник, в който са изредени всички възможни парадигматични реализации на фразеологизмите, но такъв ресурс е твърде обемен и труден за реализиране. Според М. Грос (1996) лексикално-граматичните подходи са най-подходящата формална рамка за представяне на формообразуването при фразеологични единици. Те включват списък с основни форми и множество от правила, валидни за определени фразеологични групи. Тези правила се наричат локални граматика. Създаването на флективни речници и локални граматика може да се основава на различни

математически формализми, пример за това са крайните автомати и базите от данни. Формализираното описание на фразеологизмите може да се изгради и според принципите на унификационните граматика.

2.1. Подходи, основани на релационни бази от данни

За морфологичното и синтактичното описание на устойчивите съчетания могат да се използват релационни бази от данни (А. Копстейк и др., 2002). Те позволяват интегриране на лингвистично описание от различни равнища в единен езиков ресурс и улесняват поддържането и достъпа до информацията. Релационните бази от данни съхраняват множество речникови единици под формата на таблици, записани като атрибути и техните стойности в полетата. Техни преимущества са:

- могат да бъдат прилагани за представяне на различни формализми;
- позволяват съхранение на големи по обем данни;
- не са речник, а инструмент за генериране на различни речници;
- позволяват представянето на повече детайли в описанието на различни нива;
- могат да се използват в системи за изграждане на лингвистично знание¹, които се прилагат както за разпознаване, така и за генериране;
- някои от тях се разпространяват свободно като системи с отворен код.

На релационни бази от данни е основан процесорът за устойчиви словосъчетания в баски – НАВІL (И. Алегрия и др., 2004). Той описва непоследователни, последователни, лексикализирани или декомпозируеми фразеологични форми.

2.2. Подходи, основани на унификационните граматика

Различните отношения на зависимост между фразеологичните микрословоформи, като съгласуване и управление, определят необходимостта в описанието им да бъдат включени едновременно морфологични и синтактични

---

¹ Linguistic Knowledge Building, LKB

особености. Формализмът на унификационните граматика отговаря на това изискване. В него лингвистичните явления се описват чрез общи граматични правила, а специфичните за конкретни групи особености се кодират чрез отделни правила за лексикализация. Те се представят като отделен модул, който не оказва влияние върху езиковия модел, описващ регулярните единици. Практическо приложение на този подход може да се разгледа в проекта за синтактично и семантично описание на английски устойчиви словосъчетания LinGO (А. Саг и др., 2002; А. Копстейк и др., 2002; А. Вилавиченцио и др., 2004). В него синтактичните особености се представят чрез граматика на признакови структури, описани посредством опорно-фразов формализъм, основан на ограничения (Constrain Based Head Driven Phrase Structure Grammar). Друг, основан на унификационните граматика формализъм е FASTR – Fast Pater Term Recognizer, (Кр. Джакуемин, 2001). Той представлява повърхнинен парсер за разпознаване, нормализиране и извличане на английски и френски компютърни термини. Програмата е специализирана за обработка на корпуси и за разпознаване на флективни синтактични и семантични варианти на съставни термини.

2.3. Подходи, основани на крайни автомати

При подходите, основани на крайни автомати, морфо-синтактичните изменения на фразеологизмите се описват чрез множество от взаимно свързани и подредени според обхвата си морфологични и морфо-синтактични правила. Ще се спрем по-подробно върху формализма на крайните автомати, тъй като те се използват в подхода, избран за речниковото описание в дисертацията.

Крайните автомати са математически модели на устройства за разпознаване на регулярните езици. За всеки краен автомат съществува автоматна граматика, която го описва, и обратно. Крайните автомати могат да бъдат разпознаватели, които приемат или отхвърлят въведения входен низ, и преобразуватели, които променят входния низ според определени правила. Автоматите преобразуватели са устройства, които преработват входни данни в изходни. Ако се използват за обработка на езика, автоматите преобразуватели разпознават дадена езикова

форма и я трансформират в друга езикова форма или в езикова форма и граматичната ѝ интерпретация на изхода.

Крайният автомат се състои от управляващо устройство с крайна памет, което има краен брой вътрешни състояния и входна лента, на която е записана крайна редица от входни символи, четени от ляво на дясно. Всеки текст или крайно множество от лексикални единици може да се разглежда като език L над азбуката A . Езикът L може да се опише чрез пораждаща система – граматика G , състояща се от краен брой правила.

Входните символи образуват азбуката на автомата. Краен автомат е наредената петорка $\langle T, Q, S, F, R \rangle$, която се състои от: крайна азбука от терминални символи T ; крайно множество от състояния Q ; начално състояние S ; множество от финални състояния F ; множество от преходи R . Всеки преход има вида на наредена тройка от *състояние, символ, състояние* $P \langle Q, T, Q \rangle$.

Детерминираният краен автомат работи в дискретни моменти от време – тактове. Във всеки такъв момент управляващото устройство се намира точно в едно от вътрешните си състояния и прочита един от символите на входната лента. Машината започва от определено начално състояние, преминава от състояние в състояние, в зависимост от функцията на преходите, четейки зададената в тях информация, и стига до края на последователността или до финално състояние. Път в автомата се нарича поредица от $q^0 |^{a_1} q^1 |^{a_2} q^2 |^{a_3} \dots |^{a_k} q^k$, където $q^0, q^1 \dots q^k \in Q$, т. е. са състояния в автомата, а $a_1, a_2 \dots a_k \in T$, т. е. са терминални символи. Ако $q^k \in F$, пътят е успешен и думата е разпозната. Езикът L , който се разпознава от автомата A , е множеството от всички думи, които се разпознават от успешен път в автомата. Ако машината е достигнала крайно състояние и е приела низа, това означава, че думата, която той означава, принадлежи на езика, който машината разпознава. В противен случай автоматът не разпознава зададения низ.

Крайните автомати са еквивалентни на регулярните граматики, всяка регулярна граматика може да се представи с краен автомат. Граматиката генерира различни последователности, а с автомата се разпознават последователности. Регулярната граматика е наредена четворка $\langle M, D, R, S \rangle$,

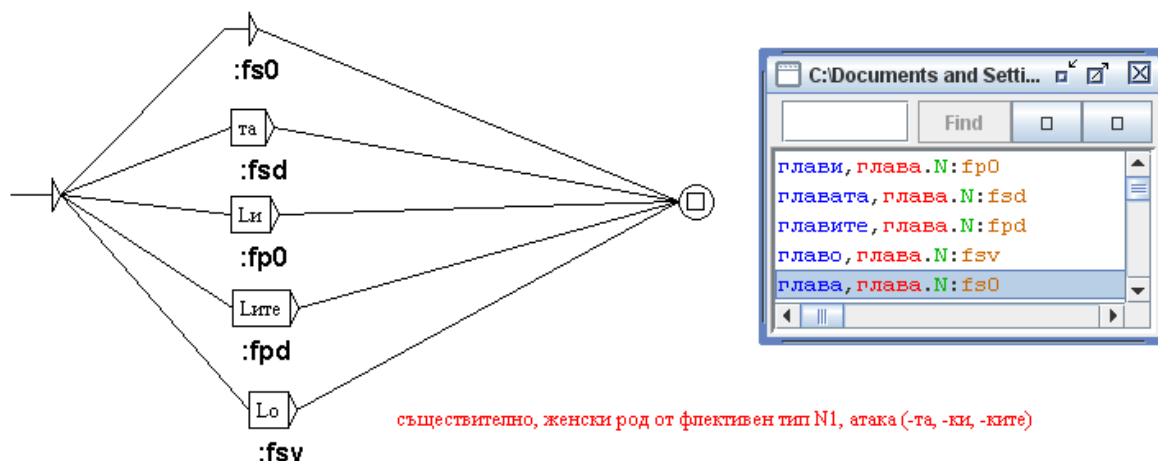
която се състои от: терминални символи M ; нетерминални символи D ; множество от преходи $R = \{A \rightarrow aB, B \rightarrow c\}$ и стартов символ S . Ако разгледаме например граматиката $G \{a, c \in M; A, B \in D; S; R: \{A \rightarrow aB, B \rightarrow c\}\}$ и приложим правилата ѝ върху думата ac , $S \rightarrow aB \rightarrow ac$, ще видим, че от всяко състояние, в което има нетерминален символ, се осъществява преход в състояние с терминален символ до достигане на състоянието в изхода. Езиците на регулярните граматиките могат да се опишат и чрез регулярни изрази.

Формализмът на крайните автомати и преобразуватели се използва при няколко подхода при обработката на фрази. В тях се прилагат правила за преобразуване от една форма в друга. Такива са: френската програма Lexc (Л. Картунен и др., 1992; Л. Картунен, 1993), в която крайните преобразуватели, представляващи морфологичните изменения, са придружени от компилатор на регулярните изрази (К. Бийсли и Л. Картунен, 2003); програмата IDAREX (Е. Брайд и др., 1996), разработена за описанието на немските глаголни несвободни фрази и техните вариации, и процесорът на несвободни фрази за турски (Multi-word processor) (К. Офлазер и др., 2004).

3. Речниковият формат DELA

Разработеният в Лабораторията за автоматична и лингвистична обработка (Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique – LADL) към Френския национален център за научни изследвания (CNRS) формат DELA (Dictionnaires électroniques du LADL) (Б. Кортуа и М. Зилберщайн, 1990; М. Зилберщайн 1993а; 1993б) е насочен към широкообхватен морфологичен анализ на лексикални единици чрез автоматично съпоставяне на думи в текста с пълния списък от възможни граматични анотации. Автоматичното формообразуване на дадена лема се извършва с помощта на флективни граматиките за различните флективни типове, в които се групират лемите. Връзката между лемите в речника и съответните им флективни граматиките се осъществява чрез името на флективната граматика. Всяка флективна граматика се съотнася с точно определен флективен тип, чрез който се образуват формите в парадигмата и се приписва информация за граматичните категории и характеристики.

Разновидностите на DELA формата са различни речници, които могат да бъдат взаимно свързани. DELAS са електронни речници, които съдържат списък от лемни и техните флективни типове. В DELAS на всяка единица се приписват имената на флективни граматика, наричани още флективни кодове. Речниковата единица в DELAS има следния вид: *битка, N4*. С този запис на основната форма *битка* се приписва флективна граматика *N4*. Флективните граматика представляват крайни преобразуватели, които се представят чрез граф² (фигура 7). Всеки път в графа описва една или повече словоформи и представя последователност от преходи между състояния на преобразувателя. За удобство във формализма са въведени следните оператори, които съответстват на преходите между състоянията: *премахни последния символ, добави нов символ, премини един или n символа наляво или надясно*.

Фигура 7. Флективна граматика N4 (вляво), която образува словоформите на думата *битка* в DELAF (вдясно)

Приписването на флективни кодове на лемите в DELAS позволява автоматичното конструиране на DELAF речник. Той представлява списък от всички словоформи, лемата, към която принадлежат, и съответните им граматични характеристики. Автоматичното създаване на парадигмата на дадена лема се състои в образуването на всичките ѝ словоформи и характеризирането им със съответната граматична информация (фигура 7).

² Всеки автомат може да се представи като граф, например представяне на измененията на входна дума (например основна форма) чрез множество от преходи и изходи (до изходна словоформа).

DELA методологията се прилага при описанието на съставни и несъставни лексикални единици чрез DELAS и DELAC речници. Докато в DELAS се представят лемни на прости думи и съответстващите им флективни типове, в DELAC се представят лемни на думи, съставени от повече от една графична дума. Приписването на флективни кодове на всички единици в DELAC позволява автоматичното конструиране на DELACF речник, който съдържа всички словоформи и съответните им граматични характеристики.

Синтактичните особености на простите и съставни думи се представят чрез локални граматички под формата на графи или таблици, като представянето е еквивалентно. М. Грос (1986) предлага модел за лексикално-граматично описание на несвободните фрази, при които те се разделят на класове и се характеризират като последователност от синтактични категории.

DELA формализмът осигурява възможност за представяне на връзка между съставните лексикални единици и морфологичното описание на техните конституенти като отделни графични думи. Същевременно, чрез прилагането на флективни граматички словоформите се образуват автоматично. Друго предимство са възможностите за представяне на флективната композираност на глаголните фразеологизми, отбелязването на опорен конституент – глагол, и граматичния тип, към който принадлежи, описанието на структурни, словоредни и съгласувателни зависимости в рамките на израза.

DELA методологията е в основата на три от най-популярните, свободно достъпни системи за лингвистична обработка на езикови данни – текстове, речници и граматички: Intex (М. Зилберщайн, 1993а; 1999а; 1999б), Unitex (С. Паумиер, 2003), NooJ (М. Зилберщайн, 2007), както и на специално разработената платформа за описание на устойчиви словосъчетания Multiflex (А. Савъри, 2005; 2009). Комбинацията от различните модули в Unitex позволява различни решения за приписване на ортографични, синтактични и семантични варианти на несвободните фрази.

Така например в DELA версията за английски, разработена от А. Савъри (2000), съгласувателните особености се представят чрез унифициращи променливи \$ и правила за изключения. В DELA версията на Кирякополу (2002)

за гръцки се описва генерирането на формите на устойчивите словосъчетания чрез прилагането на ограничителни филтри върху множеството от комбинации между формите на конституентите.

М. Зилберщайн (2005) предлага унифициран формализъм за описание на парадигмите на съставни и несъставни речникови единици в системата NooJ. DELA операторите, приложени към лемите на простите думи, са допълнени с фразеологично ориентирани оператори, като *отиди в края на следващата дума* или *отиди до края на първия конституент*. По този начин всяка форма на дадена съставна единица се описва посредством поредица от преходи, извършвани върху суфиксите на конституентите. Формализмът на NooJ е удобен за описанието на конвенционални основни форми и на нерегулярни несвободни фрази, при чието формообразуване композираността не е съществена. Несвободната фраза се разглежда като поредица от символи, включително интервалите, и не е необходимо отделните прости думи, които я съставят, да се описват поотделно. Флективните варианти могат да бъдат описани чрез съпоставяне на толкова поредици от оператори, колкото са необходими за определена форма. Недостатък на този подход е, че се пренебрегва композираността и формите на фразеологичните конституенти трябва да бъдат представяни многократно. Например описанието на устойчиво словосъчетание, съдържащо конституент *битка*, не може да разчита на парадигматичното описание на конституента *битка* като отделна дума, а трябва да бъде допълнително разписван във всички съставни единици, в които е включен. Това създава трудности при описанието на „флективно богати езици” като славянските.

Формализмът за описание на парадигмата на съставни думи Multiflex (А. Савъри, 2009), имплементиран в Unitex, използва унифициращ механизъм, чрез който се описват съгласувателните зависимости. Различните фразеологични конституенти се означават като променливи с различни стойности в локални граматика (М. Зилберщайн, 1994; М. Грос, 1996). Формализмът позволява коректното представяне на големи парадигми, на словоредни особености и на перифразни изменения.

Чрез приписването на унифициращи променливи \$ на всяка от категориите (например \$v и \$n) микрословоформите могат да приемат всяка стойност от съответната граматична или лексикално-граматична категория – женски, среден или мъжки род; множествено или единствено число; бройна форма. Стойностите на категориите, които характеризират лемата, както и тези, с които се описва конкретната комбинация от микрословоформи, се преписват на изхода като характеристики на целия фразеологизъм. Този формализъм дава възможност за едновременно описание на словоредни, съгласувателни и флективни специфики и затова е особено удобен за флективно богати езици. Операторът за наследяване на стойности позволява прилагането на един и същи граф върху лема с еднакви структурни редове, но с различна флексия. По този начин се постига групиране на еднотипни фразеологични парадигми. Формализмът позволява изразяването на различни комбинации от морфологични стойности, включително некомпозирани и нерегулярни случаи. Изтриването, вмъкването и удвояването, както и други промени в конституентите, се изразяват посредством дефинирания ред на променливите \$1, \$2, които реферират към отделните конституенти на лемата. В асоциираните DELACF речници всички флективни варианти са приписани на лемата.

4. Формализиран морфо-синтактичен речник на български глаголни фразеологизми

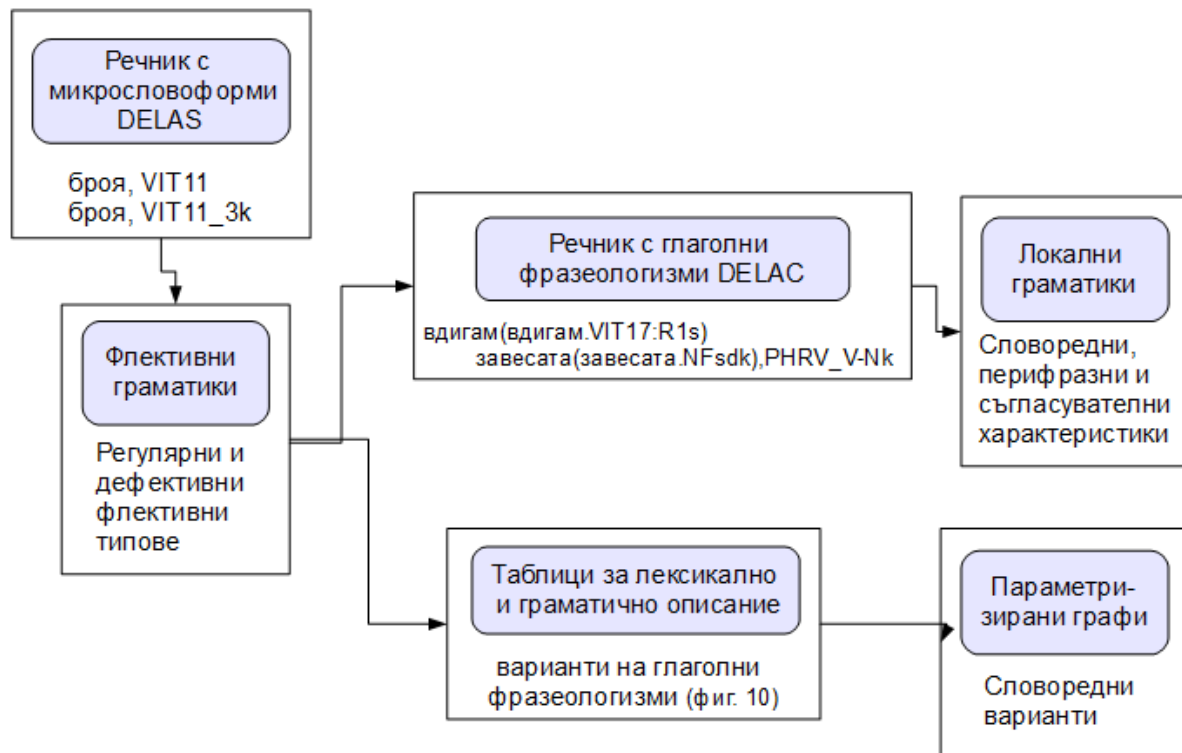
Заради достъпността и възможностите за обхватност при описание на различни езикови нива в общ потребителски интерфейс за изработването на речник и граматика на български глаголни фразеологизми, беше избрана системата Unitex³. Тя позволява комбинация от различни решения и модулни комбинации, подходящи за представяне на морфо-синтактични специфики на устойчиви словосъчетания.

За да се постигне обхватно описание на посочените в гл. III регулярни и нерегулярни характеристики на избраното множество български глаголни

---

³ <http://www-igm.univ-mlv.fr/~unitex/index.php?page=0>

фразеологизми, беше построено унифицирано лексикализирано описание. То обхваща речник на думите (микрословоформите), речник на фразеологичните единици, флективни граматика и локални граматика, представени като таблици или графи. Тяхното комбиниране води до автоматично образуване на възможните форми от парадигмата на всеки фразеологизъм, описан в речника на глаголните фразеологизми.

Фигура 8. Структура на модулите на морфо-синтактичното описание

Всеки конституент в глаголния фразеологизъм се идентифицира морфологично в общ речник на несъставните думи. За да се генерират една или повече граматични форми на дадена фразеологична микрословоформа, е необходимо да знаем: нейната лема и флективния ѝ тип, означен с флективен код (т. 4.1.1.). Групирането във флективни типове се представя чрез флективни граматика (фигури 9 и 10), които съответстват на краен автомат или преобразувател.

Глаголните фразеологизми се описват по два начина - чрез DELAC речник в Multiflex (т. 4.1.2.) и чрез таблици за лексикално и граматично описание (т. 4.1.3.). Речниковото описание чрез таблиците за лексикално и граматично описание и Multiflex формализма предлагат еквивалентни възможности за

представяне на информацията за структурата и словоредата на глаголните фразеологизми. Изборът на едното или другото средство е част от различни етапи от работата по морфо-синтактичното описание на глаголните фразеологизми. Затова словоредните и съгласувателните характеристики на част от глаголните фразеологизми от речника са представени в таблиците за лексикално и граматично описание, а за друга част същата информация е представена и във формализма Multiflex.

Словоредните особености на глаголните фразеологизми се описват чрез правила за линейно предхождане на конституентите. В DELAC описанието те се представят чрез локални граматикати, а в таблиците за лексикално и граматично описание - с параметризирани графи. Локалните граматикати и параметризираните графи съответстват на краен автомат или преобразувател.

Съгласувателните зависимости и перифразните трансформации, свързани с фразеологизирана позиция, вариациите на незадължителните компоненти в рамките на семантичен клас се групират в синтактични правила, които се прилагат допълнително при обработката на текст.

4.1. Съдържание на морфо-синтактичния речник

От описаната в глава III колекция е редуциран списък с глаголни фразеологизми, чиято опора се среща с голяма честота в източниците. Общият брой на глаголните фразеологизми в речника е 1000, броят на флективните типове в граматиката – 50, броят на типовите перифрази – 5. В речника са представени 30 структурни типа.

4.2. Флективно описание на микрословоформите

Форматът на речника изисква представянето според общата Unitex структура, използвана в DELA – лексикална единица, формализирано описание. На всяка изменяема фразеологична микрословоформа се приписва граматична анотация. Граматичната анотация представлява лема и абстрактно описание, което съдържа флективен код. Флективният код реферира към граматиката, която описва съответните парадигматичните редове. Граматиките, описващи регулярните флективни типове, следват описанието, представено в типовите

морфологични таблици на Б. Кръстев (1990). С условно възприетия индекс „k”⁴ се означава фразеологизираността на дадена микрословоформа в рамките на фразеологизма. С разделител двоеточие „:” се изреждат граматичните характеристики на изменяемите граматично многозначни фразеологични конституенти. Описанието им включва принадлежност към граматична категория, граматичен тип, флективен тип и словоредни характеристики. Използваните означения за граматичните категории на лексемите и техните стойности са представени в Приложение 1. Таблица 5 описва разпределението на флективните типове в речника на словоформите DELAS. Представените регулярни флективни типове описват единиците, включени в речника, и не отразяват изчерпателно флективните типове в българския език. Групирането на местоименията в локални граматички е съобразено със структурните типове в речника (например фигура 16) и затова делението на регулярни и нерегулярни типове при тях е нерелевантно.

	Глаголи	Съществителни	Прилагателни	Местоимения
Общ брой флективни типове	28	21	8	15
Регулярни флективни типове	28	9	4	-
Фразеологизирани флективни типове	14	12	4	-

Таблица 5. Разпределение на флективните типове в речника на словоформите DELAS.

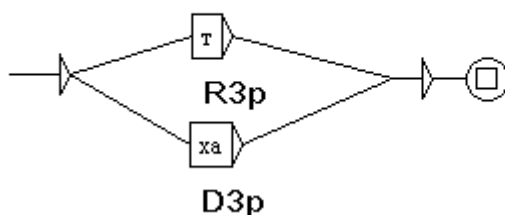
Незадължителни фразеологични елементи са думи от контекста или модификатори, които се вмъкват в минималната фразеологична конструкция. Задължителните позиции, отваряни от конструкциите, които не са запълнени с конкретна лексикална единица или множество от лексикални единици, се вписват с *някой* (N_1), *някого* (N_2), *нещо* (N_3).

⁴ Някои от означенията в дисертацията се опростяват при имплементацията на описанието в Unitex. За еквивалентите на означенията виж Приложение 2 на електронен носител.

Фразеологичните микрословоформи, чиято парадигма се различава от тази на регулярните думи, са включени с допълнителна дефективна флективна граматика в общия речник на несъставни единици DELAS. Флективният тип на неизменяемите микрословоформи съдържа само един член на парадигмата, който съвпада с основната форма. Ако парадигмата на регулярен глагол и фразеологичен глагол (опора във фразеологизъм) съвпадат, флективният код, използван в речниковото описание в DELAC или в таблиците, е общ и реферира към една и съща флективна граматика. Така е например при глагола в *излизам от кожата си* 'ядосвам се', на който в DELAC е приписан флективният тип VIT15 с пълна реализация на всички словоформи – *излизам(излизам.VIT15:R1s) от кожата(кожата.NFsd_k) си, V_C-PREP_N_k.si*. В примера, посочен в таблицата на фигура 11, опорната микрословоформа *броят* реферира към съответната редуцирана парадигма в речника VIT11_3p_k, в която глаголът се реализира само в 3 л. мн. ч. за личните форми (фигура 9).

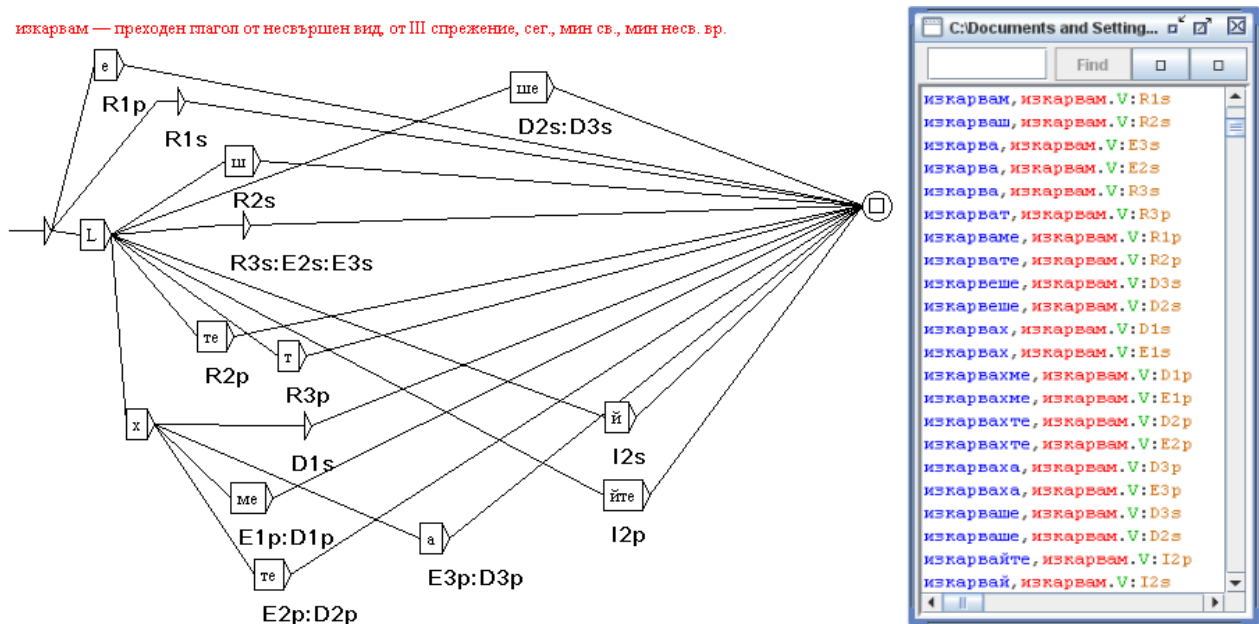
глагол, II спр., дефективен фл. т. в 3 л. мн. ч.; VIT113 - броя — сег., мин несв. вр.

Фигура 9. Флективна граматика, представяща дефективен флективен тип VIT11_3p_k

На фигура 10 е показана флективна граматика на транзитивни глаголи от несвършен вид, III спрежение, с окончание *-ам*. Автоматът на граматичния речник обхожда лемата и след това продължава по окончанията. Всяка дъга в графа означава различни операции, извършвани върху окончанието на основната форма: *изтриване, добавяне, вмъкване* на символи, за да се получи на изхода конкретна словоформа и съответстващото ѝ граматично описание. Например при прилагане на флективната граматика върху глагола *бързам*, с операцията *L* – *изтрий един символ от дясно наляво*, на изхода се получава формата *бърза* и ѝ се приписват граматичните характеристики *R3:E23s* – сегашно време, 3 лице;

минало свършено време, 2-ро или 3-то лице, единствено число (посочени под състоянията).

Фигура 10. Флективна граматика, представяща образуването на формите на микрословоформи с флективен тип VIT17a

4.3. Структурно и компонентно описание

Словоредните особености на фразеологизма се представят чрез правила за линейно предхождане на конституентите. Както вече беше посочено, правилата се представят по два различни, но относително еквивалентни начина – чрез DELAC речник и чрез таблично представяне. И двата подхода преработват формално зададената информация в графи. В Multiflex структурните особености, словоредните вариации и типовете трансформации се описват чрез локални граматика, а съгласувателните специфики се представят чрез задаване на стойности на променливите в локалните граматика. Формализмът дава широки възможности за описание на съгласувателните особености, но е труден от потребителска гледна точка при представяне на фрази с много словоредни варианти, в рамките на които има съгласуване. От друга страна таблиците за лексикално и граматично описание са разбираеми, но създаването им изисква повече време и усилия. В тях се представят всички възможни конституенти на

даден фразеологизъм - перифразните замени, потенциалните модификатори и незадължителни елементи – частици, местоимения и др. Всяко словоредно и съгласувателно изменение се описва в нов ред, а глаголите от всеки флективен тип се представят в нова таблица. Словоредните и компонентни варианти се описват чрез параметризирани графи (т. 4.3.2.).

4.3.1. DELAC описание

Формализираното компонентно описание в DELAC включва абстрактната основна форма на всяка микрословоформа заедно със съответстващия ѝ флективен тип, както и код, описващ принадлежността на израза към даден структурен тип. Глаголните фразеологизми са представени според принципа за минималност и неутралност на абстрактната лема, посочен в гл. III. На всеки глаголен фразеологизъм се приписва код, който реферира към локална граматика. Фразеологичните локални граматики едновременно описват различни словоредни подредби и съгласувателни характеристики (т. 4.5, 4.6, 4.7). В автоматата към фразеологичните микрословоформи реферират номерирани променливи, означени със знака \$, например \$1, \$2, \$3 и т. н. Номерират се и интервалите, включени в структурата на фразеологизма.

4.1.2.2. Таблици за лексикално и граматично описание

Формализмът на речниковото представяне с таблиците за лексикално и граматично описание (М. Грос, 1975) е предназначен за глаголните лексикални единици. На всеки глагол се приписва уникално множество от синтактични особености. Глаголните фразеологизми се представят като предикативни единици, за които е характерно уникално множество от морфо-синтактични свойства. Таблиците автоматично се конструират в локални граматики, от тази гледна точка всяка таблица представлява локална граматика

Редовете в таблицата съдържат глаголите, а колоните – задължителни и незадължителни разширения на глагола и допустими морфо-синтактични перифрази (аналитични форми, отрицателни форми, въпросителни форми, притежателни перифрази и др.). Липсата или наличието на конкретна реализация при пресичането на ред и колона се отбелязват с + / -.

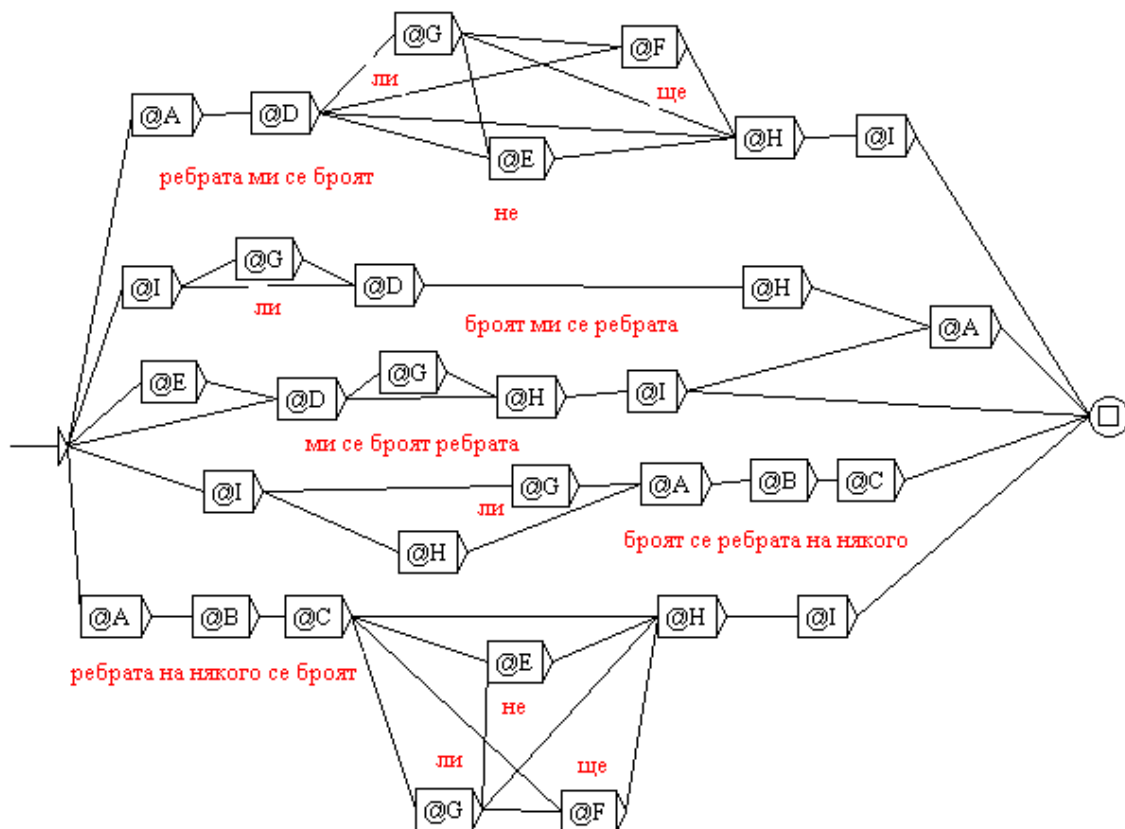
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Npk	на	Nhum	PRONPOSS	NEG	INTERROG	FUT	REFPRON	VPT11_3tk	Ap
ребрата	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
кокалите	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
костите	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
минутите	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
дните	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
часовете	+	+	+	не	ли	ще	се	броят	-
ребра	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+
кокали	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+
кости	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+
минути	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+
дни	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+
часове	-	-	-	не	ли	ще	се	броят	+

Фигура 11. Таблично описание на фразеологизми от тип *Nk~POSS~PRONREF-V3pk*

Фигура 11 представя таблицата, с която се описват фразеологизми от типа *N~POSS~PRONREF-V3pk*, в които конституентите са: съществително, фразеологизирана притежателна позиция, фразеологично граматикализирана кратка форма на рефлексивното местоимение и глагол с фразеологично ограничена в 3 л. мн. ч. парадигма. Фразеологизираната притежателна позиция може да бъде запълнена с притежателно прилагателно (*Ивановите ребра се броят*), притежателно местоимение в пълна или кратка форма (*ребрата му се броят* → *неговите ребра се броят*), предложна група, изразяваща притежание – на някого (*ребрата на Иван се броят*). Тъй като глаголят е фиксиран в трето лице, множествено число, ограниченията върху парадигмата са посочени в името на колоната – *VPT113pk*, която реферира към съответния глаголен флективен тип. Останалите колони представят възможните конституенти и техните допустими варианти. Линейната последователност се изразява чрез параметризиран граф (фигура 12), съответстващ на елементите от таблицата.

Всеки параметризиран граф описва синтактичните конституенти – променливи, чиито стойности се приписват в процеса на формообразуване. Всеки път в графа се идентифицира с параметър, чиято стойност е описанието, записано в първия ред на колоните на съответната таблица. Всяко състояние в графа реферира към колона от таблицата чрез означението за поредността на всяка колона и знака “@”. Множеството от параметризирани графи, свързани с

дадена таблица, образуват метаграматики, чрез които в процеса на текстообработка се прилагат всички налични описания.

Фигура 12. Всяко състояние в параметризиания граф реферира към колона от таблицата

4.4. Представяне на трансформационни еквиваленти

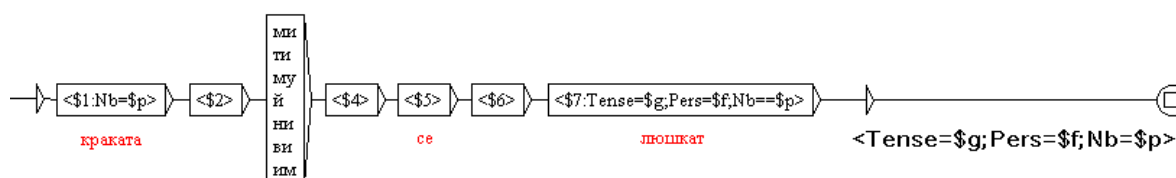
Всяка типова трансформация може да се представи чрез отделна граматика в краен автомат. Това позволява еднократното описание на различни словоредни размествания, както и на перифразни изменения като отрицателни конструкции, сравнителни конструкции, диатези, притежателни и обектни перифрази, които приемаме за еквиваленти на фразата в основна форма. Перифразните еквиваленти се приписват при структурните типове, при които се реализират. Те представляват синтактични правила и се представят чрез граматика, в които са вградени други граматика в Multiflex формализма. Прилагат се след аотирането на текста с DELAF речниците.

4.5. Съгласувателни характеристики

Съгласувателните зависимости се представят в Multiflex формализма чрез дефиниране на променливи $\$=...\$$ – *характеризира се с ... признаци*, и $\$==...\$$ – *приема стойностите на признаците на ...*, и чрез оператора $\$*...\$$, с който се задава ляв контекст, и $\$[...\$]$, с който се задава десен контекст.

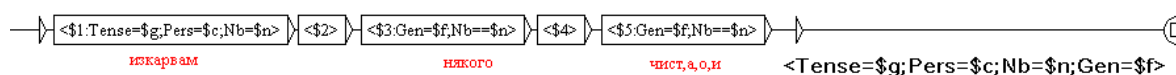
Разглеждат се два типа съгласувателни зависимости – еноцентрични и екзоцентрични.

При еноцентричното съгласуване опората управлява съгласувателните зависимости и определя допустимите синтактични отношения на целия фразеологичен израз. Определят се два типа еноцентрични морфологични зависимости – контактни и дистантни. Означението $\$=$ показва, че променливата е представена във всички редове на парадигмата на съответния граматичен клас. В посочения пример променливата $Nb=p$ показва съгласуването по число (множествено) на конституентите *люшкат* и *краката* във фразеологизма *краката ми се люшкат* 'залитам'. Променливата, приписана на местоимението, определя стойностите за лице и число в изходното морфологично описание $\langle Tense=\$g; Pers=\$f; Nb=\$p \rangle$. Фразеологизмът приема стойностите за време на глагола.

Фигура 13. Формализирано представяне на еноцентрично съгласуване

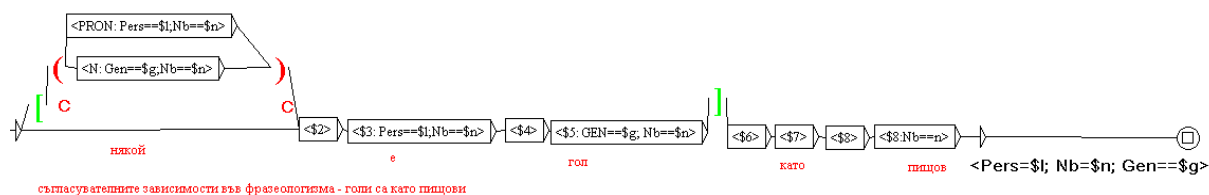
Екзоцентричното съгласуване се наблюдава при фразеологизми с малки изречения, които съдържат причастни или адвербиални микрословоформи в структурата си. Това определя описанието на съгласувателната им зависимост от думата, запълваща фразеологизираната субектна или обектна позиция, например *изкарвам някого чист/а/о*.

Фигура 14. Формализирано представяне на екзоцентрично съгласуване

В посочения на фигура 14 пример променливите $Gen==\$f$ и $Nb==\$n$ показват задължителното съгласуване по род и число между прилагателното и думата във фразеологизираната позиция. В граматичното описание на фразеологизма се наследяват стойностите за лице, число и време на глагола и рода на прилагателното.

Едновременното екзо- и ендоцентрично съгласуване характеризира глаголни фразеологизми с малки изречения, чиито микрословоформи се съгласуват едновременно помежду си и с фразеологизираната позиция на подлога или допълнението. Например в *гол/а/о/и като пищов съм* 'твърде беден съм' и *жив/а/о да го оплачеш* 'някой е много жалък' прилагателното се съгласува с думата в подложната позиция и определя стойността на съществителното – *Той е гол като пищов; Те са голи като пищови*. В Multiflex формализма тези свойства се представят чрез променливите за операторите за ляв $\$*...\$$ и десен контекст $\$[...\$]$, отбелязани на 15 със зелени и червени скоби.

Фигура 15. Формализиране на частично независимото съгласуване

Както е в примера на фигура 15, при наличие на лично местоимение или съществително преди фразеологичния израз, контекстът обхваща прилагателното и спомагателния глагол и се задават еднакви стойности на съвпадащите категории на трите конституента. Граматичните стойности, които се приписват на целия израз, са комбинация от стойностите на прилагателното и спомагателния глагол, независимо от наличието или липсата на контекст.

4.7. Перифразни трансформации

Едно от основните предимства на описанието чрез локалните граматика е възможността за относително свободно представяне на различни конструкции и

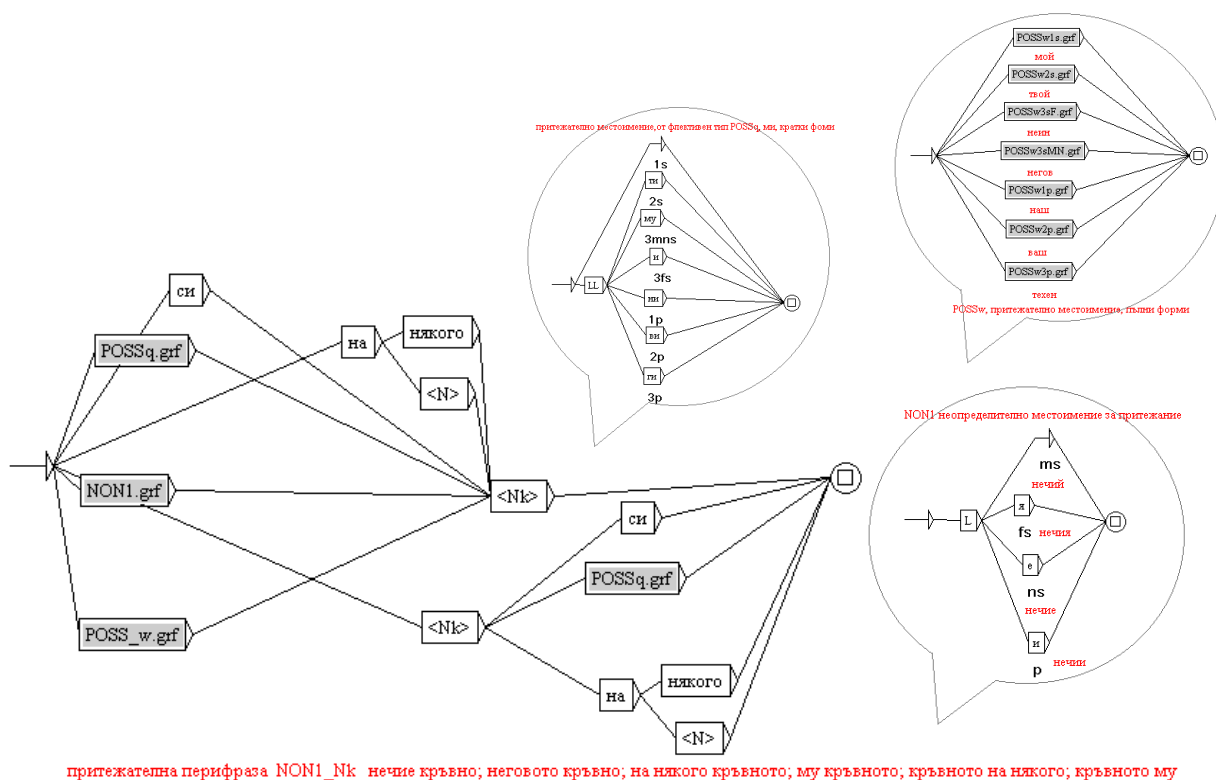
вграждането на граматика една в друга. Това позволява гъвкаво и икономично представяне. Параметризираните графи, съответстващи на различните таблици за лексикално и граматично описание, могат да бъдат групирани в метаграматика с оглед на тяхното прилагане при изследването на отделни структурни типове и класове в корпус или да бъдат обединени в една метаграматика, чрез която в процеса на текстообработка се прилагат всички налични описания.

Специфични перифрази, които се реализират при определени структурни класове и типове, са:

а) Притежателни перифрази, които модифицират фразеологизирана позиция на прякото и непрякото допълнение на глаголната микрословоформа. Изразяват се чрез редуване на кратката форма на притежателното или възвратното притежателно местоимение с предложна фраза. Притежателни перифрази са и редуванията на пълната форма на притежателното местоимение или неопределителното местоимение за притежание с притежателна фраза. Приписват се при наличие на фразеологизирана притежателна позиция, запълнена от кратка форма на притежателното местоимение; от кратка форма на възвратното притежателно местоимение (si_N_k); от неопределително местоимение за притежание ($NON_{1\_N_k}$) или от предложна фраза. Локалната граматика се вгражда в описанието на съответния структурен тип на глаголните фразеологизми. Притежателни перифрази допускат например структурните типове $V-(NON_{1\_N_k})$; $V-PREP-(NON_{1\_N_k})$ или $(NON_{1\_N_k})-V3_t$.

- Притежателната перифраза от тип 1, в която неопределително местоимение за притежание ($NON_{1\_N_k}$) се преобразува в притежателно местоимение или предложна фраза. Например *вдигам нечие кръвно* 'ядосвам някого' → *вдигам неговото кръвно* → *вдигам на някого кръвното* → *вдигам му кръвното* → *вдигам кръвното на някого* → *вдигам кръвното му*.

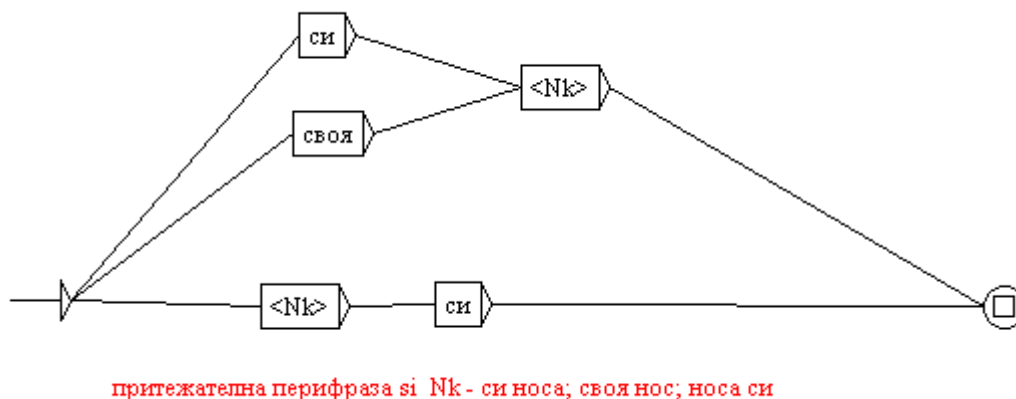

Фигура 16. Формализиране на притежателните перифрази на именна група (NON_1_Nk)

На фигура 16 са представени словоредните и конституентни варианти, свързани с перифразата. В локалната граматика (NON_1_Nk) са вградени локални граматика, които описват формите на неопределителното местоимение (NON1), кратките (POSSq) и пълните (POSS_w) форми на притежателното местоимение. Съответно в локалната граматика POSS_w са вложени локални граматика, които описват различните форми за лице на притежателното местоимение и съответните форми за род и число.

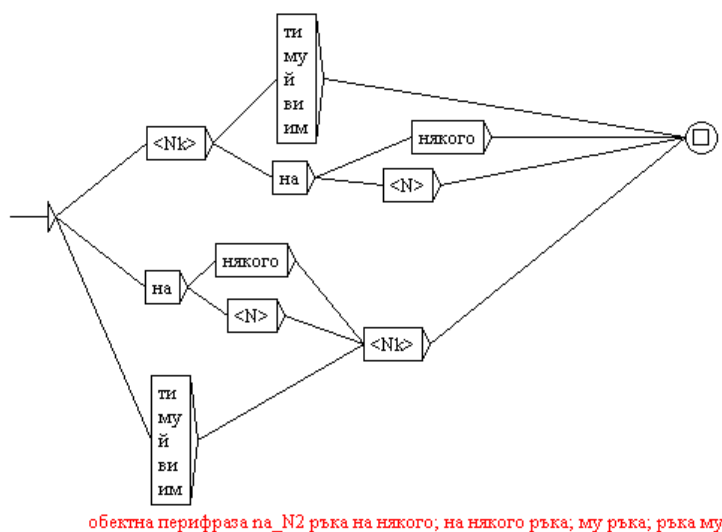
- Възвратна притежателна перифраза от тип 2 (si_Nk), в която се редуват пълната и кратката форма на възвратното притежателно местоимение е илюстрирана на фигура 17. Например *пъхам си носа* 'нахаствам' → *пъхам носа си* → *пъхам своя нос*.

Фигура 17. Формализиране на притежателните перифрази на именна група (si_Nk)

- Ограниченията при реализацията на конкретни комбинации като ограничението на едновременна реализация на едни и същи стойности на категорията лице при словоредна комбинация: глагол + кратка форма на притежателното местоимение **броя ми хапките* се представя експлицитно в локалната граматика.

б) **Обектна перифраза**, която модифицира фразеологизирана позиция на непрякото допълнение на глаголната микрословоформа. Изразява се чрез словоредни размествания, свързани с взаимната замяна на кратката форма на личното местоимение в дателен падеж с предложна фраза от типа *на+одушевено съществително*.

Фигура 18. Формализиране на обектните перифрази на именна група

Приписва се на структурните типове V-N_k-(na_N₂) или V-PREP-N_k-(na_N₂). Например *подавам ръка на някого* 'помагам' → *подавам на някого ръка* → *подавам му ръка* → *ръка подавам на някого* → *ръка му подавам*.

в) **Сравнителни перифрази**, които се изразяват чрез словоредни размествания, свързани с взаимната замяна на конструкции с предлога *като*, например *удрям с мокър парцал* 'изненадвам неприятно' → *като ударен с мокър парцал*.

в) **Условни перифрази**, които се изразяват чрез словоредни размествания, свързани с взаимната замяна на конструкции от типа *животът ми е мил* 'боя се' → *мил ми е животът* → *ако ми е мил животът; живот и здраве да е* 'пожелателна фраза' → *ако е живот и здраве* → *нека е живот и здраве*.

г) **Отрицателни перифрази**, например *без да ми мигне окото* 'без скрупули' → *няма да ми мигне окото* → *окото ми не мигна*.

5. Разпределение на структурните типове

Броят, линейният ред и частта на речта на микрословоформите определят структурните класове; словоредните специфики и категориалните характеристики на микрословоформите определят структурните типове; флективните особености на неопорните микрословоформи определят структурните подтипове; флективният тип на опорния глагол определя фразеологични флективни типове.

Въз основа на концепцията за словоредни типове (Коева, 2006а) се разделят типови структури, които се реализират в различните подтипове: а) фиксиран словоред; б) граматично фиксиран словоред, представен чрез т. нар. перифразни еквиваленти; в) относително фиксиран словоред. Това деление се отразява и при флективното описание с условно приетите знаци: задължително празен интервал _; интервал, позволяващ вмъкване на клитики –; интервал, позволяващ вмъкване на конкретни класове или синтактични групи – наречия, прилагателни, адвербиални причастия и др. ~.

5.1. Структурен клас V+N_k: фразеологизми с имплицитен подлог

Структурният клас обхваща глаголни фразеологизми, съставени от комбинацията на глагол и съществително.

5.1.1. Структурен тип V-N_k

Структурният тип включва транзитивни лични глаголи, в които позицията на прякото допълнение е фразеологично лексикализирана. Особеностите се определят от флективния тип на опората и от характеристиките на неопорния конституент. Когато неопорните микрословоформи са фразеологизирани в една форма, те не се представят в отделни флективни граматика. Лексикализираната фразеологична микрословоформа се въвежда като отделна единица в речника на словоформите. В този тип фразеологизми глаголната опора се реализира с пълната си парадигма, представена чрез съответния флективен тип. Флективният тип обединява всички думи, които имат еднакво формообразуване, разбирано като флективните (и акцентни) редувания и съответните граматични характеристики на членовете на парадигмата. Глаголните фразеологизми от този тип подлежат на регулярните изменения на глаголите по лице, число и време.

Този структурен тип се характеризира с граматично фиксиран словоред, който допуска вмъкване на въпросителни клитики. Както беше посочено в глава III, граматично фиксираният словоред се означава с „-“ в името на граматиката, която го описва – V-N_k.

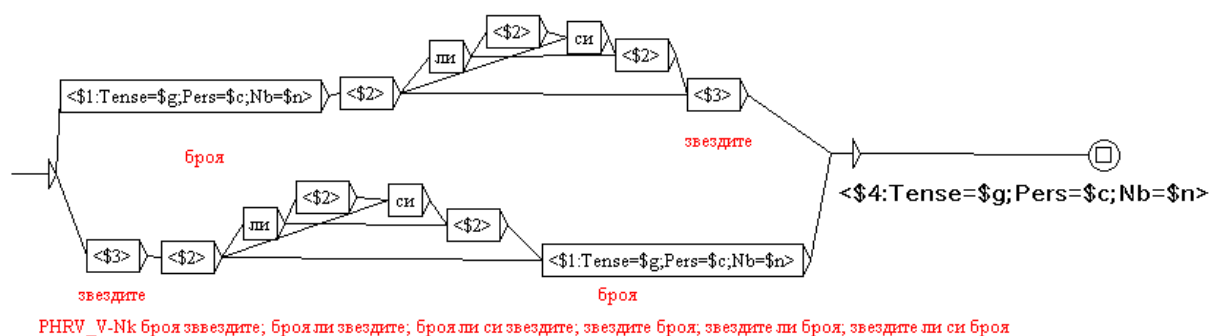
Групата се подразделя на структурни подтипове и съответно на флективни типове: V-N0_k (*хвърлям котва* 'установявам се'); V-Nd_k (*броя звездите* 'мечтая'). Структурните подтипове се определят от характеристиките на неглаголния конституент, а флективните типове от флективния тип на глагола. Към този структурен тип причисляваме и транзитивни лични глаголи, в които комбинацията с наречие е фразеологизирана.

В таблицата по-долу са представени разновидностите на структурния тип, който наброява сто двадесет и една основни форми в речника.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-NF _k	V-NFs0 _k	VIT17-NFs0 _k VIT8-NFs0 _k VIT18-NFs0 _k	27	вдигам глава бера душа хвърлям котва
	V-NFsd _k	VIT6-NFsd _k VIT17-NFsd _k	9	бия камбаната вдигам махалата
V-NM _k	V-NMs0 _k V-NMsl _k	VPT9-NMs0 _k VIT17-NMs0 _k VPT13-NMsl _k	73 14	вдигам глас давам вид държа кокала
	V-NMpd _k	VIT2-Npd _k	4	вдигам гълъбите
V-NN _k	V-NNs0 _k	VIT17-NNs0 _k	6	нямат сърце
V-N0/d _k	V-NMs0/d _k	VIT6-NM_3 _k	4	бия барабана
V-ADV _k		VIT17-ADV _k VIT10-ADV _k	17	гледам отвисоко изваждам наяве

Таблица 6. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-Nk

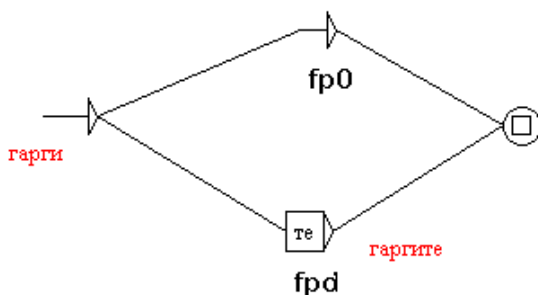
Словоредните изменения се описват с локална граматика, представяща граматично фиксиран словоред с два конституента – изменяем глагол и фразеологизирана микрословосорма. Представят се чрез локална граматика PHRV_V-N_k, илюстрирана на фигура 19.

Фигура 19. Локална граматика, представяща структурния тип V-Nk

В рамките на структурния тип се разглеждат и фразеологизми, при които неопорният конституент в позицията на фразеологизирано пряко допълнение е изменяем по един или повече граматични признаци. Изменяемите неопорни

микрословоформи се представят в отделни флективни граматика, наречени дефективни (фигура 20), тъй като не обхващат всички възможни форми на нефразеологичната лексема. Например в броя *гаргите* 'разсейвам се', *VIT11-NFp0d_k* описанието на неопорния конституент *гаргите* отпраща към дефективна граматика *NF1p_k*, в която съществителното *гарги* има само две форми, основна форма *гарги* и членувана форма *гаргите*.

фразеологизирано съществително, женски род от флективен тип *NF2p_k*, *гарги*, *гаргите*

Фигура 20. Локална граматика, представяща дефективен флективен тип

В бия *барабана* 'вдигам шум' *VIT6-NM_3_k* описанието на неопорния конституент отпраща към дефективна граматика *NM_3_k*, в която съществителното *барабана* има основна форма *барабан* и членувана форма *барабана*.

5.1.2. Структурен тип V-A_k-N_k

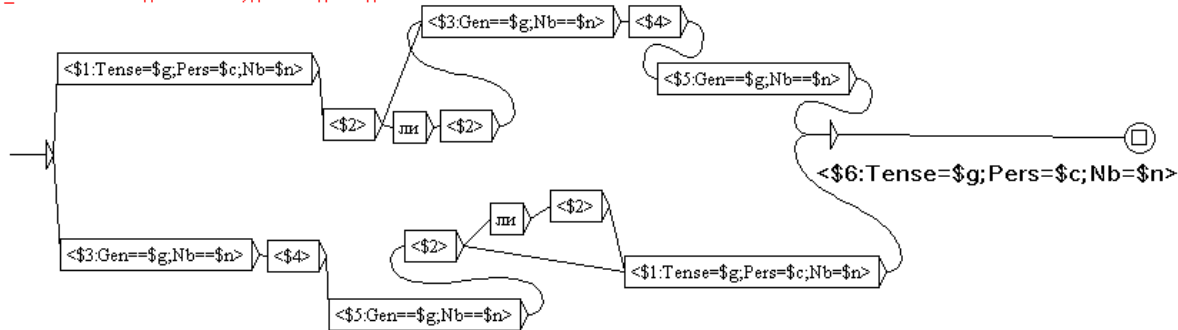
Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и представлява комбинация от изменяем глагол, фразеологизирано прилагателно и фразеологизирано съществително, например *имам голяма уста* 'говоря твърде много'. В речника тази група се състои от двадесет и шест основни форми и не изчерпва всички възможни случаи. На фигура 21 са представени словоредните и конституентни варианти.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-A _k -N _k	V-A _k -NFs0 _k	VIT7- A _k -NFs0 _k	5	<i>имам дебела кожа</i>

	V-A _k -NMs0 _k	VIT17-A _k -NMs0 _k	4	давам заден ход
	V-A _k -NMp0 _k	VIT7-A _k -NMp0 _k		имам гумени пръсти
	V-A _k -NNs0 _k	VIT17-A _k -NNs0 _k	5	имам лошо име
V-A _k -Ns0/l _k	V-A _k -NMs0/l _k	VIT17-A _k 4mlk	4	вдигам бял/белия байряк
	V-NUM _k -NFp0 _k	VIT10-NUM _k -NFp0 _k	8	правя първи стъпки

Таблица 7. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-A_k-N_k

VC_V-A_k-N_k - *имам дебела кожа; давам заден ход*

Фигура 21. Локална граматика, представяща структурния подтип V-A_k-N_k

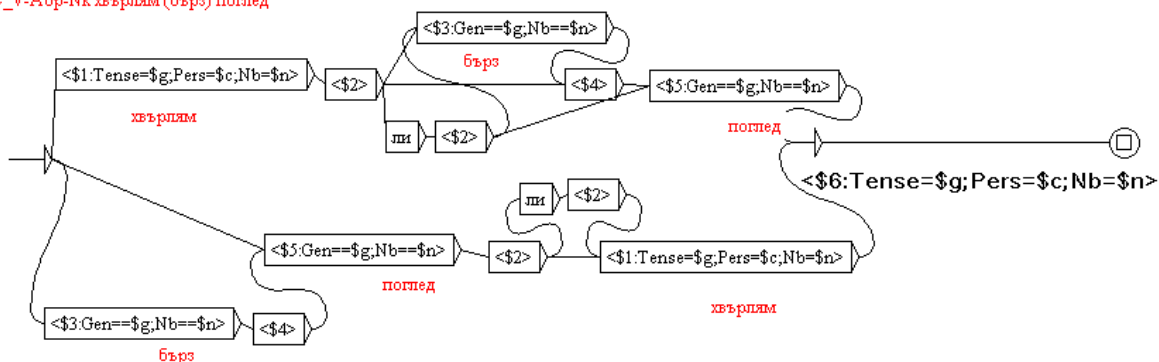
В рамките на структурния тип се разглеждат фразеологизми, при които неопорният конституент в позицията на фразеологизирано пряко допълнение е изменяем по един или повече граматични признаци и комбинации от изменяем глагол и фразеологизирани числително и съществително V-Num_k-N_k. Техните словоредни варианти също се представят с локалната граматика V-A_k-N_k (фигура 21).

5.1.3. Структурен подтип V-(A_k)-N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и се състои от комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, между които може да се появи прилагателно, например *хвърлям (бърз) поглед* 'преглеждам', *бълвам (зелени) гущери* 'злословя'. На този тип конструкции се приписва граматика, която описва ексцентрично съгласуване между

прилагателното и съществителното (фигура 22). Разновидностите на структурния подтип се определят от флективните особености на микрословоформите, например *вдигам (голяма) пара 'гневя се излишно'* V-(A)-N_{0k} и *бълвам (зелени) гущери* – V-(A_{p0})-NM_{p0k}. В речника тази група се състои от четири основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

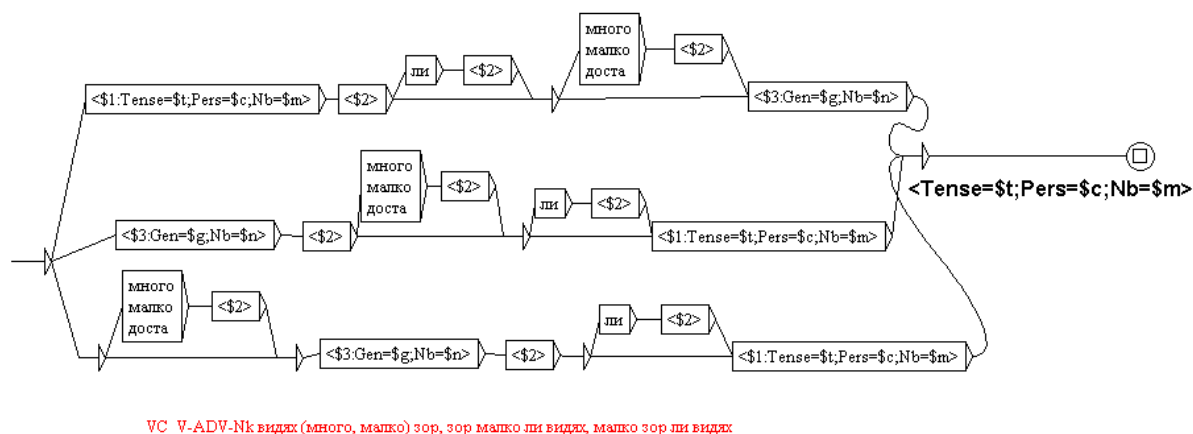
VC_V-A_{op}-N_k хвърлям (бърз) поглед

Фигура 22. Локална граматика, представяща структурния подтип V-(A_k)-N_k

5.1.4. Структурен тип V-(ADV_m)-N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и представлява комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, между които може да се появи наречие, например *виждам (много, малко, доста) зор 'затруднявам се'*. На фигура 23 са представени словоредните и конституентни варианти. Тъй като наречието варира в семантични класове, за всеки фразеологизъм от този тип се описва отделна граматика. В речника тази група се състои от четири основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

VC_V-ADV-N_k виждах (много, малко) зор, зор малко ли виждах, малко зор ли виждах

Фигура 23. Локална граматика, представяща структурния подтип V-(ADV_m)-N_k

5.1.5. Структурен тип V-Nk-(na_N2).

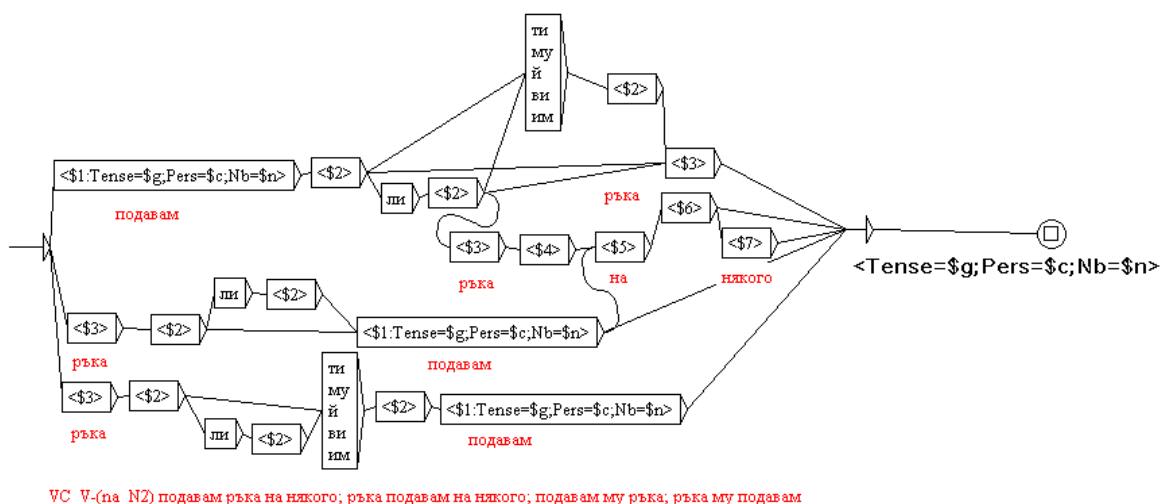
Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и с фразеологизирана позиция на непрякото допълнение. Глаголните фразеологизми от тази група, например *подавам ръка на някого* 'помагам' се характеризират с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза (фигура 24).

В таблицата по-долу са представени разновидностите на структурния тип, който наброява шейсет и шест основни форми в речника.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-NFk-(na_N2)	V-NFs0 _k -(na_N2)	VIT17-NFs0 _k -(na_N2) VPT7-NFs0 _k -(na_N2)	12	<i>подавам ръка на някого</i> <i>дам възможност на някого</i>
	V-Np0 _k -(na_N2)	V4IT-NFp0 _k -(na_N2)	20	<i>заложа примки на някого</i>
V-NMk-(na_N2)	V-NMs0 _k -(na_N2)	VIT18-NMs0 _k -(na_N2)	23	<i>хвърлям кокал на някого</i>
	V-NMsl _k -(na_N2)	VIT18-NMsl _k -(na_N2)	7	<i>удрям клинеца на нещо</i>
V-NNk-(na_N2)	V-NNs0 _k -(na_N2)	VPT2-NNs0 _k -(na_N2)	4	<i>метна око на някого</i>
	V-NNsd _k -(na_N2)	VPT2-NNsd _k -(na_N2)	6	<i>светявам маслото на някого</i>

Таблица 8. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-Nk-(na_N2)

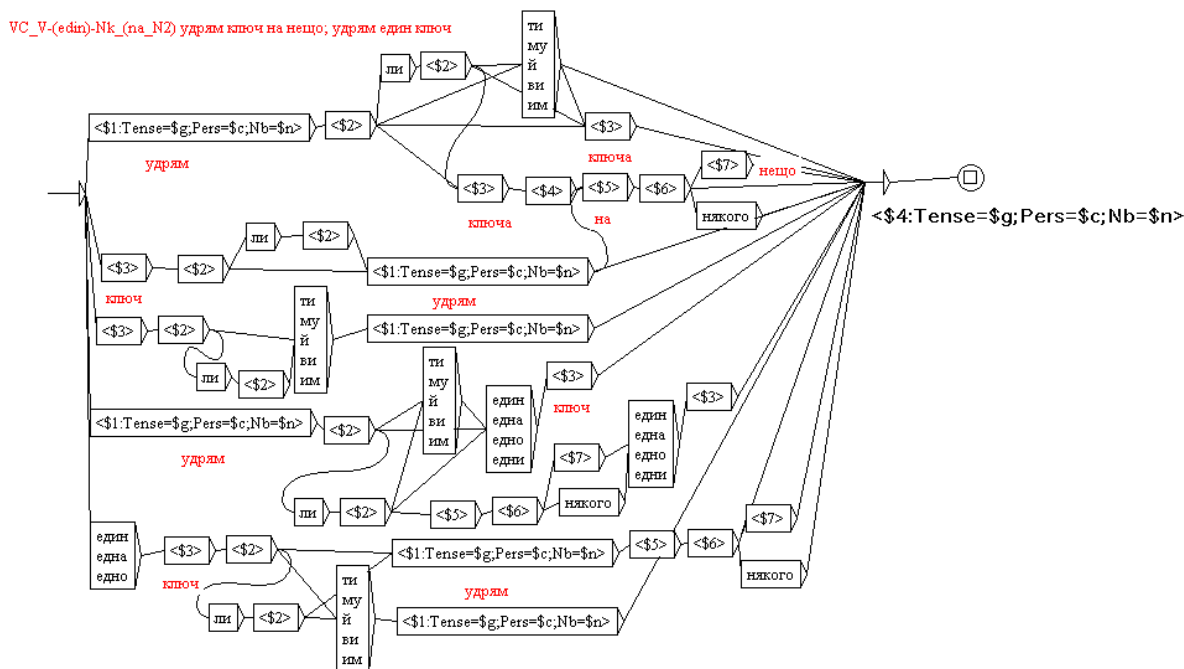
Локалната граматика, описваща обектната перифраза на съществителното, се вгражда в описанието на фразеологизма, както е илюстрирано на фигура 23.

Фигура 24. Локална граматика, описваща словоред и перифразите на структурния тип V-(na_N2)

5.1.6. Структурен тип V-(edin)-N_k-(na_N2)

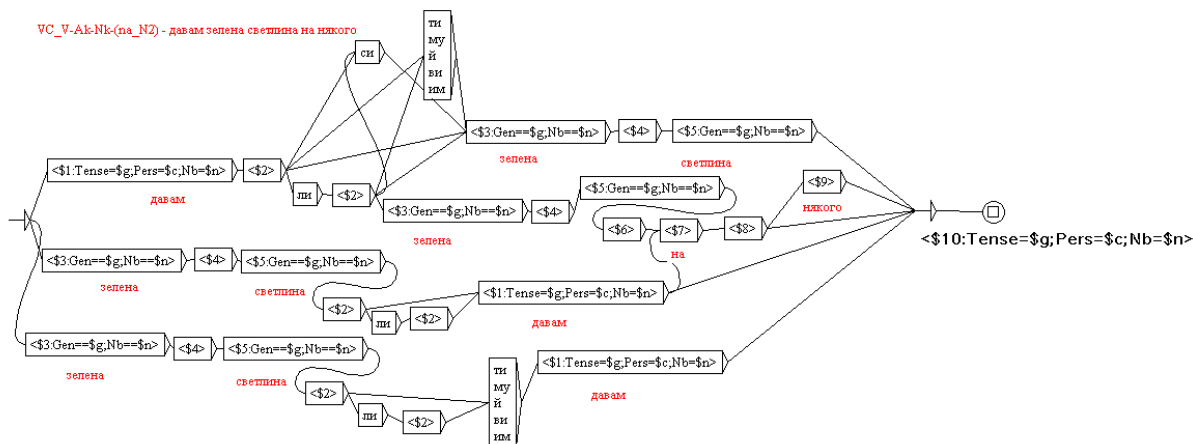
Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и представлява комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, като *удрям ключа* 'заклучвам', при които именният конституент може да бъде перифразиран с *един*, например *удрям един ключ*. На именния конституент, който има повече от една форма в парадигмата на фразеологизма, се приписва дефективен флективен тип. Глаголните фразеологизми от този тип се характеризират с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза. В речника тази група се състои от шест основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

Фигура 25. Локална граматика, описваща словоред и перифразите на структурния тип V-(edin)-N_k-(na_N₂)

5.1.7. Структурен тип V-A-Nk_(na_N2)

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+N_k и представлява комбинация от изменяем глагол, фразеологизирано прилагателно и фразеологизирано съществително, например *давам зелена светлина* 'разрешавам', и се характеризира с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза. В речника тази група се състои от шест основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

Фигура 26. Локална граматика, описваща словоред и перифразите на структурния тип V-A-N_k-(na_N₂)

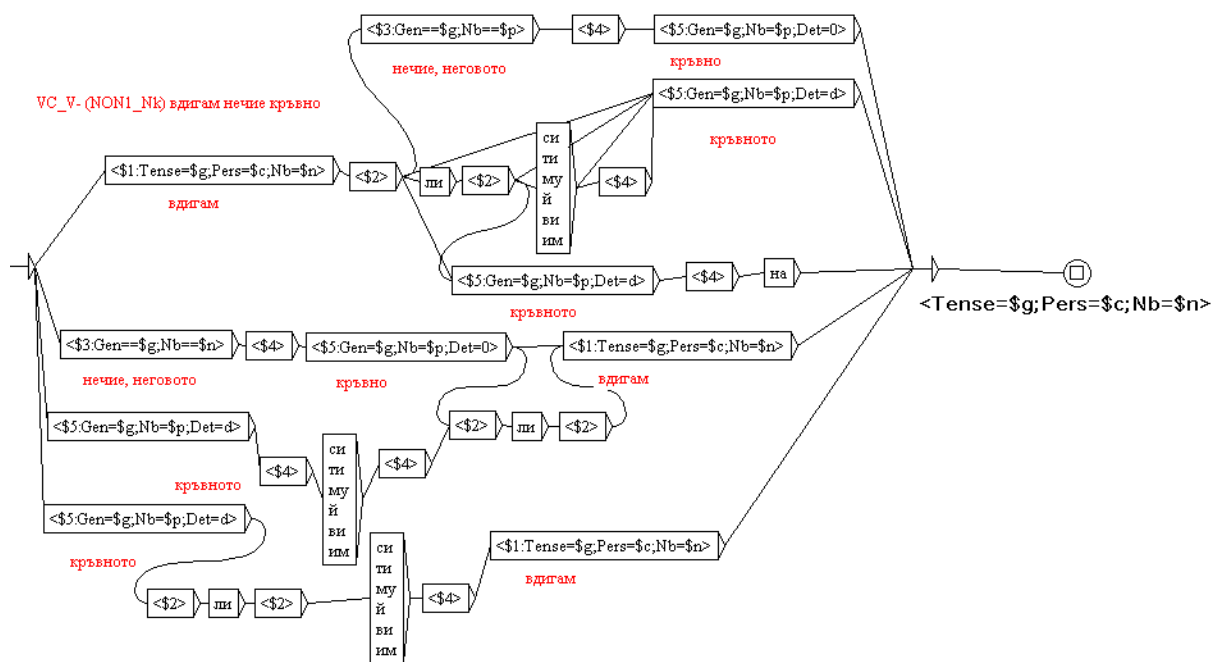
5.1.8. Структурен тип V-(NON₁-N_k)

Структурният тип е разновидност на структурния клас $V+N_k$ и се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и притежателна позиция. Глаголните фразеологизми от тази група, например *изтърся нечий джоб* 'вземам парите' се характеризират с граматично фиксиран словоред и притежателна перифраза от тип 1, която се приписва на съществителното (фигура 16). В таблицата по-долу са представени разновидностите на структурния тип, който наброява четиридесет и шест основни форми в речника.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-(NON ₁ N _k)	V-(NON ₁ NF _{s_k})	VPT10-(NON ₁ NF _{3s_k})	3	<i>мътя нечия работа</i>
	V-(NON ₁ NM _{s_k})	VIT10-(NON ₁ NM _{3l_k})	2	<i>изтърся нечий джоб</i>
	V-(NON ₁ NM _{p_k})	V4IT-Npd _k - (NON ₁ NM _{7p_k})	2	<i>ближа нечи крака</i>
	V-(NON ₁ NN _{s_k})	V17IT-(NON ₁ NN _{s_k})	5	<i>вдигам нечие кръвно</i>
	V-(NON ₁ Np _k)	V4IT-Npd _k -(NON ₁ N _{p_k})	28	<i>ближа нечи сълзи</i>

Таблица 9. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-(NON₁N_k)

Ограничението за реализацията на еднакви стойности на категорията лице при глагола и кратката форма на притежателното местоимение в 1 и 2 л. *?броя ми хапките; ?броиш ти хапките* се представя в отделна граматика. Ограничението отпада в трето лице – *брои му хапките* 'наблюдавам някого колко яде', и при употреба на възвратно притежателно местоимение – *броя си хапките*.

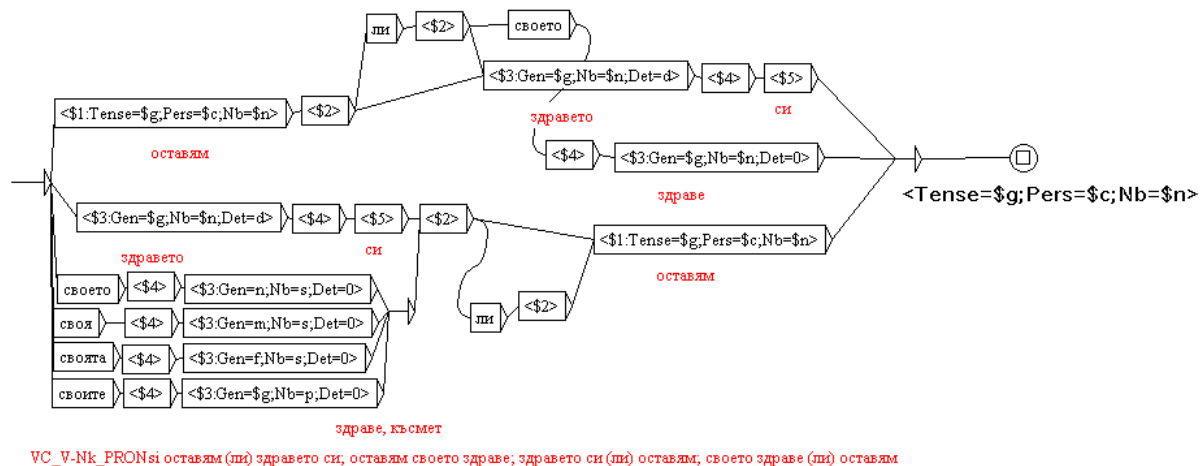
Фигура 27. Локална граматика, описваща словореда и перифразите на структурния тип V-(NON₁N_k)

5.1.9. Структурен тип V-(N_k_POS_{si})

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и с фразеологизирана възвратна притежателна перифраза на именния конституент. В речника тази група се състои от осемдесет и една основни форми и не изчерпва всички възможни случаи. Приписва се притежателна перифраза от тип 2, илюстрирана на фигура 9.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-(N _k _POS _{si})	V-(NFk_POS _{si})	VIT17-NFsd _k _POS _{si}	34	<i>блъскам главата си</i>
	V-(NMk_POS _{si})	VIT17-NMsl _k _POS _{si}	39	<i>пъхам носа си</i>
	V-(NNk_POS _{si})	VPT18-NNsd _k _POS _{si}	2	<i>оставям здравето си</i>

Таблица 10. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-(N_k-POS_{si})

Фигура 28. Локална граматика, описваща словоредата и перифразите на структурния тип $V-(N_k-POS_{si})$

5.1.10. Структурен тип $V-(N_k\_POS_{si})-ADV$

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение, с фразеологизирана възвратно притежателна перифраза на именния конституент и наречие. В речника тази група се състои от 3 основни форми и не изчерпва всички възможни случаи, например *държа главата си високо* 'запазвам достойнство'. Приписва се притежателна перифраза от тип 2, илюстрирана на фигура 9.

5.1.11. Структурен тип $V-(N_k\_POS_{si})-A_k$

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение, с фразеологизирана възвратно притежателна перифраза на именния конституент и прилагателно, например *държа очите си отворени* 'внимavam'. При тях се наблюдава екзоцентрично съгласуване между съществителното и прилагателното, което се представя чрез стойностите на променливите, виж т. 4.3.1.

5.2. Структурен клас $V+PP$: фразеологизми с имплицитен подлог

Лични глаголи с фразеологизирана предложна група. Структурният клас се подразделя на типове в зависимост от преходността на глагола. В речника тази група се състои от двеста тридесет и една основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

5.2.1. Структурен тип V-PREP-N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+PP и се състои от интранзитивни лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-PREP-N _k	V-PREP_NMs0	VII17-PREP_NMs0 _k	26	<i>умирам от студ</i>
	V-PREP_NMsl _k	VII17-PREP_NMsl _k	16	<i>влизам в строя</i>
	V-PREP_NFs0 _k	VII17-PREP_NFs0 _k	8	<i>падам в битка</i>
	V-PREP_Np0 _k	VII17-PREP_Np0 _k	15	<i>бия на очи</i>

Таблица 11. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-PREP_N_k

5.2.2. Структурен тип V~N₂~PREP_N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+PP и се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V~N ₂ ~PREP_N _k	V~N ₂ ~PREP_NMs0	VIT18~N ₂ ~PREP-NMs0 _k	8	<i>удрям (някого) в гръб</i>
	V~N ₂ ~PREP_NMsl _k	VIT18- N ₂ ~PREP_NMsl _k	14	<i>хвърлям (някого) в оркестъра</i>
	V~N ₂ ~PREP_NFs0 _k	VIT18- N ₂ ~PREP_NFs0 _k	17	<i>вземам (някого) на мушка</i>
	V~N ₂ ~PREP_NFsd _k	VIT18- N ₂ ~PREP_NFsd _k	7	<i>хващам (някого) за перушината</i>
	V~N ₂ ~PREP_NNs0 _k	VIT17- N ₂ ~PREP_NNs0 _k	16	<i>вземам (някого) за канарче</i>
	V~N ₂ ~PREP_A-N _k	VIT17- N ₂ ~PREP_An0 _k -NN0 _k)	19	<i>гледам (някого) с лошо око</i>

	V~N ₂ ~PREP_ N _k _CONJ_N _k	VIT17- N ₂ ~PREP_ NM0 _k _CONJ_NF0 _k)	12	<i>направлям (някого) на бъз и коприва</i>
--	--	---	----	--

Таблица 12. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V~N₂~PREP_
N_k

5.2.3. Структурен тип V-PREP_(NON₁_ N_k)

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+PP и се състои от лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-PREP_(NON ₁ _ N _k)	V-PREP_(NON ₁ _ NFs0 _k)	VII17-PREP_ (NON ₁ _NFs0 _k)	11	<i>влизам в нечия сметка</i>
	V-PREP_(NON ₁ _ NNs0 _k)	VIT17-PREP_ (NON ₁ _NNs0 _k)	17	<i>хвърлям в нечие лице</i>
	V-PREP_(NON ₁ _ Np0 _k)	VII17-PREP_ (NON ₁ _Np0 _k)	18	<i>падам в нечи очи</i>
	V~ N ₃ ~PREP_(NON ₁ _ Np0 _k)-N ₂	VIT17- N ₃ ~PREP_ (NON ₁ _Np0 _k)	6	<i>давам (нещо) в нечи ръце</i>

Таблица 13. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-PREP_(NON₁_ N_k)

Подобно на структурен тип V-(NON₁_ N_k) на подтиповете с фразеологизирано непряко допълнение се приписва притежателна перифраза от тип 1 на съществителното (фигура 8).

5.2.4. Структурен тип (V_PART_{se})-Prep-N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+PP и се състои от фразеологизирани възвратно лични глаголи. Флективният им тип съвпада с този на регулярния глагол и се съчетава с частицата *се*. Структурният подтип обхваща към момента тридесет и седем основни форми и се разделя според флективния тип и граматичните характеристики на микрословоформите.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(V_PART _{se})-	(V_PART _{se})-PREP-	VIT17Ref _k -se-	3	<i>бръквам се в кесията</i>

Prep-N _k	NF _k	PREP_NFsd _k		
	(V_PART _{se})-PREP-NM _k	VIT17Ref _{k_se} -PREP_NMsl _k	6	<i>бръквам се в джоба</i>
	(V_PART _{se})-PREP-NN _k	VPT10Ref _{k_se} -PREP_NNsd _k	6	<i>бръкна се в портмонето</i>
	(V_PART _{se})-PREP-Np _k	VIT6Ref _{k_se} -PREP_NFpd _k	4	<i>бия се в гърдите</i>
	(V_PART _{se})-ADV	VIT13Ref _{k_se} -ADV	7	<i>държса се настрана</i>

Таблица 14. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (V_PART_{se})-PREP-N

Към този тип разглеждаме и фразеологизирани рефлексивни глаголи в комбинация с наречие като *държса се настрана* 'избягвам'.

Към тази група спадат и структурен тип (V_PART_{se})-Prep-(NON₁-N_k) *хвърля се на нечия шия* 'прегръщам', както и фразеологизирани възвратни глаголи от структурен тип (V_PART_{si})-PREP_N_k (*набивам си в главата* 'запомням').

5.2.5. Структурен тип (V3t_PRON_{me})-PREP_N_k и (V3t_PRON_{mi})-PREP_N_k

Структурният тип е разновидност на структурния клас V+PP и се състои от фразеологизирани безлични и третолични глаголи, при които парадигматичните изменения по лице се осъществяват от кратката форма на личното местоимение във винителен или дателен падеж. Обектната позиция може да се заеме от съществително, което задължително се удвоява. Описанието на глаголния конституент отпраща към дефективна граматика V3t, в която глаголът има основна форма в 3 л. ед. ч. във всички времена. Структурният тип включва към момента пет основни форми и не изчерпва всички възможности.

- фразеологизирани безлични датива тантум (V3t_PRON_{mi})-PREP_N_k, *дреме ми на чепика* 'не ме интересува'; *писва ми на шапката* 'омръзва ми';
- фразеологизирани безлични акузатива тантум (V3t_PRON_{me})-PREP_N_k, *стяга ме под лъжичката* 'притеснявам се'; *бодва ме в сърцето* 'улучва слабото ми място'; *бодва ме под лъжичката* 'внезапно изпитвам мъка'.

5.3. Структурен клас NP_k+V: фразеологизми с експлицитен подлог.

Класът се характеризира с фразеологизиран подлог, което определя дефективната парадигма на глаголната опора, съгласувана по число със съществителното в подложната позиция. Класът се разделя на следните типове.

5.3.1. Структурен тип (NON₁_N_k)-VII3t

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от несвършени интранзитивни глаголи, фразеологизирани в трето лице. Структурният тип включва към момента четиринадесет основни форми и не изчерпва всички възможности. Характеризира се с притежателна перифраза от тип 1, например *нечие сърце изсъхва* 'някой изпитва мъка' → *изсъхва нечие сърце* → *неговото сърце изсъхва* → *изсъхва неговото сърце* → *изсъхва сърцето на някого* → *сърцето ми изсъхва*, и регулярно ограничение при реализацията на възвратното притежателно местоимение ?*изсъхва си сърцето*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
NON ₁ _N _k -V3t	NON ₁ _NNs0 _k -V3t	NON ₁ _NNs0 _k -VII63t	1	<i>нечие сърце изсъхва</i>
	NON ₁ _NMs0 _k -V3t	NON ₁ _NMs0 _k -VII173t	13	<i>нечий дроб възвира</i>

Таблица 15. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁_N_k)-VII3t

5.3.2. Структурен тип (NON₁_N_k)-CONJ_V3t

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от свършени интранзитивни глаголи, които се характеризират с притежателна перифраза от тип 1 и конституент съюза *да*, който може да бъде заменян с *ще*, например *нечие сърце да изсъхне* 'пожелавам мъка' → *да изсъхне нечие сърце* → *сърцето ми да изсъхне* → *сърцето на някого да изсъхне* → *нечие сърце ще изсъхне*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(NON ₁ N _k)- CONJ_V3t	(NON ₁ NNs0 _k)- CONJ_V3t	(NON ₁ NNs0 _k)- CONJ_VII63t	1	<i>нечие сърце да изсъхне</i>
	(NON ₁ NFs0 _k)- CONJ_V3t	(NON ₁ NFs0 _k)- CONJ_VII173t	1	<i>приказка да излезе на някого</i>
	(NON ₁ NMs0 _k)- CONJ_V3t	NON ₁ NMs0 _k)-CONJ_ VII213t	11	<i>нечий дроб да възвре</i>

Таблица 16. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁N_k)-CONJ_V3t

5.3.3. Структурен тип N_k-VII3t-(na_N₂)

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от несвършени интранзитивни глаголи, фразеологизирани в трето лице. Структурният тип включва към момента четири основни форми и не изчерпва всички възможности. Характеризира се с обектна перифраза.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -VII173t- (na_N ₂)	2	<i>име излиза на някого</i>
	NFs0 _k -V3t-(na_N ₂)	NFs0 _k -VII173t- (na_N ₂)	2	<i>приказка излиза на някого</i>

Таблица 17. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k-(na_N₂)-VII3t

5.3.4. Структурен тип N_k-CONJ_V3t-(na_N₂)

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от свършени интранзитивни глаголи, които се характеризират с обектна перифраза и конституент съюза *да*, който може да бъде заменян с *ще*, например *име да излезе на някого* → *име да ми излезе* → *име ще излезе на някого*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -CONJ_V3t- (na_N ₂)	NNs0 _k -CONJ_V3t- (na_N ₂)	NNs0 _k -VII173t- (na_N ₂)	1	<i>име да излезе на някого</i>

	NFs0 _k -CONJ_V3t- (na_N ₂)	NFs0 _k -VIII173t- (na_N ₂)	1	<i>приказка да излезе на някого</i>
--	--	--	---	-------------------------------------

Таблица 18. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k -CONJ_V3t-(na_N₂)

5.3.5. Структурен тип (NON₁N_k)-(PART_{se}V3t)

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от фразеологично рефлексивни интранзитивни глаголи. Именната микрословоформа се характеризира с притежателна перифраза от тип 1. Подразделя се според характеристиките на именния конституент и флективния тип на глагола. Включва към момента тридесет и три основни форми, описани в таблици за лексикално и граматично описание.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(NON ₁ N _k)- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ N _{p_k})- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ N _{p_k})- (PART _{se} VIII13t)	18	<i>нечиш кокали се броят</i>
	(NON ₁ N _{F_{s_k}})- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ N _{F_{s_k}})- (PART _{se} VIII12a3t)	10	<i>нечия глава се върти</i>
		(NON ₁ N _{M_{s_k}})- (PART _{se} VIII173t)	8	<i>нечий език се преплита</i>

Таблица 19. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁N_k)-(PART_{se}V3t)

5.3.6. Структурен тип N_k-(PART_{me}V3t)

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от фразеологизирани третолични глаголи с фразеологизирана прякообектна позиция и фразеологизирано съществително. Структурният тип включва към момента деветдесет и една основни форми. Характерна за типа е перифраза на прякообектната позиция с кратката форма на личното местоимение във винителен падеж, чрез която се осъществяват парадигматичните изменения по лице и число, например *студ ме побива*, *студ те побива* и т. н. Ако обектната позиция се изразява с име, то тя задължително се удвоява. Характеризира се с

ендоцентрично съгласуване между глагола и съществителното. Стойностите за число на променливите, означаващи съществителното и глагола, се унифицират. Словоредът е относително свободен и съществителното и глаголят може да се модифицират, съответно с наречие и с прилагателно. Характеризира се с обектна перифраза, например *студ ме побива* → *побива ме студ* → *студ побива някого*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -PART _{me} -V3t	NMs0 _k -PART _{me} -V3t	NMs0 _k -PART _{me} -VII173t	8	<i>студ ме побива</i>
	NMsh _k -PART _{me} -V3t	NMsh _k -PART _{me} -VII63t	10	<i>бесът ме бие</i>
	NNs0 _k -PART _{me} -V3t	NNs0 _k -PART _{me} -VII123t	1	<i>куче ме влечи</i>
	NNsd _k -PART _{me} -V3t	NNsd _k -PART _{me} -VII103t	7	<i>шубето ме гони</i>
	NFs0 _k -PART _{me} -V3t	NFs0 _k -PART _{me} -VII123t	16	<i>мечка ме гази</i>
	NFsd _k -PART _{me} -V3t	NFsd _k -PART _{me} -VII103t	13	<i>душата ме боли</i>
	NFp0 _k -PART _{me} -V3t	NFp0 _k --PART _{me} -VII103t	10	<i>мравки ме лаят</i>
	NMpd _k -PART _{me} -V3t	NMpd _k -PART _{me} -VII93t	14	<i>дяволите ме вземат</i>
	A _k _N _k -PART _{me} -V3t	Afs0 _k _NFs0 _k -PART _{me} -VII173t	2	<i>студена пот ме избива</i>

Таблица 20. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k-PART_{me}-V3t

5.3.7. Структурен тип N_k-POSS PART_{ne}-V3t

Структурният тип е разновидност на структурния клас NP_k+V и се състои от фразеологизирани третолични глаголи в отрицателна форма и фразеологизирано съществително. Описва се чрез отрицателни перифрази, в зависимост от вида на глагола, например *окото ми няма да мигне* → *няма да ми мигне окото* → *без да ми мигне окото* → *без окото ми да мигне*; *окото ми не мигва* → *не ми мигва окото* → *без да ми мигва окото* → *без окото ми да мигва*.

6. Обобщение

В тази глава е представено приложението на морфо-синтактичните характеристики на глаголни фразеологизми в конкретен формализъм за лексикализирано описание. Системата от модули в речниковия DELA формат, обединени в лексикализирана граматика, дава възможност за обхватно и многостранно описание на глаголни фразеологизми. Тя е напълно адекватна на съвременните изисквания за качествени и функционални езикови ресурси. Създаденият формализиран речник има практическо приложение при автоматичното разпознаване и анализиране на продуктивни фразеологични типове. Той може да бъде преработван, конвертиран и прикачван към различни компютърни приложения. Форматът му позволява попълване с нови лексикални единици и с допълнителни граматични характеристики.

Практическата работа по приложението на формална рамка за лексикализирано описание в речник и за автоматично извеждане на продуктивни типове, както и създаването на обхватен фразеологичен ресурс цели изследването на теоретично изведените фразеологични признаци композираност, лексикализация, граматикализация. Анализът на разпределението на граматическата информация потвърждава тезата за лексикализиране и граматикализиране на парадигматични и синтагматични особености при фразеологизмите. Нерегулярността и аномалността не са свързани с образуването на фразеологичните единици, а се проявяват закономерно при тяхното функциониране. Дистрибуцията на различните перифразни преобразувания доказват, че те са характерни за конкретните структурни типове.

Моделът е отправна точка за бъдещи изследвания и подлежи на доусъвършенстване, предстои тестването му върху обемен корпус за български език, какъвто е Българският национален корпус⁵ (Коева и др., 2011; 2012) и изследване на резултатите.

---

⁵ www.ibl.bas.bg/BGNK_bg.htm

ЗАКЛУЧЕНИЕ

Дисертацията предлага теоретичен подход за свойствата и организацията на глаголните фразеологизми в български и за мястото им в системата на устойчивите словосъчетания с оглед на приложните цели на компютърната лингвистика. Представеното изследване е актуално на фона на засиления през последните години интерес към различни научно-приложни разработки за описание и анализ на устойчиви словосъчетания. Работата е насочена към пълно, комплексно и непротиворечиво описание на глаголните фразеологизми в български.

Теоретичната значимост на изследването е в две насоки – разработването на класификация на устойчивите словосъчетания, която дефинира, типологизира и йерархизира отделните видове според ясно изведени критерии, и създаването на концепция за парадигматично описание на фразеологизмите. В представеното изследване са установени и формализирани значими и системно проявяващи се парадигматични закономерности при глаголните фразеологизми. Изходната хипотеза за фразеологизация на означаващо, означаващо и функции на езиковия знак е детайлно разгледана и практически приложена в морфо-синтактичен речник.

1. Справка за приносни постижения на дисертацията

- 1.1. Дисертацията представя теоретичен анализ на устойчивите словосъчетания и техните основни характеристики на различни езикови равнища – семантично, синтактично, прагматично. Типологизирането на устойчивите словосъчетания в българския език се основава на анализ на авторитетни изследвания в областта.
- 1.2. Разработена е терминологична система за представяне на йерархията на устойчивите словосъчетания, съобразена с терминологичните тенденции в българското езикознание.

- 1.3. Прилагат се принципите на теорията Смисъл <=> Текст (И. Мелчук, 1995). Категорията на устойчивите словосъчетания е дефинирана с изведените в теорията признаци – нерегулярност и рестриктивност, различаващи свободните от несвободните фрази. Класифицирането на типовете устойчиви словосъчетания се основава на корелацията композираност – некомпозираност. От съществено значение е дефинирането на фразеологичността като съвкупност от признаци, които се проявяват на лексикално, синтактично, морфологично и прагматично ниво. Признаците са обособени в скала, която обединява проявите на фразеологичността във формата, значението и функциите на различните типове устойчиви словосъчетания.
- 1.4. Дисертацията систематизира парадигматичните особености на глаголни фразеологизми в детайли и представя цялостен модел за парадигматично описание. Обобщенията за глаголните фразеологизми се основават на анализирани единици. За целите на изследването е създадена фразеологична колекция от фразеологизми, структурирани така, че компютърна програма да може да извлича информация по зададени критерии. Данните са извлечени от различни фразеологични речници за български език и от лексикалните ресурси, разработени в Секцията по компютърна лингвистика. Съставената колекция се състои от 27 902 фразеологични единици, автоматично обработени и нормализирани.
- 1.5. Описана е конвенция за създаване на електронен морфологичен речник на глаголни фразеологизми в български. Създадена е концепция за типологизиране на структурните класове на глаголните фразеологизми и за структурирането на морфо-синтактичните им признаци. Лингвистичната информация е организирана според формализма Multifex и таблиците за лексикано и граматично описание и може да се използва при изработване на различни речници. Речникът се състои от хиляда основни форми на глаголни фразеологизми.

- 1.6. Приносен характер имат формулираните принципи за унифициране на основната форма при фразеологичните единици като речников подход. Изведен е принципът за минималност и неутралност на основната форма на фразеологичните единици.
- 1.7. Резултатите от изследването имат широко приложение, както в компютърната лингвистика, така и в обучението.

2. Приложения

Предаването на различните типове устойчиви словосъчетания на друг език, както и липсата на лексикализация на някои думи при превод са част от проблема за границата между композираното и некомпозираното значение на думите и преводните съответствия на думи във фрази и обратно. Затова търсенето на различни решения за описание на парадигматичните и синтагматичните им особености е от особено значение за компютърната лингвистика, за лексикологията и лексикографията.

Формализираното морфо-синтактично описание на фразеологичните единици чрез граматика и речници може да бъде използвано при изработването на удобни и ефективни средства за обработка на новопоявили се или непознати фразеологични изрази, както и в изследването и добавянето на нови структурни особености и типове. Подобен тип описания, комбинирани с многоезичната лексикално-семантична мрежа Wordnet, имат важно приложение в системите за машинен превод и генериране на текстове и се използват при разрешаване на проблеми като лексикален избор, многозначност, перифразирание, комуникативна структура и свързаност на текста.

Едно от основните приложения на морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми е автоматичното разрешаване на многозначността, като етап от автоматичната обработка на текста. Обхващането на всички типове лексикални единици, които се появяват в текста, включително и тези, които се състоят от две

или повече графични думи, независимо от състава и структурата им и от спецификите на компонентите им, е особено съществено за подобряване на качеството на различните езикови приложения.

Комбинацията от формализирано описание на особеностите на фразеологичните изрази и добавянето им в структурата на WordNet може да разреши някои от проблемите, коренящи се в структурните разминавания между езиците в системите за машинен превод.

Идеите в представената дисертация се основават на твърдението на А. Полгуер (2000), че естественият лексикализационен модел трябва да бъде многопластов и да включва многоаспектно компютризиране на лексикални единици. Представената практическа разработка следва подход, който позволява разширяването и усъвършенстването ѝ и предоставя значително количество лингвистичен материал, който да намери приложение и в други изследвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Абей 1995: ABEILLE, A. The flexibility of French idioms: a representation with Lexicalised Tree Adjoining Grammar. In: EVERAERT, M., E.-J. van der Linden, A. Schenk, and R. Schreuder, eds. *Idioms: structural and psychological perspectives. Chapter 1*. Lawrence Erlbaum Associates, 1995.
2. Алминд и др. 2006: ALMIND, R., H. Bergenholtz, and V. Vrang. Theoretical and computational solutions for phaseological lexicography. *Linguistik online*. 2006, (27), 2. ISSN 1615-3014.
3. Алегрия и др. 2004: ALEGRIA, I., et al. Representation and treatment of multiword expressions in Basque [Online report]. In: *Proceedings of the ACL'04 Workshop on multiword expressions*. Stroudsburg, PA, USA: Association of Computational Linguistics, 2004. pp. 48–55. Available from: <http://bit.ly/1xTNjZF>.
4. Алтенберг 1993: ALTENBERG, B. Recurrent verb-complement constructions in the London-Lund Corpus. In: AARTS, J., P. de Haan, and N. Oostdijk, eds. *English Language Corpora: design, analysis and exploitation*. Editions Rodopi, Amsterdam. pp. 227-45.
5. Амосова 1963: АМОСОВА, Н. Н. *Основы английской фразеологии*. Ленинград: ЛГУ, 1963.
6. Апресян 1957: АПРЕСЯН, Ю. Д. К вопросу о значении фразеологических единиц. *Иностранные языки в школе*. 1957, (6), 12-22. ISSN 0130-6073.
7. Андрейчин 1952: АНДРЕЙЧИН, Л. Към въпроса за аналитичния характер на съвременния български език. *Български език*, 1952, (1-2), 20–35. ISSN 0005-4283.
8. Бали 1951: БАЛИ, Ш., К. А. Долинина и Р. А. Будаков. *Французкая стилистика*. Пер. с франц. и ред. Е. Г. Эдкинд. Москва: Иностранной литературы, 1961.
9. Бали 1905: BALLY, C. *Précis de stylistique. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*. Geneva: A. Eggiman, 1905.
10. Балтова 1971: БАЛТОВА, Ю. За границата между сложна дума и словосъчетание. *Български език*, 1971, (2–3). ISSN 0005-4283.
11. Бауер и др. 2004: BAUER, L., and L. Grant. Criteria for re-defining idioms: are we barking up the wrong tree? [Electronic article]. *Applied linguistics*. 2004, 25(1), 38-61. ISSN 0142-6001. Available from <http://bit.ly/1I79ILr>.
12. Бийсли и Картунен 2003: BEESLEY, K., and L. Karttunen. *Finite state morphology: Xerox tools and techniques*. Stanford: CSLI Publications, 2003.
13. Боас и Саг 2012: BOAS, H. C., and I. A. Sag, eds. *Sign-based construction grammar*. Stanford: CSLI Publications [Distributed by U. of Chicago Press], 2012.
14. Божилова 2002: БОЖИЛОВА, М. Лексикографско представяне на език на автор (писател, поет, публицист). В: *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография: Българско езикознание. Т. 3*. Състав. В. С. Кювлиева-Мишайкова, ред. С. Жерев и др. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002.

- с. 350-399.
15. Болдуин 2004: BALDWIN, T. *Multiword expressions CSSE* [Electronic document]. University of Melbourne, 2004. Available from <http://bit.ly/14ypL0v>.
  16. Болдуин 2006: BALDWIN, T. Compositionality and multiword expressions: Six of one, half a dozen of the other?. In: *Invited talk given at the COLING/ACL'06 Workshop on multiword expressions: identifying and exploiting underlying properties, July 2006*. 2006.
  17. Болдуин и Вилавиченцио 2002: BALDWIN, T., and A. Villavicencio. Extracting the unextractable: a case study on verb-particles. In: *Proceedings of the 6th Conference on natural language learning. Vol. 20*. Stroudsburg, PA, USA: Association for Computational Linguistics, 2002. pp. 1-7.
  18. Болдуин и др. 2003: BALDWIN, T, C. Bannard, T. Tanaka, and D. Widdows. An empirical model of multiword expression decomposability [Online report]. In: *Proceedings of the ACL-2003 Workshop on multiword expressions: analysis, acquisition and treatment. Vol. 18*. Association for Computational Linguistics, 2003. pp. 89-96. Available from <http://bit.ly/1xOHmx0>.
  19. Боск 2004: BOSQUE, I. R. *Diccionario combinatorio del español*. Madrid: SM, 2004.
  20. Бояджиев 1998: БОЯДЖИЕВ, Т., И. Куцаров и Й. Пенчев. *Съвременен български език: Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис: Учебник за ВУЗ*. София: ИК "Петър Берон", 1998.
  21. Брайд и др. 1996: BREIDT, E., F. Segond, and G. Valetto. Formal description of multi-word lexemes with the finite-state formalism IDAREX [Online report]. In: *Proceedings of the 16th Conference on Computational Linguistics. Vol. 2*. Association for Computational Linguistics, 1996. pp. 1036-1040. Available from <http://bit.ly/1y0zBG1>.
  22. Брундаж и др. 1992: BRUNDAGE, J., M. Kresse, U. Schwall, and A. Storrer. *Multiword lexemes: a monolingual and contrastive typology for NLP and MT*. IWBS Report 232, IBM TR-80.92-029. Heidelberg: IBM Scientific Centre, Institute for Knowledge based systems, 1992.
  23. Валеро-Грацес 1997: VALERO-GARCÉS, C. Contrastive idiomatology: equivalence and translatability of English and Spanish idioms [Electronic article]. *Papers and studies in contrastive linguistics*. 1997, 32, 29-39. Available from <http://bit.ly/1w7kTpC>.
  24. Ван дер Линден 1989: LINDEN, E.-J. van der. lambek theorem proving and feature unification [Online report]. In: *Proceedings of the Fourth Conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics, 1989. p. 190-196. Available from <http://aclweb.org/anthology/E89-1026>.
  25. Ван дер Линден 1991: LINDEN, E.-J. van der. Idioms, non-literal language and knowledge representation. In: FASS, D., E. Hinkelman, and J. Martin, eds. *Proceedings of the IJCAI Workshop on computational approaches to non-literal language: metaphor, metonymy, idiom, speech acts, implicature*. Sydney.
  26. Вапорджиев В., 1987. ВАПОРДЖИЕВ, Веселин. За тематичната класификация на

- фразеологичните единици в българския език. В: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади*. Т.3. София: БАН, 1987. с. 336- 346.
27. Василева 2008: ВАСИЛЕВА, Св. Съпоставителен анализ на руски и български фразеологизми със значение „лъжа“. В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография: В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2008. с. 89-98.
  28. Вилавиченцио и др. 2004: VILLAVICENCIO, A., A. Copestake, B. Waldron, and F. Lambeau. Lexical encoding of MWEs. In: ТАНАКА, Takaaki, A. Villavicencio, F. Bond, and A. Korhonen, eds. *Second ACL Workshop on multiword expressions: integrating processing: proceedings of the workshop, Barcelona, Spain, July 2004*. Association for Computational Linguistics, 2004. pp. 80-87.
  29. Виноградов 1947: ВИНОГРАДОВ, В. В. Об основных фразеологических единицы в русском языке. В: ШАХМАТОВ, А. А., ред. *Сборник статей и материалов 1864-1920*. Москва: Наука, 1947. с. 339-364.
  30. Вътв 1998: ВЪТОВ, В. *Лексикология на българския език. Лексемика , ономастика. Фразеология. Лексикография*. В. Търново: Абагар, 1998.
  31. Георгиев и Русинов 1979: ГЕОРГИЕВ, С. и Р. Русинов. *Учебник по лексикология на българския език*. София: Наука и изкуство, 1979.
  32. Георгиева 2008: ГЕОРГИЕВА, С. Образ женцим во фразеологии (на материале русского и болгарского языков). В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография: В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2008. с. 64-71.
  33. Генадиева-Мутафчиева 1959: ГЕНАДИЕВА-МУТАФЧИЕВА, З. Към въпроса за фразеологичните словосъчетания в българския език. *Известия на Института за български език*, 1959, (6), 129-163.
  34. Герджиков 1997: GERDŽIKOV, G. Die Gesetze der gramatischen Paradigmata und die morphologische Typologie der Sprachen. *Съпоставително езикознание*, 1997, 22(2), 30-41. ISSN 0204-8701.
  35. Гласер 1988: GLASER, R. The grading of idiomacity as a presupposition for a taxonomy of idioms. In: WERNER, H., and R. Schulze, eds. *Understanding the lexicon. Meaning, sense and work knowledge in lexical semantics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1988.
  36. Грангер 1998: GRANGER, S. Prefabricated patterns in advanced EFL writing: collocations and formulae. In: COWIE, A.P., ed. *Phraseology: theory, analysis, and applications*. Oxford: Oxford University Press, 1998. pp. 145–160.
  37. Грос 1975: GROSS, M. *Methodes en syntaxe Regime des constructions completives*. Paris: Hermann, 1975. (Actualites scientifiques et industrielles 1365).
  38. Грос 1986: GROSS, M. Lexicon grammar. The representation of compound words [Online report]. In: *Proceedings of the Eleventh International Conference on Computational linguistics*. Association for Computational Linguistics, 1986. pp. 1-6. Available from <http://bit.ly/1z4SZld>.

39. Грос 1997: GROSS, M. The construction of local grammars. In: ROCHE, Emmanuel, and Yves Schabes, eds. *Finite state language processing*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997. pp. 329-352.
40. Грос М. 1996: GROSS, M. Lexicon-grammar. In: BROWN, K., and J. Miller, eds. *Concise Encyclopedia of Syntactic Theories*. Oxford: Pergamon Press, 1996. pp. 224-259.
41. Грос и Сенеларт 1998: GROSS, M., and J. Senellart. Nouvelles bases statistiques pour les mots du français. In: *Journée d'analyse statistique des données textuelles (JADT)*, Nice, 1998. pp. 335–349.
42. Димитрова 2010: ДИМИТРОВА, Ц. Лингвистични конвенции при анотация на затворените класове. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският семантично анотиран корпус*. София: БАН, 2010. с. 141–165.
43. Джакендоф 1997: JACKENDOFF, R. Twistin' the night away [Electronic article]. *Language*. 1997, 73(3), 534-59. Available from JSTOR.
44. Доброволски 1995: DOBROVOLSKIJ, D. Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. In: *Studien zum Thesaurus deutscher Idiome*. Tübingen, 1995.
45. Джакуемин 2001: JACQUEMIN, Christian. *Spotting and discovering terms through natural language processing*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
46. Дормайер и др. 1998: DORMEYER, R., I. Fischer, and M. A. Keil. A database for verbal idioms. In: *EURALEX Proceedings*. 1998. pp. 99-109.
47. Дормайер и Фишер 1998: DORMEYER, R. and I. Fischer. Building lexicons out of a database for idioms [Online report]. In: *Proceedings of the First International Conference on language resources and evaluation (LREC 1998), Granada, Spain, 28-30 May, 1998*. Paris: ELRA, 1998. pp. 833-838. Available from <http://bit.ly/14PRYjO>.
48. Дуриданов и Георгиев 1958: ДУРИДАНОВ, И. и Вл. Георгиев. *Увод в езиковедството: учебник за учителските институти*. София: Нар. просвета, 1958.
49. Дюлгерова 1985: ДЮЛГЕРОВА, Г. Минимални фразеологични единици в съвременния български книжовен език. *Български език*. 1985, (2), 343-349. ISSN 0005-4283.
50. Ербах 1992: ERBACH, G. Head-driven lexical representation of idioms in HPSG [Electronic article]. In: *Proceedings of International Conference of idioms, Tilburg (NL)*. Computerlinguistik an der Universität des Saarlandes, 1992. Available from <http://bit.ly/14LMZ4b>.
51. Ифил 2003: IFILL, T. *Seeking the nature of idioms: A study in idiomatic structure* [Thesis (B.A.)]. Ad. Th. B. Fernald. Swarthmore College, Dept. of Linguistics, 2003. Available from bit.ly/14Q4HTx.
52. Жуков 1986: ЖУКОВ, В. П. *Русская фразеология*. Москва, 1986.
53. Зайлер 2003: SAILER, M. *Combinatorial semantics and idiomatic expressions in Head-driven Phrase Structure Grammar* [Philosophische Dissertation]. Hapt. Erhard W. Hinrichs. Tübingen: Neuphilologischen Fakultät der Universität Tübingen, 2003. Available from <http://bit.ly/14TNV61>.
54. Зилберщайн 1993а: SILBERZTEIN, M. *Dictionnaires électroniques et analyse*

- automatique de textes: le système INTEX*. Paris: Masson, 1993.
55. Зилберщайн 1993б: SILBERZTEIN, M. Les groupes nominaux productifs et les noms composés lexicalisés. *Linguisticae investigationes*. 1993, 17(2), 405–425. ISSN 0378-4169.
  56. Зилберщайн 1999а: SILBERZTEIN, M. Text indexing with INTEX [Electronic article]. *Computers and the humanities*. 1999, 33(3), 265-280. Available from JSTOR.
  57. Зилберщайн 1999б: SILBERZTEIN, M. INTEX: a finite state transducer toolbox [Electronic article]. *Theoretical computer science*. 1999, 231(1), 33-46. Available from ScienceDirect.
  58. Зилберщайн 2002: SILBERZTEIN, M. NOOJ: a cooperative object oriented architecture for NLP [Electronic document]. In: *INTEX pour la Linguistique et le traitement automatique des langues. Cahiers de la MSH Ledoux. [Fifth] 5th INTEX workshop, May 2002, Marseille, France*. Presses Universitaires de Franche-Comté, 2004. Available from <http://bit.ly/1u1S7H5>.
  59. Зилберщайн 2007: SILBERZSTEIN, M. *NOOJ manual* [Electronic document]. Available from <http://bit.ly/1AUv4p3>.
  60. Ифил 2002. IFILL, T. *Seeking the nature of idioms: a study in idiomatic structure* [Thesis (B. A.)]. Dept. of Linguistics, Haverford College, 2003.
  61. Кайл и Фишер 1996: FISCHER, I., and M. Keil. Parsing decomposable idioms [Online report]. In: *Proceedings of the 16th Conference on Computational linguistics. Vol. 1*. Association for Computational Linguistics, 1996. pp. 388-393. Available from <http://bit.ly/1AUzbBB>.
  62. Калдиева-Захариева 2005: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. Б. *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2005.
  63. Калдиева-Захариева 2002: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. Б. Библиизмите във фразеологията на българския и румънския език. В: *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография: Българско езикознание. Т. 3*. Състав. В. С. Кювлиева-Мишайкова, ред. С. Жерев и др. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002.
  64. Калдиева-Захариева 2013: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. Б. *Българска фразеология. Т. 2*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2013.
  65. Карагъзова 2005: КАРАГЪЗОВА, Сн. Пространството във фразеологизмите за емоции (към проблема за езиковата картина на света) [Електронна статия]. *Съпоставително езикознание*. 2005, 30(3), 23-29. Достъпна на <http://bit.ly/1C1FsbD>.
  66. Карлсон и др. 1995: KARLSSON, F., A. Voutilainen, J. Heikkilae, and A. Anttila, eds. *Constraint Grammar: a language-independent system for parsing unrestricted text. Vol. 4*. Walter de Gruyter, 1995.
  67. Картунен 1993: KARTTUNEN, L. *Finite-state lexicon compiler. ISTL-NLTT-1993-04-02* [Technical Report]. Palo Alto: Xerox Corporation Research Center, April 1993.
  68. Картунен и др., 1992. KARTTUNEN, L., R. M. Kaplan, and A. Zaenen. Two-level morphology with composition [Online report]. In: *Proceedings of the 14-th*

- International Conference on Computational linguistics (COLING'92). Vol. 1.* Association for Computational Linguistics, 1992. pp. 141-148. Available from <http://bit.ly/14ue8re>.
69. Касабов 2013: КАСАБОВ, И. Типове значение на думата и лексикографски дефиниции. В: [Седемдесет] 70 години българска академична лексикография: Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, София, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" - БАН, 24-25 октомври 2012 г.. София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2013. с. 48-58.
  70. Кирякополу 2002: KYRIACOPOULOU, T. Un système d'analyse de textes en grec moderne: représentation des noms composés. In: *Actes du 5ème Colloque International de linguistique Grecque (Sorbone, 2001)*. Paris : L'Harmattan, 2002. pp. 51-54. (Recherches en linguistique grecque, 2(1)).
  71. Коева 1998: КОЕВА, С. Граматичен речник на българския език. Описание на концепцията за организацията на лингвистичните данни. *Български език*, 1998, (6), 49-58. ISSN 0005-4283.
  72. Коева 2006а: КОЕВА, S. Inflection morphology of Bulgarian multiword expressions. В: *Computer applications in Slavic studies - proceedings of Azbuki@ net, International Conference and Workshop*. Sofia, 2006. pp. 201-216.
  73. Коева, 2006б: Коева, Св. Синтактични трансформации. В: КОЕВА, Св., състав. *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: СемаРШ, 2006. с. 106-138.
  74. Коева 2007: КОЕВА, Sv. Multi-word term extraction for Bulgarian. In: *Proceedings of the Workshop on Balto-Slavonic Natural language processing: information extraction and enabling technologies*. Association for Computational Linguistics, 2007. pp. 59–66.
  75. Коева 2008: КОЕВА, Св. Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език – концептуален модел. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският ФреймНет: Семантико - синтактичен речник на българския език*. София: БАН - Институт за българския език, 2010. с. 5-57.
  76. Коева 2010а: КОЕВА, Св. Българският семантично аотиран корпус – теоретични постановки. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският семантично аотиран корпус*. София: БАН, 2010. с. 7-42.
  77. Коева 2010б: КОЕВА, Св. *Българският ФреймНет: Семантико - синтактичен речник на българския език*. София: БАН - Институт за българския език, 2010.
  78. Коева и др. 2006а: КОЕВА, Sv., Sv. Leseva, and M. Todorova. Bulgarian sense tagged corpus [Online report]. In: *Proceedings of the 5th SALT MIL Workshop on minority languages: strategies for developing machine translation for minority languages, Genoa, Italy, 2006*. Genoa, Italy, 2006. pp. 79-87. Available from bit.ly/1Cd739W.
  79. Коева и др. 2006б: КОЕВА, Sv., Svetlozara Lesseva, Ivelina Stoyanova, Ekaterina Tarpomanova, Maria Todorova. Bulgarian tagged corpora [Online report]. In: *Proceedings of the Fifth International Conference: Formal approaches to South Slavic*

- and Balkan languages*. 2006. p. 78-86. Available from <http://bit.ly/1IGsrXe>.
80. Коева и др. 2011: КОЕВА, Св., Д. Благоева и Сия Колковска. Проектът Български национален корпус – резултати и перспективи. *Български език*. 2011, 58(3), 34-53. ISSN 0005-4283.
  81. Коева и др. 2012: КОЕВА, Sv., I. Stoyanova, Sv. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova, and E. Tarpomanova. The Bulgarian national corpus: theory and practice in corpus design [Electronic article]. *Journal of language modelling*. 2012, (1), 65-110. Available from <http://bit.ly/1y8UeP0>.
  82. Колинс Кобилд - Речник на идиомите 2004. *Colins Cobuild Idioms Dictionary*. London, UK: Harper Collins, 2004.
  83. Колинс Кобилд - Речник на английския език 1987: *Collins Cobuild English language dictionary*. Ed. by John Sinclair. London: Harper Collins, 1987.
  84. Константинова 2008: КОНСТАНТИНОВА, Д. За някои иронични фразеологизми в българския и словашкия език. В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография: В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева*. София, АИ „Проф. М. Дринов”, 2008. с. 113-119.
  85. Копстейк и др. 2002: COPESTAKE, A., et al. Multiword expressions: linguistic precision and reusability. In: *Proceedings of the 3-rd International Conference on language resources and evaluation (LREC 2002)*. 2002. pp. 1–7.
  86. Кортюа и Зилберщайн 1990: COURTOIS, B., and M. Silberstein. Dictionnaires electroniques du francais [Electronic article]. *Langue française*, 1990, 87(1), 3-4. Available from bit.ly/1yf004M.
  87. Косериу 1967: COSERIU, E. Lexikalische Solidaritäten. *Poetica*. 1967, (1), 293 - 303.
  88. Крус 1997: CRUSE, D. A. *Lexical semantics*. Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1997.
  89. Кръстев 1990: КРЪСТЕВ, Б. *Морфологията на българския език в 187 типови таблици*. 2. изд. София: Наука и изкуство, 1990.
  90. Коуи 1998: COWIE, A. P. Introduction. В: COWIE A. P., ed. *Phraseology: theory, analysis and applications*. Oxford: OUP, 1998. pp. 1-20.
  91. Коуи и др. 1993a: COWIE, A. P., R. Mackin, and I. R. McCaig. *The Oxford Dictionary of current idiomatic English. Vol. 1, Verbs with prepositions and particles*. Oxford: OUP, 1993.
  92. Коуи и др. 1993b: COWIE, A. P., R. Mackin, I. R. McCaig. *The Oxford Dictionary of current idiomatic English. Vol. 2, Phrase, clause and sentence idioms*. Oxford: OUP, 1993.
  93. Коуи и др. 1975-1983: COWIE, A. P., R. Mackin, I. R. McCaig. *Oxford dictionary of current idiomatic English*. Oxford: OUP, 1975-1983.
  94. Крус 1986: CRUSE, D. A. *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
  95. Кръстева-Тончева 2008: КРЪСТЕВА-ТОНЧЕВА, Ж. За устойчивостта на устойчивите двусъставни съчетания с прилагателно име за цвят във френски и български език (лексико-семантични и лексикографски проблеми). В:

- КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография*. София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2008. с.154-168.
96. Кунин 1970: КУНИН, А. В. *Английская фразеология: Теоретический курс*. Москва: Высш. шк., 1970. с. 194-212.
97. Кунин 1972: КУНИН, А. В. *Фразеология современного английского языка*. Москва: Рипол Классик, 1972.
98. Кювлиева-Мишайкова 1986: КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В. С. *Фразеологизмите в българския език*. София: Народна просвета, 1986.
99. Кювлиева-Мишайкова 2002: КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В. С. Към проучването на българската фразеология от епохата на Възраждането (по материали от ръкописния „Словар българско-гръцкий в старите и нови наречия“ от Неофит Рилски). В: *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография: Българско езикознание. Т. 3*. Състав. В. С. Кювлиева-Мишайкова, ред. С. Жерев и др. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002.
100. Липка 1992: LIPKA, L. *An outline of English lexicology: lexical structure, word semantics, and word-formation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
101. Лесева Св., 2010а: ЛЕСЕВА, Св. Общи лингвистични конвенции при анотацията. В: Св. Коева (състав.). *Българският семантично анотиран корпус*. София: БАН, 2010, с. 166–185.
102. Лесева 2010б: ЛЕСЕВА, Св. Лингвистични конвенции при анотация на глаголите. В: КОЕВА, Св., състав. *Семантично анотиран корпус на българския език*. София: БАН, 2010. с. 82-107.
103. Лесева и Стоянова 2008: LESEVA, S., and I. Stoyanova. Treatment of named entities in machine translation. In: BLANKO, X., and M. Silberztein, eds. *Proceedings of the International NOOJ Conference, Barcelona, Spain*. Cambridge Scholars Publishing, 2008.
104. Леонидова 1986: ЛЕОНИДОВА, М. *Проблеми структурно - семантической типологии болгарский и русских фразеологизмов*. 1986.
105. Леонидова и Кошелев 1963: ЛЕОНИДОВА, М., и А. Кошелев. Категорията вид във фразеологичните единици. *Български език*. 1963, 13(4-5), 378. ISSN 0005-4283.
106. Македонска 1967: МАКЕДОНСКА, Ц. Народно-разговорна лексика и фразеология в творчеството на П. Р. Славейков. *Известия на ИБЕ*. 1967, (3).
107. Маранц и Хале 1994: Marantz, A., and M. Halle. Some key features of Distributed Morphology [Online report]. In: CARNIE, A., and N. Harley, eds. *MITWPL_21: Papers on phonology and morphology*. Cambridge: MITWPL, 275-288. Available from <http://bit.ly/1u3wk7F>.
108. Маслов 1958: МАСЛОВ, Ю. По въпроса за видовата дефективност (несъотносителност на глаголите от свършен и несвършен вид) в българския и в руския език. *Български език*. 1958, 8(6), 499-513. ISSN 0005-4283.
109. Мелчук 1960а: МЕЛЪЧУК, И. А. К вопросу о „грамматическом“ в языке-посреднике. *Машинный перевод и прикладная лингвистика*, 1960, (4), 25-45.

110. Мелчук 1960б: МЕЛЬЧУК, И. А. О терминах „устойчивость“ и „идиоматичность“. *Вопросы языкознания*. 1960, (4), 73-80. ISSN 0373-658X.
111. Мелчук 1995: MEL'ČUK, I. Phrasemes in language and phraseology in linguistics. In: *Idioms: structural and psychological perspectives*. Chap. 8. Lawrence Erlbaum Associates, 1995. pp. 167-232.
112. Мелчук 1998: Mel'čuk, I. Collocations and lexical functions. In: COWIE, A. P., ed. *Phraseology: theory, analysis, and applications*. Oxford: OUP. pp. 23-55.
113. Мелчук 2006: MEL'ČUK, I. Explanatory Combinatorial Dictionary [Electronic article]. In: SICA, G., ed. *Open problems in linguistics and lexicography*. Monza, Italy: Polimetrica, 2006. pp. 225-355. Available from <http://bit.ly/1yaMttk>.
114. Мелчук и Жолковски 1970: MEL'ČUK, I., and A. Zolkovskij. Towards a functioning meaning-text model of language. *Linguistics*. 1970, 8(57), 10-47. ISSN 1613-396X.
115. Мелчук и Жолковски 1984: MEL'ČUK, I., and A. Žolkovskij. *Explanatory Combinatorial Dictionary of Modern Russian*. Vienna: Wiener Slavistischer Almanach, 1984.
116. Мелчук и др. 1984: Mel'čuk, I., N. Arbatchewsky-Jumarie, L. Elnitsky, L. Iordanskaja, et A. Lessard. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain: Recherches lexico-sémantiques I*, Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 1984.
117. Мелчук и др. 1988: MEL'ČUK, I., et al. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques II*. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal, 1988.
118. Мелчук и др. 1992. MEL'ČUK, I., N. Arbatchewsky-Jumarie, L. Iordanskaja, et S. Mantha. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques III*. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal, 1992.
119. Мелчук и др. 1999: MEL'ČUK, I., et al. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques IV*. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal, 1999.
120. Меркел и Андерсон 2000: MERKEL, M., and M. Andersson. Knowledge-lite extraction of multi-word units with language filters and entropy thresholds [Online report]. In: *Proceedings of Recherche d'informations assistée par ordinateur (RIA0'2000)*. Paris, 2000. pp. 737– 746. Available from <http://bit.ly/1B06RhF>.
121. Милева и Кузмова 2008: МИЛЕВА, В и М. Кузмова. Проблемът за граматичната характеристика на фразеологичната единица с оглед на фразеографската практика. В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография*. : В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2008. с. 176-182.
122. Молтоков 1977: МОЛТОКОВ, А. И. *Основы фразеологии русского языка*. Ленинград: Наука, 1977. с. 283.
123. Мокиенко 1975: МОКИЕНКО, В. М. Искажение фразеологического образа и семантическая динамика фразем. В: *Проблемы русской фразеологии. Семантика фразеологических единиц*. Тула, 1975.

124. Муур 2003: MOORE, R. C. Learning translations of named-entity phrases from parallel corpora [Online report]. In: *Proceedings of the Tenth conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics. Vol. 1.* Association for Computational Linguistics, 2003. pp. 259-266. Available from <http://bit.ly/1yaSDtA>.
125. Мутафчиев 1954: МУТАФЧИЕВ, Р. Лексика и типични фразеологични словосъчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед на идеологията му. *Известия на ИБЕ.* 1954, (3), 61-100.
126. Муун 1996: MOON, R. Data description and idioms in Corpus Lexicography. In: *Euralex'96 Proceedings.* 1996. pp. 245-256.
127. Муун 1998: MOON, R. Frequencies and forms of phrasal lexemes in English. In: COWIE, A. P., ed. *Phraseology: theory, analysis, and applications.* OUP, 1998. pp. 79-100. (Oxford studies in lexicography and lexicology).
128. Муун 1998: MOON, R. *Fixed expressions and idioms in English.* Oxford: Clarendon Press, 1998.
129. Наги 2005: NAGY, G. L. *Thesaurus of English idioms.* Budapest: Tinta, 2005.
130. Наков 2013: НАКОВ, Р. On the interpretation of noun compounds: syntax, semantics, entailment. *Natural language engineering.* 2013, 1(1), 1–40.
131. Нанова 2005: НАНОВА, А. *Фразеологичен синонимен речник.* София: Хейзъл, 2005.
132. Недкова 2004: НЕДКОВА, Е. Теорията за еквивалентността на превода като теория за неговата относителност при превеждането на фразеология в художествен текст [Електронна статия]. *Зборник Матице Српске за славистику.* 2004, (65-66), 385-398. Available from <http://bit.ly/1yfbMcc>.
133. Недкова 2008: НЕДКОВА, Е. Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и сръбски език. В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография: В памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева.* София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2008. с. 119-126.
134. Ничева 1973: НИЧЕВА, К. Наблюдения върху лексикалния състав на фразеологизмите в българския език. *Български език.* 1973, 27(5). ISSN 0005-4283.
135. Ничева 1974: НИЧЕВА, К. Същност и характер на фразеологичната единица. Във: *Фразеологичен речник на българския книжовен език.* София: БАН, 1974.
136. Ничева 1978: НИЧЕВА, К. Към въпроса за семантичното моделиране на фразеологизмите. *Съпоставително езиковедие.* 1978, (3), 14-23. ISSN 0204-8701.
137. Ничева 1987: НИЧЕВА, К. *Българска фразеология.* София: Наука и изкуство, 1987.
138. Ничева 1988: НИЧЕВА, К. Към въпроса за устойчивите сравнения в българския език и лексикографската им обработка. *Български език.* 1988, (1), 42-48. ISSN 0005-4283.
139. Ничева 1993: НИЧЕВА, К. *Нов фразеологичен речник на българския език.* София: УИ „Св. К. Охридски“, 1993.
140. Ничева и др. 1963: НИЧЕВА, К., С. Спасова и Кр. Чолакова. Някои въпроси във

- връзка с изработването на фразеологичен речник на българския език. *Български език*. 1963, (4-5). ISSN 0005-4283.
141. Ничева и др. 1974: НИЧЕВА, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език. Т. I*. София: Изд. БАН, 1974.
  142. Ничева и др. 1975: НИЧЕВА, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език. Т. II*. София: БАН, 1975.
  143. Ничева 2002: НИЧЕВА, М. *Фразеологичен речник на българския език*. София: Хермес, 2002.
  144. Уосоу и др. 1983: WASOW, T., I. Sag, and G. Nunberg. Idioms: an interim report. In: *Proceedings of the XIIIth International congress of linguistics, Tokyo*. 1983. pp. 102–115.
  145. Нунберг и др. 1994: NUNBERG, G., I. Sag, and T. Wasow. Idioms. *English Language*. 1994, (70), 491–538. 0097-8507.
  146. Ньюмайер 1974: NEWMAYER, F. J. The regularity of idiom behavior. *Lingua*. 1974, 34(4), 327-342. ISSN 0024-3841.
  147. О’Грейди 1998: O’GRADY, W. The syntax of idioms. *Natural language and linguistic theory*. 1998, 16(2), 279-312.
  148. Осенова и Симов 2007: ОСЕНОВА, П. и К. Симов. *Формална граматика на българския език*. София: БАН, Институт за паралелна обработка на информацията, 2007.
  149. Офлазер и др. 2004: OFLAZER, K., Ö. Çetionoglu, and B. Say. Integrating morphology with multi-word expression processing in Turkish [Online report]. In: *Second ACL Workshop on multiword expressions, July 2004*. Association for Computational Linguistics, 2004. pp. 64–71. Available from <http://bit.ly/1yb7Nid>.
  150. Пашов 2011: ПАШОВ, П. *Българска граматика*. София: Хермес, 2011.
  151. Паули 1983: PAWLEY, A. Two puzzles for linguistic theory: nativelylike selection and nativelylike fluency. In: RICHARDS, J. C., and R. W. Schmidt, eds. *Language and communication*. London: Longman, 1983. pp. 191-225.
  152. Паумиер 2003: PAUMIER, S. *UNITEX 2.1 user manual* [Electronic document]. Université Paris-Est Marne-la-Vallée, 2003. Available from <http://bit.ly/1FV1Vx9>.
  153. Пенчев и др., 1998: ПЕНЧЕВ, Й., Т. Бояджиев, Ив. Куцаров. *Съвременен български език: Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: ИК "Петър Берон", 1998.
  154. Полгер 2000a: POLGUÈRE, A. Towards a theoretically-motivated general public dictionary of semantic derivations and collocations for French. In: *Proceedings of EURALEX 2000*. 2000.
  155. Полгер 2000б: POLGUÈRE, A. A “natural” lexicalization model for language generation [Online report]. In: *Proceedings of the Fourth Symposium on natural language processing 2000 (SNLP’2000)*. Chiangmai, Thailand, 2000. pp. 37-50. Available from <http://bit.ly/1sxwYZS>.
  156. Попов 2002: ПОПОВ, Д. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 2002.
  157. Попов 1959: ПОПОВ, К. Лексика и фразеология на П. Р. Славейков. *Годишник на*

- Софийския университет, Фил. ф-т*, 1959, 3(2), 139-233.
158. Попов 1993: ПОПОВ, К., ред. *Граматика на съвременния български книжовен език: В 3 тома. Т. 3, Синтаксис*. 1993.
  159. Попов 1998: ПОПОВ, К. *Синтаксис на българския книжовен език*. В. Търново: Абагар, 1998.
  160. Попова 1967: ПОПОВА, В. Обществено-политическа лексика и фразеология в публицистиката на Л. Каравелов. *Годишник на Софийския университет, Ф-т слав. фил.*, 1967, 11(2), 257-340.
  161. Райхеман 2001: RIEMANN, S. *A constructional approach to idioms and word formation* [Ph.D. thesis]. Stanford University, 2001. Available from <http://stanford.io/1DFqgF7>.
  162. Рамос 2004: RAMOS, A. M. Elaboración del Diccionario de colocaciones del español y sus aplicaciones, In: BATANER y J. de Cesaris, P., eds. *De Lexicografía. Actes del I Simposium internacional de Lexicografía*. Barcelona: IULA y Edicions Petició. pp. 149-162.
  163. Роткегел 1989: ROTHKEGEL, A. *Polylexikalität: Verb-Nomen-Verbindungen und ihre Behandlung in EUROTRA. Working Papers. No. 17*. 1989.
  164. Рош и Шабес 1995: ROCHE, E. and Y. Schabes. Deterministic part-of-speech tagging with finite-state transducers [Electronic article]. *Computational linguistics*, 1995, 21(2) (June), 227-253. ISSN 0891-2017. Available from <http://bit.ly/1xZ0jgu>.
  165. Савъри 2000: SAVARY, A. *Recensement et description des mots composés - méthodes et applications* [PhD Thesis]. Université de Marne-la-Vallée, 2000. Available from <http://bit.ly/1CjUr0R>.
  166. Савъри 2005: SAVARY, A. A formalism for the computational morphology of multi-word units. *Archives of control sciences*, 2005, 15(3), 437–449. ISSN 2300-2611.
  167. Савъри 2008: SAVARY, A. Computational inflection of multi-word units a contrastive study of lexical approaches [Electronic article]. *Linguistic issues in language technology*. 2008, 1(1) 1-53. Available from <http://bit.ly/1Bp4y6s>.
  168. Савъри 2009: SAVARY, A. Multiflex: a multilingual finite-state tool for multi-word units. *Lecture notes in computer science*, (5642), 237–240.
  169. Синклер 1991: SINCLAIR, J. *Corpus, concordance, collocation*. OUP, 1991.
  170. Синклер 1998: SINCLAIR, J. The lexical item. In: WEIGAND, E., ed. *Contrastive lexical semantics*. John Benjamins, 1998.
  171. Спасова-Михайлова 1970: СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С. Към въпроса за семантичната същност на фразеологичната единица. *Известия на ИБЕ*. 1970, (19), 381-390
  172. Статхи 2006: STATHI, K. Corpus Linguistics meets cognitive linguistics: a framework for the analysis of idioms. In: *Cognitive-linguistic approaches: what can we gain by computational treatment of data? A theme session at DGKL-06/GCLA-06 (Meeting of the German Cognitive Linguistics Association)*. Munich, Germany, 2006. Available from ResearchGate.
  173. Саг и др. 2002: SAG, I., et al. Multiword expressions: a pain in the neck for NLP [Online report]. In: *Proceedings of the 3rd International Conference on intelligent text*

- processing and computational linguistics* (CICLing-2002). Berlin, Heidelberg: Springer, 2002. pp. 1-15. Available from <http://bit.ly/1KJc6ou>.
174. Саг и др. 2012: SAG, I., H. C. Boas, and P. Kay. Introducing sign-based Construction Grammar [Electronic document]. In: Boas, H. C. and I. Sag, eds. *Sign-based Construction Grammar*. CSLI Publications, 2012. pp. 1-30. Available from <http://stanford.io/1APC9F7>.
175. Сала 2007: SALAH, M. French phraseology. In: BURGER, H.; D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. P. Norrick. *Phraseology. An international handbook of contemporary research*. Walter de Gruyter, 2007. pp. 682-691.
176. Спасова-Михайлова 1970: СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, С. Към въпроса за семантичната същност на фразеологичната единица. *Известия на ИБЕ*. 1970, (19).
177. Стоянова, 2008: СТОЯНОВА, И. Основни теоретични проблеми, свързани с разпознаването на съставни лексикални единици в българския език. *Български език*. 2008, (4). ISSN 0005-4283.
178. Стоянова 2009: СТОЯНОВА, И. Някои методи за автоматично разпознаване на съставни лексикални единици за български език. *Български език*. 2009, (3). ISSN 0005-4283. ISSN 0005-4283.
179. Стоянова 2010: STOYANOVA, I. Factors influencing the performance of some methods for automatic identification of multiword expressions in Bulgarian [Online report]. In: *Proceedings of the Seventh International conference: formal approaches to South Slavic and Balkan languages (FASSBL), Dubrovnic, Croatia*. Ed. By M. Tadic, M. Dimitrova-Vulchanova, and S. Koeva. Croatia, 2010. pp. 103–108. Available from <http://bit.ly/1Iw7DUd>.
180. Стоянова 2012: СТОЯНОВА, И. *Автоматично разпознаване и тагиране на съставни лексикални единици в българския език*. Дисертация за присъждане на образователната степен „доктор“. Науч. рък. Св. Коева. София: БАН, Институт за български език. Секция по компютърна лингвистика, 2012. Достъпна на <http://bit.ly/17Nh6L8>.
181. Стоянова 2014: STOYANOVA, I. Automatic categorization of multiword expressions and named entities in Bulgarian. In: *Proceedings of the First International Conference: Computational Linguistics in Bulgaria, 4 September 2014*. Sofia, Bulgaria, 2014. pp. 40-49.
182. Стоянова и Тодорова 2014: СТОЯНОВА, И. и М. Тодорова. Разработване на речници от съставни единици за български. В: КОЕВА, Св. и Д. Благоева, състав. и науч. ред. *Езикови ресурси и технологии за български език*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2014.
183. Телия 1996: ТЕЛИЯ, В. Н. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры, 1996.
184. Тодорова 2006: TODOROVA, M. On the classification of Bulgarian non-free phrases. In: *Proceedings of the Fifth International Conference: Formal approaches to South Slavic and Balkan Languages*. 2006. pp. 251-256.

185. Тодорова 2007: ТОДОРОВА, М. Семантико-синтактични особености на глаголни фразеологизми. *Български език*. 2007, (4), 78–91. ISSN 0005-4283.
186. Тодорова 2009: ТОДОРОВА, М. Лексикализирана граматика на български глаголни фразеологизми. *Български език*. 2009, (3), 70-83. ISSN 0005-4283.
187. Тодорова 2010: ТОДОРОВА, М. Съставни единици в Българския семантично аотиран корпус. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският семантично аотиран корпус*. София: БАН, 2010. 166–185.
188. Тодорова 2014: ТОДОРОВА, М. и Хр. Кукова и Св. Лесева. Семантично аотирани ресурси за български език – БулСемКор. В: Коева, Св. и Д. Благоева, състав. и науч. ред. *Езикови ресурси и технологии за български език*. София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2014.
189. Тодорова и Обрешков 2008: TODOROVA, M., N. Obreshkov. Compilation of Inflectional Dictionaries Using WordEditor, In: *Tadič et al. (eds). Proceedings of the 6th International Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 25-28 September 2008, Dubrovnik, pp. 131–1. ISBN 978-953-55375-0-2
190. Уудс 1970: WOODS, W. A. Transition network grammars for natural language [Electronic article]. *SACM*. 1970, 13(10), 591-606. Available from <http://bit.ly/1Vpjs2M>.
191. Филипенко 2008: ФИЛИПЕНКО, Т. Корпуснолингвистическият подход к анализу семантики идиом (по materiale немецкого и русского языков). В: КАЛДИЕВА-ЗАХАРИЕВА, Ст. и Л. Крумова-Цветкова, ред. и състав. *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография*. София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2008. с. 59-64.
192. Филмор и др. 1988: Fillmore, Ch. J., P. Kay, and M. K. O'Connor. Regularity and idiomatcity in grammatical constructions: the case of let alone [Electronic article]. *Language*. 1988, 64(3), 501–538. Available from JSTOR.
193. Филмор и Кей 1999: FILLMORE, Ch. J., and Paul Kay. Grammatical constructions and linguistic generalizations: the what's X doing Y? Construction. *Language*. 1999, 75(1), 1–33. Available from JSTOR.
194. Флайхер 1982: FLEISCHER, W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.
195. Халидей 1961: HALLIDAY, M. A. K. Categories of the theory of grammar. *Word*. 1961, 17(3), 241-292.
196. Халидей 1966: HALLIDAY, M. A. K. Lexis as linguistic level. In: Bazell, C., J. Catford, M. A. K. Halliday, and R. Robins, eds. *In memory of J.R. Firth*. London: Longman, 1966. pp. 148-162.
197. Халидей М., 1985. HALLIDAY, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. 1985.
198. Хауърт 1996: HOWARTH, P. *Phraseology in English academic writing. Some implications for language learning and dictionary making*. Tübingen: Niemayer Verlag, 1996.
199. Хауърт 1998: HOWARTH, P. The phraseology of learners' academic writing. In: COWIE, A. P., ed. *Phraseology: theory, analysis, and applications*. Oxford: OUP,

1998. pp. 161-186.
200. Хартман 1981: HARTMANN, R. What's cooking? From contrastive lexicology to functional contrastive discourse analysis. In: ESSER, J., ed. *Forms and functions. Papers in general, English, and applied linguistics*. John Benjamins Pub Co, 1981. pp. 97-102.
201. Чермак и др. 1994. ČERMÁK, F., J. Hronek, J. Macha, eds. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Vyrazy slovesne A-P, R*. Praha: Academia, 1994.
202. Чермак 1994: ČERMÁK, F. Idiomatics. In: Luelsdorff, P.A., ed. *The Prague School of structural and functional linguistics*. Amsterdam. pp. 185–195.
203. Чермак 2001: ČERMÁK, F. Substance of idioms. Perennial problems, lack of data or theory?. In: *International journal of lexicography*. 2001, 14(1), 1-20. ISSN 0950-3846.
204. Чолакова 1967: ЧОЛАКОВА, К. Към въпроса за формата на фразеологичната единица. *Известия на ИБЕ*. 1967, (15), 183 – 217.
205. Чолакова 1968: ЧОЛАКОВА, К. За лексико-граматичната еквивалентност на фразеологичната единица с думата. В: *Славистичен сборник: По случай VI Международен конгрес на славистите в Прага*. Отг. ред. Любомир Андрейчин и Ст. Стойков. Т. 6. София: БАН, 1968. с. 209.
206. Чомски 1957: CHOMSKY, N. *Syntactic structures*. The Hague: Mouton & Co., 1957. p. 100.
207. Шмельов 1973: ШМЕЛЁВ, Н. Д. *Проблемы семантического анализа лексики: На материале русского языка*. Москва: Наука, 1973. 280 с.

Приложение 1

Списък на съкращенията и означенията, използвани в речника

1. Означения

Формализираното морфологично описание в DELA речниците е свързано с приемане на конвенция за означения на граматичните характеристики. Избраните означения са произволни, чрез тях се постига пълнота и еднотипност на описанието на формите в речниците.

- 1.1. Главните букви означават категория и категориално граматично значение, а малките – изменяеми граматични характеристики.
- 1.2. Категориалните и граматичните характеристики са разделени с двоеточие ”.”
- 1.3. Омонимните форми се описват едновременно.

Същевременно имплементацията в Unitex наложи опростяване на описанията, представено в приложената на електронен носител таблица. Съкращенията кодират словоформите и системата ги разпознава.

2. Списък на съкращенията

- 2.1. Таблица за означенията на лексикалните категории

Съкращение	Означение
N	съществително
A	прилагателно
NUM	числително
V	глагол
RD	сегашно деятелно причастие
DD	минало несвършено деятелно причастие

X	минало свършено деятелно
P	страдателно причастие
Z	деепричастие
PRON	лично местоимение в именителен падеж
PRON _{me}	лично местоимение във винителен падеж
PRON _{mi}	лично местоимение в дателен падеж
PRON _{si}	възвратно лично местоимение
Q	въпросително местоимение
DEM	показателно местоимение
POS	притежателно местоимение
POS _{si}	възвратно притежателно местоимение
REL	относително местоимение
NON	неопределително местоимение
NEG	отрицателно местоимение
COL	обобщително местоимение

2.2. Таблица за означенията на категориалните признаци

Съкращение	Означение
M	мъжки род при имената
F	женски род при имената
N	среден род при имената

m	мъжки род при местоименията и причастията
f	женски род при местоименията и причастията
n	среден род при местоименията и причастията
NOM	именителен падеж при местоименията
ACC	винителен падеж при местоименията
DAT	дателен падеж при местоименията
w	пълна форма при местоименията
q	кратка форма при местоименията
ORD	бройно числително
CAR	редно числително
s	единствено число
p	множествено число
d	определена форма при съществителни, прилагателни и местоимения от женски и среден род
l	кратка определена форма при съществителни, прилагателни и местоимения от мъжки род
h	пълна определена форма при съществителни, прилагателни и местоимения от мъжки род
0	неопределеност
1, 2, 3	лице
T	транзитивност при глаголите
I	интранзитивност при глаголите
I	несвършен вид при глаголите

P	свършен вид при глаголите
R	сегашно време
D	минало несвършено време
E	минало свършено време
IMP	императивна форма

Фиксираността в дадена категория се означава се с **k** при нерегулярната категория или категориална стойност.

2.3. Означения на интервалите и типовете словоред:

- а) задължително празен интервал $_1$;
- б) интервал, позволяващ вмъкване на клитики - ^{1} ;
- в) интервал, позволяващ вмъкване на конкретни класове или синтактични групи – наречия, прилагателни, адвербиални причастия и др $\sim^1$.

Приложение 2

Списък на електронните ресурси, приложени към дисертацията

1. Списък на електронна колекция от 27 902 тагирани глаголни фразеологизми, използвани в изследването, описани в глава III, т 2.
Директория – /PHRcollection/
Файл - PHRcollection.txt
2. Честотен списък на глаголните фразеологизми, използвани в изследването.
Директория – /PHRfrequency/
Файл - PHRfrequency.txt
3. Формализиран морфо-синтактичен речник на български глаголни фразеологизми:

¹ Посочените означения се използват за илюстриране при словоредните типове в подточки г, д, е

3.2. Флективни граматика.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Inflection

3.3. Локални, морфо-синтактични граматика.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Inflection

3.4. DELAC речник.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Dela

Файл - DELAC.txt

3.5. DELAS речник.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Dela

Файл - DELASphr.txt

3.6. Локални синтактични граматика.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Graphs

3.7. Речникови таблици.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Elag

3.8. Конфигурационни файлове за системата Multiflex

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/

Файл - Alphabet.txt

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Inflection/

Файл - Morphology.txt

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/Inflection/

Файл - Equivalence.txt

3.9. Таблица с еквиваленти на означенията при имплементацията в Unitex, с означенията във формализираното описание.

Директория – Unitex3.0/Bulgarian/

Файл - Oznachenia.txt

Приложение 3

Извадка от DELAC речник

бера(бера.V8:R1s) душа(душа.N6:fs0k),VC_V-Nk3
 бера(бера.V8:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) ядове(ядове.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 бера(бера.V8:R1s) студ(студ.N8:ms0k),VC_V-Nk3
 бера(бера.V8:R1s) ядове(ядове.N8:mp0k),VC_V-Nk3
 бесните хванат (хванат.V2332) някого,VC_Nk-V_N2
 бесовете хванат (хванат.V2332) някого,VC_Nk-V_N2
 бесът хване (хване.V2331) някого,VC_Nk-V_N2
 бесът хваща (хваща.V17331) някого,VC_Nk-V_N2
 бича(бича.V12:R1s) айляка(айляк.N10:msl),VC_V-Nk
 бия(бия.V6:R1s) барабана(барабан.N10:msl),VC_V-Nk
 бия(бия.V6:R1s) главата(глава.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 бия(бия.V6:R1s) дузпата(дузпата.N6:fsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 бия(бия.V6:R1s) камбаната(камбаната.N6:fsdk),VC_V-Nk
 бия(бия.V6:R1s) на камък,VC_V-PREP_Nk
 бия(бия.V6:R1s) на очи,VC_V-PREP_Nk
 бия(бия.V6:R1s) отбой(отбой.N8:ms0k),VC_V-Nk3
 бия(бия.V6:R1s) път(път.N8:ms0k),VC_V-Nk3
 бия(бия.V6:R1s) се в гърдите,VC_V_se-PREP_Nk
 бия(бия.V6:R1s) тревога(тревога.N6:fs0k),VC_V-Nk3
 бия(бия.V6:R1s) тъпана(тъпан.N10:msl),VC_V-Nk
 бия(бия.V6:R1s) шута(шут.N10:msd) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 ближа(ближа.V4:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) ботуши(ботуши.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 ближа(ближа.V4:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) крака(крака.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 ближа(ближа.V4:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) подметки(подметки.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
 ближа(ближа.V4:R1s) раната(рана.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 блъвна(блъвна.V2:R1s) змии и гущери,VC_V_PREP-NkiNk
 блъвна(блъвна.V2:R1s) огън и жупел,VC_V_PREP-NkiNk
 блъвна(блъвна.V2:R1s) отрова(отрова.N5:fs0),VC_V-Nk
 блъскам(блъскам.V17:R1s) акъла(акъл.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 блъскам(блъскам.V17:R1s) ангелите(ангели.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 блъскам(блъскам.V17:R1s) главата(глава.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 блъскам(блъскам.V17:R1s) ума(ум.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 бодва(бодва.V18331:R1s) ме в сърцето(сърце.N9:nsdk),VC_V_me-PREP_Nk
 бодва(бодва.V18331:R1s) ме под лъжичката(лъжичка.N5:fsd),VC_V_me-PREP_Nk
 бодне(бодне.V2331:R1s) ме в сърцето(сърце.N9:nsdk),VC_V_me-PREP_Nk
 бодне(бодне.V2331:R1s) ме под лъжичката(лъжичка.N5:fsd),VC_V_me-PREP_Nk
 братята прихванат (прихванат.V2332) някого,VC_Nk-V_N2
 броя(броя.V11:R1s) гаргите(гарги.N55:fpd),VC_V-Nk
 броя(броя.V11:R1s) звездите(звездите.N6:fpdk),VC_V-Nk
 броя(броя.V11:R1s) мухите(мухи.N55:fpd),VC_V-Nk
 броя(броя.V11:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) дни(дни.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 броя(броя.V11:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) зальци(зальци.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 броя(броя.V11:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) стотинки(стотинки.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
 броя(броя.V11:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) хапки(хапки.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
 броя(броя.V11:R1s) паричките(парички.N55:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 броя(броя.V11:R1s) стотинките(стотинки.N55:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 бръквам(бръквам.V17:R1s) се в джоба,VC_V_se-PREP_Nk

бръквам(бръквам.V17:R1s) се в кесията,VC_V_se-PREP_Nk
 бръквам(бръквам.V17:R1s) се в портмонето,VC_V_se-PREP_Nk
 бръквам(бръквам.V17:R1s) се в портфейла,VC_V_se-PREP_Nk
 бръкна(бръкна.V2:R1s) в нечий(нечий.A666:ms0) джоб(джоб.N10:ms0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 бръкна(бръкна.V2:R1s) се в джоба,VC_V_se-PREP_Nk
 бръкна(бръкна.V2:R1s) се в кесията,VC_V_se-PREP_Nk
 бръкна(бръкна.V2:R1s) се в портмонето,VC_V_se-PREP_Nk
 бръкна(бръкна.V2:R1s) се в портфейла,VC_V_se-PREP_Nk
 бълвам(бълвам.V17:R1s) змии и гущери,VC_V_PREP-NkiNk
 бълвам(бълвам.V17:R1s) змии(змии.N55:fp0),VC_V-Nk
 бълвам(бълвам.V17:R1s) огън и жупел,VC_V_PREP-NkiNk
 бълвам(бълвам.V17:R1s) отрова(отрова.N5:fs0),VC_V-Nk
 бълха ухапе (ухапе.V19331) някого,VC_Nk-V_N2
 бълха ухапе (ухапе.V19331) някого,VC_Nk-V_N2
 бъркам(бъркам.V17:R1s) в нечий(нечий.A666:ms0) джоб(джоб.N10:ms0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 бърша(бърша.V5:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) сополи(сополи.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 бърша(бърша.V5:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) сълзи(сълзи.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
 бърхтя(бърхтя.V10:R1s) акъла(акъл.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 бърхтя(бърхтя.V10:R1s) ангелите(ангели.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 бърхтя(бърхтя.V10:R1s) главата(глава.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вадя(вадя.V10:R1s) думите с кука от устата на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N22
 вадя(вадя.V10:R1s) думите с ченгел от устата на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N22
 валякът газе (газе.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
 валякът газе (газе.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
 валякът мине (мине.V30331) някого,VC_Nk-V_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) булото(булото.N9:nsdk) на нещо,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) бунт(бунт.N8:ms0k),VC_V-Nk3
 вдигам(вдигам.V17:R1s) бял(бял.A4:ms0) байрак(байрак.N8:ms0k),VC_V-Ak-Nk1
 вдигам(вдигам.V17:R1s) бяло(бял.A4:ms0я) знаме(знаме.N9:ns0k),VC_V-Ak-Nk1
 вдигам(вдигам.V17:R1s) воала(воала.N8:mslk) на нещо,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) гири(гири.N6:fp0k),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) глава(глава.N5:fs0),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) глас(глас.N8:ms0k),VC_V-Nk3
 вдигам(вдигам.V17:R1s) гълъбите(гълъбите.N8:mpdk),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) завесата(завесата.N6:fsdk),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) знамето(знамето.N9:nsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) знамето(знамето.N9:nsdk),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) котва(котва.N5:fs0),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) кръвното(кръвно.N9:nsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) летвата(летвата.N6:fsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) махалата(махалата.N6:fsdk),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) мерника(мерника.N8:mslk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
 вдигам(вдигам.V17:R1s) на вили и мотовили,VC_V_PREP-NkiNk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) нечие було(було.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) знаме(знаме.N9:ns0),VC_V-NON1_Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) кръвно(кръвно.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) акции(акции.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) патърдия(патърдия.N5:fs0),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) пушилка(пушилка.N5:fs0),VC_V-Nk
 вдигам(вдигам.V17:R1s) тревога(тревога.N5:fs0),VC_V-Nk
 вдигна(вдигна.V2:R1s) булото(булото.N9:nsdk) на нещо,VC_V-Nk-na_N2
 вдигна(вдигна.V2:R1s) бунт(бунт.N8:ms0k),VC_V-Nk3

вдигна(вдигна.V2:R1s) воала(воала.N8:mslk) на нещо,VC_V-Nk-na_N2
вдигна(вдигна.V2:R1s) глава(глава.N5:fs0),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) глас(глас.N8:ms0k),VC_V-Nk3
вдигна(вдигна.V2:R1s) гълъбите(гълъбите.N8:mpdk),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) завесата(завесата.N6:fsdk),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) знамето(знамето.N9:nsdk),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) котва(котва.N5:fs0),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) летвата(летвата.N6:fsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
вдигна(вдигна.V2:R1s) махалата(махалата.N6:fsdk),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) мерника(мерника.N8:mslk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
вдигна(вдигна.V2:R1s) на вили и мотовили,VC_V-PREP-NkiNk
вдигна(вдигна.V2:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) було(було.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) кръвно(кръвно.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) акции(акции.N7:fp0),VC_V-NON1_Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) патърдия(патърдия.N5:fs0),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) пушилка(пушилка.N5:fs0),VC_V-Nk
вдигна(вдигна.V2:R1s) тревога(тревога.N5:fs0),VC_V-Nk
взема(взема.V9:R1s) акъл(акъл.N8:ms0k),VC_V-Nk3
взема(взема.V9:R1s) връх(връх.N8:ms0k),VC_V-Nk3
взема(взема.V9:R1s) въздух(въздух.N8:ms0k),VC_V-Nk3
взема(взема.V9:R1s) дете(дете.N11:ns0) от майка(майка.N5:fs0),VC_V-Nk-PrN
взема(взема.V9:R1s) думата(думата.N6:fsdk) на някого,VC_V-Nk-na_N2
взема(взема.V9:R1s) думата(думата.N6:fsdk) от устата(уста.N6:fsdk) на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N2
взема(взема.V9:R1s) за канарче някого,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) за мезе някого,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) залька от устата на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N21
взема(взема.V9:R1s) на вересия нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) на игра нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) на мушка нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) на подбив нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) на прицел нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) на ум нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
взема(взема.V9:R1s) навътре,VC_V-Dk
взема(взема.V9:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) здраве(здраве.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
взема(взема.V9:R1s) ризата от гърба на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N2
вземам(вземам.V17:R1s) акъл(акъл.N8:ms0k),VC_V-Nk3
вземам(вземам.V17:R1s) багатеиите(багатеи.N5:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
вземам(вземам.V17:R1s) връх(връх.N8:ms0k),VC_V-Nk3
вземам(вземам.V17:R1s) въздух(въздух.N8:ms0k),VC_V-Nk3
вземам(вземам.V17:R1s) гълъбите(гълъби.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
вземам(вземам.V17:R1s) дете(дете.N11:ns0) от майка,VC_V-Nk-PrN
вземам(вземам.V17:R1s) дрипите(дрипите.N5:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
вземам(вземам.V17:R1s) думата от устата на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N2
вземам(вземам.V17:R1s) дърмите(дърми.N5:fp0) си,VC_V-Nk_в
сърцето(сърце.N9:nsdk),VC_V_те-PREP_Nk
вземам(вземам.V17:R1s) за канарче някого,VC_V-PREP_Nk-N2
вземам(вземам.V17:R1s) за мезе някого,VC_V-PREP_Nk-N2
вземам(вземам.V17:R1s) залька от устата на някого,VC_V-Nв сърцето(сърце.N9:nsdk),VC_V_те-PREP_Nk
вземам(вземам.V17:R1s) консулите(консули.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
вземам(вземам.V17:R1s) крушите(круши.N55:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi

вземам(вземам.V17:R1s) на вересия нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на зъб някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на игра нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на мушка нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на подбив нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на прицел нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) на ум нещо,VC_V-PREP_Nk-N2
 вземам(вземам.V17:R1s) навътре,VC_V-Dk
 вземам(вземам.V17:R1s) нечие(нечий.A666:ms0) здраве(здраве.N11:ns0),VC_V-NON1_Nk
 вземам(вземам.V17:R1s) нечия(нечий.A666:ms0) дума(дума.N5:fs0),VC_V-NON1_Nk
 вземам(вземам.V17:R1s) партакешите(партакеши.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вземам(вземам.V17:R1s) парцалите(парцали.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вземам(вземам.V17:R1s) пъртушините(пъртушини.N55:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вземам(вземам.V17:R1s) ризата от гърба на някого,VC_V-Nk-PrN-na_N2
 вземам(вземам.V17:R1s) такъмите(такъми.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вземам(вземам.V17:R1s) чуковете(чукове.N12:mp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 видя(видя.V14:R1s) добро(добро.N9:ns0k),VC_V-Dop-Nk
 видя(видя.V14:R1s) зор(зор.N8:ms0k),VC_V-Dop-Nk
 видя(видя.V14:R1s) радост(радост.N6:fs0k),VC_V-Dop-Nk
 видя(видя.V14:R1s) свят(свят.N8:ms0k),VC_V-Dp-Nk
 видя(видя.V14:R1s) щастие(щастие.N9:ns0k),VC_V-Dop-Nk
 виждам(виждам.V17:R1s) добро(добро.N9:ns0k),VC_V-Dop-Nk
 виждам(виждам.V17:R1s) радост(радост.N6:fs0k),VC_V-Dop-Nk
 виждам(виждам.V17:R1s) свят(свят.N8:ms0k),VC_V-Dop-Nk
 виждам(виждам.V17:R1s) щастие(щастие.N9:ns0k),VC_V-Dop-Nk
 витая(витая.V24:R1s) в облаците,VC_V-PREP_Nk
 вихри носят (носят.V10332) някого,VC_Nk-V_N2
 влизам(влизам.V17:R1s) в гроба,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в грях,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в допир,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в историята,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в капана,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в клопката,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в крак,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в крачка,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в матрицата,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечие(нечий.A666:ns0) положение(положение.N11:ns0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечие(нечий.A666:ns0) сърце(сърце.N11:ns0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечий(нечий.A666:fp0) дири(дири.N55:fp0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечий(нечий.A666:np0) очи(очи.N11:ns0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечий(нечий.A666:ms0) джоб(джоб.N10:ms0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в нечий(нечий.A666:fs0) сметка(сметка.N5:fs0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в огъня,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в правия път,VC_V-PREP-A_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в пътя,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в разрез,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в рамка,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в релсите,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в сила,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в строя,VC_V-PREP_Nk
 влизам(влизам.V17:R1s) в тон,VC_V-PREP_Nk

влизам(влизам.V17:R1s) в устата,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в гроба,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в грях,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в допир,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в историята,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в капана,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в клопката,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в крак,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в крачка,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в матрицата,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в нечие(нечий.A666:ns0) положение(положение.N11:ns0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в нечие(нечий.A666:ns0) сърце(сърце.N11:ns0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в нечий(нечий.A666:fp0) дири(дири.N55:fp0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в нечий(нечий.A666:ms0) джоб(джоб.N10:ms0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в нечий(нечий.A666:fs0) сметка(сметка.N5:fs0),VC_V-PREP-NON1-Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в огъня,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в правия път,VC_V-PREP-A_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в пътя,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в разрез,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в рамка,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в сила,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в строя,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в тон,VC_V-PREP_Nk
 вляза(вляза.V28:R1s) в устата,VC_V-PREP_Nk
 вра(вра.V23:R1s) гарата(гара.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 вра(вра.V23:R1s) носа(нос.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 възлагам(възлагам.V17:R1s) големи(големи.A4:fp0) надежди(надежди.N6:fp0k) на някого,VC_V-Ak-Nk-na_N2
 възложам(възложам.V12:R1s) големи(големи.A4:fp0) надежди(надежди.N6:fp0k) на някого,VC_V-Ak-Nk-na_N2
 вържа(вържа.V4:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) ръце(ръце.N11:p0),VC_V-NON1_Nk
 вързвам(вързвам.V17:R1s) нечий(нечий.A666:ms0) ръце(ръце.N12:mp0),VC_V-NON1_Nk
 въртележката завърти (завърти.V12a331) някого,VC_Nk-V_N2
 вятър вее (вее.V21331) някого,VC_Nk-V_N2
 вятър носи (носи.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
 глава удари (удари.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
 глава цепи (цепи.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
 главата блъска (блъска.V17331) някого,VC_Nk-V_N2
 гледам(гледам.V17:R1s) в лицето някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) в очите някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) в ръцете някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) в устата някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) в чуждата паница,VC_V-PREP-A_Nk
 гледам(гледам.V17:R1s) здравето(здраве.N11:ns0) си,VC_V-Nk_PRONsi
 гледам(гледам.V17:R1s) извисоко,VC_V-Dk
 гледам(гледам.V17:R1s) изпод вежди някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) изпод око някого,VC_V-PREP_Nk-N2
 гледам(гледам.V17:R1s) на кръв,VC_V-PREP_Nk
 гледам(гледам.V17:R1s) на четири,VC_V-PREP_Nk
 гледам(гледам.V17:R1s) накриво,VC_V-Dk
 гледам(гледам.V17:R1s) работата(работа.N5:fs0) си,VC_V-Nk_PRONsi

гледам(гледам.V17:R1s) с добро око,VC_V-PREP-A_Nk
гледам(гледам.V17:R1s) с друго око,VC_V-PREP-A_Nk
гледам(гледам.V17:R1s) с лоши очи,VC_V-PREP-A_Nk
гледам(гледам.V17:R1s) с лошо око,VC_V-PREP-A_Nk
гълтвам(гълтвам.V17:R1s) езика(език.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
гълтна(гълтна.V2:R1s) езика(език.N10:ms0) си,VC_V-Nk_PRONsi
гръм удари (удари.V10331) някого,VC_Nk-V_N2
давам(давам.V177:R1s) аванс(аванс.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) в нечии(нечий.A666:fp0) ръце(ръце.N55:fp0) нещо,VC_V-PREP-NON1-Nk-N2
давам(давам.V177:R1s) вид(вид.N8:ms0k),VC_V-Nk
давам(давам.V177:R1s) вятър(вятър.N8:ms0k),VC_V-Nk3
давам(давам.V177:R1s) газ(газ.N8:ms0k) на нещо,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) гаранция(гаранция.N5:fs0),VC_V-Nk1
давам(давам.V177:R1s) гръб(гръб.N8:ms0k) на нещо,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) дума(дума.N6:fs0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) думата(думата.N6:fs0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) зелена(зелен.A1:ms0) светлина(светлина.N6:fs0k) на някого,VC_V-Ak-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) коз(коз.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) крак(крак.N8:ms0k),VC_V-Nk3
давам(давам.V177:R1s) крачка(крачка.N5:fs0),VC_V-Nk
давам(давам.V177:R1s) лице(лице.N9:ns0k),VC_V-Nk3
давам(давам.V177:R1s) мегдан(мегдан.N8:ms0k),VC_V-Nk3
давам(давам.V177:R1s) пример(пример.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) ритник(ритник.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) ум(ум.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) урок(урок.N8:ms0k) на някого,VC_V-Nk-на_N2
давам(давам.V177:R1s) ухо(ухо.N9:ns0k) на нещо,VC_V-Nk-на_N2
дам(дам.V7:R1s) в нечии(нечий.A666:fp0) ръце(ръце.N55:fp0) нещо,VC_V-PREP-NON1-Nk-N2
дам(дам.V7:R1s) вид(вид.N8:ms0k),VC_V-Nk
дам(дам.V7:R1s) вятър(вятър.N8:ms0k),VC_V-Nk3
дам(дам.V7:R1s) заден(заден.A3:ms0) ход(ход.N6:fs0k),VC_V-Ak-Nk
дам(дам.V7:R1s) зелена(зелен.A1:ms0) светлина(светлина.N6:fs0k) на някого,VC_V-Ak-Nk-на_N2
дам(дам.V7:R1s) зелена(зелен.A1:ms0) улица(улица.N6:fs0k) на някого,VC_V-Ak-Nk-на_N2
дам(дам.V7:R1s) крак(крак.N8:ms0k),VC_V-Nk3
дам(дам.V7:R1s) крачка(крачка.N6:fs0k),VC_V-Nk
дам(дам.V7:R1s) лице(лице.N9:ns0k),VC_V-Nk3
дам(дам.V7:R1s) мегдан(мегдан.N8:ms0k),VC_V-Nk3
дам(дам.V7:R1s) ухо(ухо.N9:ns0k) на нещо,VC_V-Nk-на_N2
дланта сърби (сърби.V16331) някого,VC_Nk-V_N2
дреме(дреме.V193:R1s) ми на чепика,VC_V_mi-PREP_Nk
духам(духам.V17:R1s) супата(супата.N6:fsdk),VC_V-Nk
държа(държа.V13:R1s) в шах някого,VC_V-PREP_Nk-N2
държа(държа.V13:R1s) главата(глава.N5:fs0) си високо,VC_V-Nk_PRONsi-D
държа(държа.V13:R1s) главата(глава.N5:fs0) си изправена(изправен.A1:sf0k),VC_V-Nk_PRONsi-Ak
държа(държа.V13:R1s) думите(думи.N55:fp0) си,VC_V-Nk_PRONsi
държа(държа.V13:R1s) езика(езика.N10:ms0) си зад зъбите,VC_V-Nk_PRONsi-PrepN